Q. MODERATI CENSORINI

DE VITA, ET MORTE LATINAE LINGUAE

PARADOXA PHILOLOGICA

CRITICIS NONNULLIS DISSERTATIONIBUS

EXPOSITA, ASSERTA, ET PROBATA

Praemittuntur, ac interseruntur Colloquia inter Eruditum Civem Ferrariensem & Hispanos aliquot De rebus ad Humaniores praesertim Litteras spectantibus cum adjunctis unicuique Dissertationi Adnotationibus

OMNIA DIALOGI FIDE

AB UNO HISPANORUM NARRATA.

FERRARIAE MDCCLXXV.

JOSEPHO RINALDI TYPOGRAPHO

Superiorum Facultate.

VIRO ORNATISSIMO

JACOBO TURRIANO,

Q. MODERATI CENSORINI

VETERI SINGULARI AMICO,

ET OLIM CONTUBERNALI,

MATTHAEUS AIMERICH FEL. P.

CUm Q. Moder. Censorinus *tuus*, *mi* JACOBE, Paradoxa *ista* Philologica de Vita, & Morte Latinae Linguae *Criticis aliquot Dissertationibus exposita cum adjunctis Colloquiis de rebus ad variam eruditionem spectantibus*, *mei juris esse voluit*, *ut de illis arbitratu meo statuerem*, *vel ea supprimendo*, *vel detractis*, *additisve*, *quae mihi viderentur*, *in lucem edendo*; *illud mihi haud obscure significavit*, *ne si forte lucubrationes istas publica dignas luce reputarem*, *inveniremque*, *qui eas suo periculo typis mandaret*, *ne*, *inquam*, *Patronum quaererem*, *cui easdem dedicarem*. *Ajebat enim sibi placere*, *morem antiquorum servari*, *qui vel sanguine conjunctis non imperitis*, *vel aequalibus doctis amicis labores suos litterarios inscribebant*:

illud arbitrati, libros, qui liberae, & ingenuae mentis partus sunt, non nisi sub rationis, & virorum eruditorum clientela esse debere.

Quod ne a se perperam dictum existimarem, illud confirmabat exemplis librorum M. Tullii, C. Caesaris, Varronis, Corn. Nepotis, Catulli, utriusque Senecae, & celebriorum etiam Christianae professionis Scriptorum: qui quidem vel consanguineis, vel doctis amicis libros suos nuncupabant. Quod si ii nonnunquam Viris Principibus eos dedicarint, hoc praestitere cum argumentum, quod tractabant, eisdem in primis conveniret. Sic, addebat, ut afferam exemplum veluti domesticum Scriptoris Hispani sane gravissimi, cum L. Annaeus Seneca, vel cognatis, vel amicis opuscula varia nuncupasset: libros nempe de Beneficiis *Ebutio Liberali:* de Brevitate Vitae *Paullino:* de Vita Beata *Gallioni fratri:* de Ira *Novato:* de Tranquillitate Vitæ *Sereno:* de Mundi Gubernatione, & Divina Providentia, *ut etiam lib.* Epist. *&* NN. Q. Q. *Lucilio; libros tamen* de Clementia *Neroni Caesari dedicavit; propterea quod supremo Rom. Imperii Moderatori, vitae & necis arbitro, Clementia in primis conveniret.*

Hisce vel monitis, vel jussis Censorini *obsequi cupienti, non diu deliberandum mihi fuit, Vir doctissime, cuinam ista* Censorini *opuscula inscriberem; nec dubitavi ea ad te mittere, ac tibi nuncupare, quod rem gratissimam me* Censorino *Auctori facturum pro certo haberem.*

Sciebam enim jampridem ex illo, magnam ab adolescentia usque vestra consuetudinem, & amicitiam vos inter ex morum, studiorumque similitudine, ac ex an-

no-

norum aliquot contubernio esse contractam ; nisi eam cognationem appellare malimus, cum, ut in altero ex Proverbiis, sive Sententiis Senecae habetur,

Benevoli conjunctio animi magna sit cognatio.

Illud vero singulare mihi videtur in intima hac amicitia vestra, quod per quinquaginta fere annorum spatium non modo nunquam dirempta, aut discissa, sed vel aucta in dies fuerit, vel certe integra permanserit, atque illibata, licet infinita propemodum locorum distantia disjuncti essetis. Disjuncti nempe corporis praesentia magno locorum intervallo per annos plurimos fuistis, ac pene toto orbe divisi; cum tu in America, ille in Hispania eisdem, vel similibus ambo sacris, & litterariis curis intenti vixeritis; & tu quidem in altera ex peaecipuis Americae Urbibus, ille plures annos in altera ex primariis Hispaniae ; sed voluntate & amore conjunctissimi, veteri amicitia per epistolarum commercium conservata. Haec autem renovata fuit cum te ex America, illum ex Civitate citerioris Hispaniae Mantuam Carpetanorum negotia quaedam opportune pertraxerunt: quo factum fuit, ut denuo post tot annos contubernales, & commensales essetis: non quamdiu vos optabatis, sed quantum temporis licuit per humanarum rerum vicissitudines, sive per inconstantis fortunae, ut cum vulgo loquar, rebus vestris parum propitiae arbitrium; quod adversum adeo vobis fuit, ut tranquillum & jucundissimum convictum vestrum repentina procella temporis superveniens disturbarit, atque distraxerit, donec tandem eadem vi tempestatis acti in Italiae oras delati fuistis, ibidemque rerum quadam veluti necessitate sejuncti.

 Sed

Sed haec nimis tristia missa faciamus (licet vos graves istos fortunae ictus, quos devitare nequivistis, constanter ferendo leviores patientia feceritis) & ad Censorini *tui lucubrationes redeamus, quae muneris & amicitiae vestrae monumenti loco ad te mittuntur non a me magis, quam a* Censorino. *Jam vero, mi* JACOBE, *id muneris non potest tibi non esse gratissimum: tum quod litterarium: tum etiam quod a* Censorino: *tum denique quod de rebus sit magna ex parte ad humaniores litteras, sive ad Philologiam spectantibus, quarum occasione amicitiam coaluisse vestram forsitan recordaris.*

Quod si rerum ab hac ingravescente aetate tua adeo remotarum oblivio te coeperit (quod mirum non fuerit); cum haec leges, illico menti tuae jucundissima succurret recordatio felicium illorum temporum adolescentiae tuae, & Censorini, *cum sub eodem tecto summa animorum, studiorum, & sententiarum consensione, in qua vis amicitiae posita est, aetatem degentes, publicis in eisdem latinitatis scholis tu in superiori, ille in inferiori pro munere vobis injuncto Tarraconensem juventutem Christianis moribus, & latinis litteris instituebatis. Cum item post obita cotidiana scholae munia, a vobis, vel una domi consistentibus, laxandi animi caussa, de humanioribus litteris sermones miscebantur, vel pomeridianis deambulationibus per Tarraconis pomoeria, & agrum proximum corpus exercentibus celeberrimae, & antiquissimae Urbis, quae totius citerioris Hispaniae Metropolis olim fuit, eidemque Hispaniae Tarraconensis nomen dedit, rudera, & priscorum Romanorum in ea dominantium magnificentiae*

splen-

ſplendida veſtigia, quae adhuc ſuperſunt, vel tunc ſupererant, magna cum oblectatione obſervabantur.

Ad horum vero conſpectum jam non vobis incredibilia videbantur, quae de magnitudine Romana de Urbis totius Orbis compendii magnificis aedificiis, ludis, ſpectaculis & operibus in Hiſtoricis leguntur conſignata. Erant quinimmo, quae oculis veſtris obverſabantur illa veluti humi ſtrata, & inſepulta cadavera variorum ſubſtructorum olim operum, templorum videlicet cum muſivo, ut vocant, pavimento imaginibus variis diſtincto, & inſignito: amphitheatri item, circi, aquaeductuum, ad civium uſus domeſticos, & naumachiae ludos: triumphalium arcuum demum, ſepulchrorum, ac ſtatuarum, quae vel integrae, vel mutilae, vel temporum edacitate, & injuria ſemeſae exſtant: erant, inquam, vobis incitamento, ut de Romanorum aedificiis, & monumentis inſignioribus diſſereretis.

Excitabant inſuper vos ad colloquia de Romanae reipub. regimine, de militia, de caſtrorum ordine & forma, de Romanorum litteris, rebus geſtis, & magiſtratibus, de ſacrificiorum, & funerum ritibus, ac cerimoniis, de coloniis, & municipiis Latinae inſcriptiones plurimae optimis characteribus exaratae a Scipionum aevo ad Caeſarum aetatem in marmoribus, quibus parietes publicarum, ac privatarum aedium, uti etiam plateae, vici, Urbis moenia, & propugnacula conſpiciuntur exornata. In his vero expreſſa apparent civilia, & militaria Romanae Reipub. munia tum privata, tum publica cum nominibus Conſulum, Imperatorum, Provinciae Praeſidum, Praetorum, Proconſulum, Cenſorum, Quaeſtorum, Tribunorum, AEdilium, Fla-

minum, Sevirorum Augustalium, Augurum, Decurionum, Caesaris Procuratorum, Libertorum, Cohortium, & Legionum, Aurigarum demum Circensium illustriorum, ac variarum deductarum Coloniarum, & Municipiorum, quae ad Hispaniam Tarracon. spectabant.

Offerebant se etiam vobis ad eruditionis copiam, quae passim illis in locis reperiuntur effossa antiqua numismata [illegible], aerea, argentea, & nonnulla aurea cum expressis ad vivum iconibus, nunc Jani bicipitis cum rostro navis: nunc triumphalium arcuum, vel triumphorum: nunc ararum & templorum Diis, & Augusto sacratorum: nunc falsorum Numinum: nunc Augustorum, & Augustarum horumque liberorum: nunc Coloniarum recens deductarum: nunc Sacerdotum sacris operantium cum instrumentis, & apparatu Sacrificiorum. Illud vero vobis grave, ac permolestum, quod nullum Tarracone vestigium appareret loci illius, in quo erecta Augusto ara illa fuit, ex qua sponte sua prodiit, & progerminavit palma: qua de re sane prodigiali Tarraconenses per Legatos suos Augustum certiorem fecerunt: quae quidem omnia argumentum & materiem vobis ministrabant ad jucundissimas & eruditas confabulationes, quibus mentem & memoriam pascebatis.

Neque vobis parum subsidii afferebant ad eruditionem, atque humaniores litteras excolendas libri complures selectissimi, quos domi habebatis, quorum nonnulli privati usus fuerant Ant. Augustini Tarraconensis Praesulis doctissimi, ac Viri Clarissimi Andreae Schotti ejus familiaris: nonnulli item a Viris istis litteratissimis compositi, qui vobis magnam lucem accen-

cen.

cendebant ad Romanas Antiquitates securius pervestigandas & cognoscendas, ut etiam ad obscuriores interpretandos intelligendosque antiquorum Scriptorum locos, quo utilius, facilius, & uberius possetis hisce studiis juventutem curis vestris commissam informare, atque erudire. Sed video haec jam Epistolae modum excedere: quae idcirco fusius commemoravi, ut nemo ullus miretur, lucubrationes istas ad te Amicum ab Amico in amicitiae testimonium, & monimentum muneris loco mitti. Parum id quidem hoc tempore usitatum. an propter verorum amicorum paucitatem? prorsus nescio; sed placuit Censorino *antiquum morem renovari. Interea vale, mi* JACOBE *Vir ornatissime, & tum* Censorini, *tum meam hanc benevolam aequi bonique consule voluntatem. Ferrariae VII.* Kal. *Aug. An. Christiano* CIϽIϽCCLXXX.

Die 7. Oct. 1780.

IMPRIMATUR

F. V. A. Cavalloni Vic. Gen. S. Off. Ferrariæ.

Die 8. Oct. 1780.

IMPRIMATUR

Dominicus Laurenti Vic. Generalis.

OPERIS EDITOR

LECTORI ERUDITO S. ET F. P.

TAmetſi ſupervacaneum nonnullis fortaſſe videbitur, Lector benevole, explicare, quid *Paradoxorum* nomine, quo titulo Lucubrationes ſuas *Cenſorinus* inſignivit, ſignificare voluerit: cum ſatis notum ſit viris doctrina, & eruditione praeſtantibus, quid tandem *Paradoxum* ſit; nihilominus, cum debitor ſim aeque minus eruditis, atque doctioribus, ſenſum vocis hujus Grecae originis in anteceſſum exponam, ne quis in deteriorem partem Opuſculi hujus titulum accipiat, & interpretetur.

Paradoxum dicitur Pronunciatum, ſive Axioma quodvis, quod natum eſt admirationem parere in audiente, vel legente. Non quod falſum ſit, licet falſi ſpeciem praeſeferat; ſed quia parum veroſimile & probabile apparet, eo quod contra vel praeter communem opinionem ſit. Exemplo res manifeſta fiet. Qui olim Antipodas, & Habitatores ſub Zona torrida eſſe affirmabant, probareque nitebantur, *Paradoxa* tradebant: non quia falſa dicerent, ſed quia parum veriſimilia atque probabilia, immo & falſiſſima, quae aſſerebant, multis videbantur: adeout perridiculi, & nugatores audirent, qui talia ſuaderent contra communem hominum opinionem: & tamen, ut poſtea compertum eſt, veriſſima affirmabant. Idem dicere poſſumus de multis Stoicorum Effatis, inter *Paradoxa* a Cicerone recenſitis: quae tamen expertia ſunt falſitatis, licet paucis veriſimilia videantur: adeo verum eſt, non omnia, quae parum probabilia, & veroſimilia videntur, falſa eſſe, & recte a Phaedro dictum: Frontem primam multos decipere: cum ſaepe experiamur, falſa veris probabiliora, & veriſimiliora rerum ſuperficiem contemplantibus apparere. Quo fit

ut

ut hi saepe falsum pro vero, & umbram pro corpore amplectantur, qui si in rerum medullam, & interiora penetrarent, veritatem in profundo sitam invenirent,

Hanc invenisse *Censorinum* post multam meditationem in interiora Latinae linguae penetrantem existimo, eamque exponere, adstruere, & probare rationibus non contemnendis in hisce *De Vita*, *& Morte Latinae Linguae Dissertationibus*. in quibus si certa, & indubitata non reddit, quae de Latina lingua, & ad eam pertinentibus asserit; ea saltem valde probabilia facit, quae antea & verisimilitudine, & probabilitate destituta videbantur: quaeque plerique falsissima reputabant. Haec vero quae *Paradoxa* indigitare voluit, illustrare conatus est, ut minus dura legentibus essent, eruditione sin minus recondita (nam quid reconditum illuminato isto, quod vocant, saeculo? licet idem alii omnibus barbaris saeculis post Honorium tenebricosius appellent): certe non protrita, omnibusque obvia, seu vulgari. *Philologica* autem appellat *Paradoxa* ista, quia majori ex parte ad Humaniores litteras, sive ad Philologiam reducuntur, licet non pauca ad Historiam Sacram, & Ecclesiasticam spectent. Jam vero ut ad particularia descendamus: in hisce Dissertationibus probare nititur *Censorinus* contra communem opinionem: in Prima, Latinam linguam posse nunc temporis, sive ea lingua *vivens*, sive *mortua* dicenda sit, novis, & inusitatis vocabulis augeri, & locupletari: nulloque valido argumento sive ab antiquorum auctoritate, sive a ratione petito, evinci posse, id vetitum esse iis, qui hodie latine scribunt.

In II. contendit primò contra communem etiam opinionem: perperam appellari *mortuam*, sive extinctam Latinam linguam eo nomine, quod jam amplius in ore Vulgi non sit: nisi si dicamus, mortuam fuisse priscorum Romanorum aevo. Probat etenim validis rationibus *Censorinus*, Romanorum Vulgus, ne in aureo quidem latinitatis saeculo, Latinae linguae peritum fuisse, eaque loqui nunquam nisi cum multis foedis barbarismis, ac soloecismis

ra-

potuisse. Ex quo infert Latinam linguam nunquam promiscuam Vulgo, & Viris eruditis, sed eam in aureo, argenteo, & aereo latinitatis saeculo in Grammaticorum ludis, sive privatis, sive publicis eruditorum propria fuisse. Contendit secundo in familiari sermone, & cum Vulgo loquentes non ea latinitate usos viros eruditos, qua utebantur in publicis Congressibus, in Judiciis, sive Actionibus forensibus, in Epistolis ad viros doctos, & in Libris, quos in lucem ediderunt. Contendit demum Latinam linguam, ex quo lucem adspexit, seu in vivis esse coepit, ne barbarorum quidem incursionibus, & Imperii Romani occasu post Honorium ad nostra usque tempora, ullo unquam saeculo periisse, sive extinctam penitus fuisse; sed, licet eam multis incommodis, & damnis affectam, atque aegra, ac parum firma valetudine usque ad instauratas litteras, (quo tempore pristinas vires, & valetudinem recuperavit) fuisse fateatur; spiritum tamen & vitam trahentem inter tot mala evincit, sive superstitem remansisse.

In III. Dissertatione suadere conatur *Censorinus* (licet contrarium sentire Criticorum nationem fere universam non ignoret): immerito priscos Christianos Scriptores priorum quatuor Ecclesiae saeculorum, quos inter numerantur Sacrae Paginae primi Latini Interpretes, sive Latinae Vulgatae Auctores, Ecclesiae Patres non pauci, & tres saltem e SS. Ecclesiae Latinae Doctoribus Ambrosius, Hieronymus, & Augustinus: immerito, inquam, Latinae linguae corruptores appellari: quinimmo de Latii sermone benemeritos dici debere, eo quod scriptis suis eum, & doctiorem, & locupletiorem reddiderint, augendo ejus copiam novis & quidem sublimibus vocabulis, quae, jure suo usi, ad res novas, & antiquis Romanis ignotas enunciandas invenerunt, vel ad eas significandas usitatorum vocabulorum significationem ampliarunt: idemque dicendum arbitratur de scholae Theologis, qui novas voces Latinas ad res & cogitationes novas sine ambagibus, & obscuritate indicandas in Latinum sermonem induxerunt. Statuit praeterea: non esse retrahen-

dos

dos Latinarum disciplinarum studiosos a Latinae Vulgatae Sacrae Paginae, & veterum Christianorum (Patrum praesertim, & SS. DD.) lectione parum accuratae, & defaecatae latinitatis, vel stili inelegantis praetextu; quin potius excitandos ad eorum lectionem ob plures utilitates, quas ex ea sunt percepturi, si eam non omiserint & in eorum scriptorum intimum, & genuinum sensum penetrarint. Censet enim, vix fieri posse, ut quis digne, & sapienter de rebus sacris, ac ad Ecclesiasticam eruditionem spectantibus, cum opus fuerit, differere eloquenti oratione valeat, nisi fuerit in ea, quam dixi, lectione versatus.

Illud item contendit, priscorum Christianae professionis Scriptorum latinitatem (de illis loquitur, qui quatuor primis saeculis Christianae aerae, vel non multo post floruerunt) vel non vocandam luteam, ferream, barbaram, vel his titulis insigniendam nonnullorum Ethnicorum aureae, argenteae, & multo plurium posterioris aetatis, qui in honore sunt, latinitatem.

Demum probare in se recipit, atque ostendere in decursu hujus III. Dissertationis, hac nostra aetate post restitutas, vel potius post instauratas litteras, plures fuisse Christianos Scriptores, qui aeque eleganter, immo, & nonnullos, qui elegantius latine scripserunt, quam nonnulli ex Ethnicis Scriptoribus aureae, & argenteae aetatis. Quo demonstrato, demonstratum manet, nugatoriam, risuque vel contemptu dignam nonnullorum opinionem, qua arbitrantur, nunc temporis Latinam linguam, eo quod mortua lingua sit, a nemine posse perfecte disci, frustraque in ea addiscenda laborari. Et haec in tribus primis *de Vita*, *&* *Morte Latinae Linguae* Dissertationibus: quae omnia cum contra, aut praeter communem opinionem sint, ac parum verisimilia videantur, merito *Censorinus Paradoxa* appellavit.

Accedit IV. Dissertatio, quae *Censorini* judicium continet de *Historia Critica latinae linguae* a Joan. Georgio Valchio typis edita: in qua Dissertatione contra Historicum istum Criticum ostenditur, post Carolum M. usque ad in-

stau-

ſtauratas litteras non eam illis ſaeculis, quae barbara vocantur, fuiſſe Latinae linguae imperitiam: non eam invaſiſſe Italorum, Gallorum, Anglorum, Germanorum mentes ignorantiam, quam ipſe narrat, & ſuadere lectoribus ſuis conatur cap. 1. *Hiſt. Criticae*, exiſtimans Latinam linguam tunc intercidiſſe. Quo loco, ut moderate loquar, parum aequum Judicem ſe prodit Valchius, dum fert ſententiam contra ſapientes viros non prorſus contemnendae latinitatis, & doctrinae minime vulgaris, qui per ea ſaecula barbara librorum, & Academiarum, quibus nos abundamus, ſubſidiis deſtituti in regnis praefatis cum ingenii, & eruditionis fama floruerunt. Oſtendit inſuper, eruditum Valchium ultra modum exaggerando ignorantiam, atque barbariem IX. X. XI., & conſecutorum uſque ad XV. ſaeculorum, ſin minus contra honeſtatis, at certe contra omnes Hiſtoriae, Chronologiae, & Critices Canones enormiter peccaſſe: & cum alias ſatis bonus latinitatis Criticus, ac Hiſtoricus, & *Cenſorino*, & mihi videatur; hic loci nec bonum Criticum egiſſe, nec bonum Hiſtoricum.

Ad calcem uniuſcujuſque Diſſertationis adduntur Adnotationes ſuis numeris, ſeu Diſſertationis §§ reſpondentes; quae quidem eo fine additae ſunt, ut quae (quia obiter tacta) vel obſcura, vel parum firma videri poſſunt, robur accipiant, & illuſtrentur; loca autem §§. quae vel roborantur, vel illuſtrantur ſtellulis, ſive aſteriſcis ** deſignavi. Multa in his inveniet lector, quae legiſſe non poenitebit. Quod ad Dialogos, ſive Colloquia, quae, ut varietas delectationem afferat, Diſſertationibus ſingulis praemittuntur, attinet, illud unum praemoneo, ea ſi nimis longa, & verboſa properanti ad Diſſertationis lectionem videbuntur, poſſe a lectore, partem eorum praetermittendo, brevia fieri, hocque verboſam prolixitatem facile emendari.

Hactenus de *Cenſorini* lucubrationibus, ac de earum titulo: nunc pro *Cenſorino* ipſo nonnulla dicamus, quae Galeati, ut ajunt, Prologi loco eſſe poſſint. Et principio quidem non dubito, fore, in Hiſpania praeſertim (ſi quidem

dem haec in Hispaniam pervenerint) quibus mirum erit, *Censorinum*, quem agnoverunt litterariis muniis non prorsus obscuris illic functum, ac de gravioribus argumentis tum voce in scholis frequentissimis, tum etiam editis in lucem scriptis disseruisse, nunc in Italia stylum suum adeo demisisse, ut de Latina lingua, parum ut ipsis videtur, specioso, nobili, dignoque, immo valde macro, tristi, exili, ac levi argumento ad Grammaticos spectanti, voluerit, cum ab eo majora exspectarentur, disputare: illudque trito sermone proverbium illi occinent: *Ab equis ad τὰς ὄνους:* vel illud minus vulgare a Castrorum Romanorum ordine & militari forma ductum: *A* (*a*) *principiis ad procestria*, in quibus lixae, & calones versabantur.

Si bene novi *Q. Moderati Censorini* ingenium, atque moderationem, hisce admiratoribus, quibus posset summo jure agens ignorantiam exprobrare, amice responderet eos rogans, ut admirationem deponant, illud considerantes, hominum ingenia, & studia solere temporum, & locorum variatione commutari; & unaquaeque suis locis, atque temporibus convenire: opportuneque eisdem recitaret, si eos audiret, Ovidianum illud

Laeta fere laetus cecini, cano tristia tristis:
Conveniens operi tempus utrumque suum est.

Cum eram in Hispania addere posset, multos amicos opibus affluentes, litterarum amatores, quique litterariis laboribus qualibuscunque meis delectabantur, numerabam, me hortantes ad graviora scribenda paratos expensas facere editionis. In Italia nubilo sub caelo degens nihil magis curavi, quam ut omnibus ignotus essem, & potentiorum etiam litteratorum limina devitarem: non equidem fastu aliquo, sive arrogantia elatus (quae enim in relegato arrogan-

(*a*) Principia *in Castris Romanorum erant spatia illa pone Praetorium, & Quaestorium inter duas portas, quas* Principales *vocabant: quibus in spatiis primarii milites locabantur.*

gantia esse potest?); sed quadam mihi praestituta vitae norma, atque proposito, quod nonnulli subrusticum pudorem interpretantur.

In Hispania libris abundabam disciplinarum omnium graviorum, quin opus esset domo pedem efferre, nec ulli mortalium molestiam creare, ut illos cotidie, cum luberet, evolverem; hic libros perpaucos usu detritos, male compactos, inemendatos, saepe mutilos, ac male tunicatos in tabulis minutorum propolarum expositos, & vili emptos pretio ad manus tantum habeo, quos mei juris feci, ne tempus ignavo otio marcescens domi transigam, expertus ob locorum distantiam, & incommoda alia non facile esse copiosas bibliothecas adire, multoque minus frequentare. In Patria dies laetos aspiciebam curis vacuus, mentis animique culturae unice intentus; heic mihi, & rebus meis per me ipse consulere debeo multaque, & agere, & pati, quibus assuetus non eram. In Hispania, addere posset, firma valetudine integraque aetate usus, alacri ac tranquillo animo inter cognatos, & amicos degens multa aggredi poteram, quae nunc annis gravis, & aegritudine ac laboribus terra, marique exantlatis fractus, ne cogitare quidem audeo. Rogaret demum eos, qui majora ab eo exspectant, ut animadvertant rerum humanarum vicissitudines, sive ut Vulgus loquitur, volubilis fortunae vim atque potentiam, quae tanta est, ut recte de ea a Juvenale dictum sit:

Si fortuna volet, fies de Rhetore Consul:
Si volet haec eadem, fies de Consule Rhetor.

Illud vero adversae fortunae turbine percitis solatio esse potest, quod Maro, vel Asclepius de ea cecinit:

Nec quos clarificat perpetuo fovet,
Nec quos deseruit perpetuo premit.

Idem longe elegantius, sublimius, & superiori quidem afflatu multis antea saeculis cecinerat Cantico suo Anna Samuelis Mater (vide cap. 2. lib. 1. *Regum* v. *6.* & 7.).

Haec fortasse *Censorinus* admiratoribus suis. Ego autem

 qui

qui *Censorini* partes ago, neque eam, quam *Q. Moderatus Censorinus*, profiteor moderationem, dicam libere quod sentio pro *Censorino* de Latina lingua scribente. Parum nempe in bonis litteris ac disciplinis esse versatos, atque adeo valde in Historia litteraria peregrinos esse oportere, qui existiment, hoc quod tractat *Censorinus* argumentum, & leve esse, & parum dignum curis, & nomine *Censorini*. Quid enim? numne leve ac parum dignum *Censorino* argumentum censendum illud est, in quo versari dedignati non sunt viri ingenio, eloquentia, judicio, eruditione, muniis praecipuis in Republica obitis, & natalium splendore clarissimi, qui de Latina lingua doctas lucubrationes edidere?

Jam vero: quis Varrone inter Romanos doctior? quis eloquentia Cicerone clarior? quis C. Caesare judicio, ingenii acumine, nobilitate, & muniis in Republica obitis praestantior? Quis L. Annaeo Seneca, & Quinctiliano eruditione & praeceptis ad mentis, & animi cultum traditis, justaque rerum aestimatione illustrior? Quis demum veteribus Jurisconsultis sapientia, & prudentia commendatior? qui quidem omnes, ut mittam viros alios in Romana Repub. insignes, de Latina lingua, & verborum significatione, atque origine disputarunt, eandemque scriptis suis mirifice illustrarunt, quin nomen Grammaticorum, quos Romani, & Litteratos, & Criticos appellabant, refugerent. Non enim ignorabant, Grammaticam Artem, quae de Latina lingua agit, plus negotii, ut ait Quinctilianus lib. 1. *Instit. Oratoriarum*, tractatoribus afferre, quam primo adspectu videatur: nec eos latebat quanto in pretio Grammatici, & Romae, & in Romani Imperii Provinciis essent, postquam Romani non armis solum, sed & litteris floruerunt. (Vide Suetonium de *Illustribus Grammaticis*.)

Quod si ad Christianos Scriptores veniamus: non defuere viri sanctitate, doctrina, & praecellenti in Christiana Republica dignitate notissimi, qui idem argumentum non levi opera tractatum, atque illustratum in scriptis suis reliquerunt. Quos inter, praeter D. Augustinum, Cas-

sio-

ſiodorum, Venerabilem Bedam, & Carolum M., qui de Arte Grammatica ſcripſerunt, haud poſtremum locum obtinent magnum Hiſpanae Eccleſiae lumen D. Iſidorus Hiſpalenſis Praeſul, & Clariſſimus Tarraconenſis Antiſtes Antonius Auguſtinus, quibus debet Latina lingua, quod temporum injuria non perierint plura fragmenta veterum Grammaticorum illuſtrium, quae eorum diligentia ad nos uſque pervenerunt.

Horum prementes veſtigia plures viri in Hiſpania fama doctrinae celebres, eandem ornarunt Spartam: & quidem hac noſtra aetate unus ex Hiſpaniae Summatibus; ex primariis vero Togatis alter praeceptiones & Canones ad diſcendam, & docendam Latinam linguam, eademque recte utendum induſtrie ſcripſerunt. M. vero Angliae Cancellarius celeberrimus Franciſcus Baco Verulamius, cui magna incrementa Humanae Diſciplinae omnes debent, totum Librum VI. de *Dignitate & Augmentis ſcientiarum* illuſtrandae, & augendae Grammaticae, ſive Doctrinae, quam *Traditivam* vocat, impendit, & Grammaticam Philoſophicam, quam delineat, inter deſidetata ponit. Quod ſi haec omnia deeſſent, ſatis eſſet, Sereniſſimum Gabrielem Borbonium CAROLI III. Hiſpaniae noſtrae Regis (quem Deus incolumem ſervet) filium, plura ad Latinam linguam ſpectantia in Adnotationibus eruditiſſimis ad Salluſtium ab ipſo in Hiſpanum ſermonem converſum magnifica editione illuſtraſſe, ut non leve arbitremur argumentum iſtud, quod verſat *Cenſorinus*, neque indignum eorum vigiliis, qui poſſunt de argumentis aliis docte, atque copioſe diſputare.

Haec reponere poſſet *Cenſorinus* iis, quibus leve videbitur iſtud quod ſibi elucidandum ſumpſit hiſce Diſſertationibus argumentum, majoraque ab illo exſpectantibus. Si vero inſuper addiderit, neminem fortaſſis ante ſe *de Vita, & Morte Latinae linguae* pro dignitate diſſeruiſſe: ſeque ita de Latina lingua diſceptare, ut multa ad Hiſtoriam Litterariam, Politicam, Sacram & Eccleſiaſticam ſpe-

ctantia, multa item ad Humanitatem attinentia expendat: si deinde adjungat, se veterum Christianorum, qui ex Hebraeo vel Graeco sermone in Latinum sacros codices verterunt, Ecclesiae item PP. & SS. DD. latinitatem a Criticorum criminationibus vindicare, ac Vulgatae Latinae Sacrae Paginae Versionis, & veterum Christianorum lectionem tanquam utilem, & necessariam contra eorum aspernatores suadere litterarum Latinarum studiosis: si demum illud agat, ut pro doctrina, & eruditione plurium medii aevi Virorum clari nominis, Episcoporum praesertim, Clericorum, Monachorum, ac etiam Laicorum, qui omnes prodigiosae ignorantiae, & imperitiae Latinae linguae, ut & inertiae, & litterarum neglectus a Lutheriano Valchio insimulantur, luculentam Apologiam texat; non capio, quamobrem argumentum istud dignum non sit, in quo versetur *Censorinus*: cur item ejus labor in praefato argumento positus a viris doctis non commendetur. Nec plura. Interea Lector bene vale, & *Censorini* studiis fave.

Q. MO-

Q. MODERATI CENSORINI

DE VITA, ET MORTE LATINAE LINGUAE

DISSERTATIO I.

In qua, utrum licitum, an nefas ſit, novis, & inuſitatis Vocabulis Latinae linguae copiam augere? *Praemittuntur Colloquia inter Eruditum Civem Ferrarienſem, & Hiſpanos aliquot, de rebus ad Humanitatem ſpectantibus, quae occaſionem dederunt Diſſertationi.*

§. I. INcedebant forte una, laxandi, & levandi animi cauſſa, exeunte aeſtate, ac inclinante ad veſperam die, Hiſpani aliquot per amoenum, & ſpatioſum Ferrariae murum, ulmorum, illic per intervalla ſuccreſcentium, umbra contra Solis Occidentis radios protecti; cum ad eos acceſſit Civis Ferrarienſis, eiſdem non ignotus, *Timioxenus* nomine, vir ſpectatae probitatis, multae lectionis, & doctrinae, Latinae, & Etruſcae linguae praeceptis apprime excultus, atque Hiſpani idiomatis ex frequenti cum Hiſpanis, Ferrariae commorantibus, commercio pluſquam mediocriter peritus.

§. II. Is, poſt humaniſſimam ſalutationem, ſciſcitatus ex eis eſt, numquid novi ex Hiſpania haberent? Cum reſponſum fuiſſet, nihil omnino, praeter ea, quae vera, an falſa? ab Ephemeridum Scriptoribus nunciabantur. At, inquiebat *Timioxenus*, prorſus indubitatum videtur, Regem veſtrum CAROLUM, poſt fruſtra tentatam pacem Britannos inter & Gallos, magnam parare claſſem, cum Galli-

ca conjungendam ad bellum Britannis inferendum. Cui *Phronimus*, alter ex Hiſpanis, Septuagenario major, (qui, quamvis in Hiſpania, ab ineunte virili aetate, Sacris Concionibus habendis addictus, Poetas Hiſpanos, & Latinos familiares habebat) non modo, inquit, claſſem parat, ſi vera nobis narrantur, ſed paratam habet; & jam ut olim *Ceſar magnus ad altum Euphratem*, (*Virg. Georg. IV. in fine*) ita CAROLUS noſter *fulminat ad altum* Tameſim *bello*.

§. III. Et quid, ait *Timioxenus*, videtur vobis, quibus ignotae non ſunt Britannorum vires, ut veſtrae, & Gallorum de hoc bello? Cuinam bene cedet, Britanno ne, an Gallo-Hiſpano? Cui *Phronimus*: varii ſunt, ut noſti, eventus belli. Deus, ſupremus exercituum Dominus, eſt, qui palmas, & lauros impertitur, quibus bene ſibi viſum fuerit: noſtrum eſt, eum orare, ut alma Pax quam primum redeat, ne humanus ſanguis effundatur, utque belli exitus felix, fauſtuſque Hiſpanis ſit, quique ad diuturnam ſanciendam pacem referatur: nempe,

Pax plenum virtutis opus, pax ſumma laborum:
Pax belli exacti pretium eſt, pretiumque pericli.
Sidera pace vigent, conſiſtunt terrea pace.
Nil placitum ſine pace Deo, non munus ad aram. cet.

§. IV. Verum ſinamus, pergebat, armatis, & bellatoribus arma tractare, de bellis agere, & bella gerere, *haec horrida bella*. Nobis ſacrae militiae adſcriptis, non alia arma tractanda, nec de bellis aliis agendum, quam quibus rebellantes animi paſſiones, quas Graeci πάθη vocant, Cicero *affectiones*, Theologi *concupiſcentias*, quaeque inimici domeſtici noſtri ſunt, ſubjiciamus rationi. Tunc *Timioxenus*, omiſſa de bello Britannico tractatione, ſermonem inſtituit de re litteraria, Hiſpanis illis, a litteris minime abhorrentibus, quique in Hiſpania alii, alii in America humaniores litteras, & altiores diſciplinas publice docuerant, non ingratum.

§. V. Porro miſcebantur ſermones varii de rebus ad humanitatem ſpectantibus, ne pomeridianae deambulationi intentis, nimia mentis attentione, & animi defatigatione

opus

opus esset, si graviora tractarentur. Inter alia interrogavit *Timioxenus Phronimum*, cujusnam essent carmina illa de Pace, quae recitaverat, Poetae ne antiqui, an recentis? Cui *Phronimus*: non bene memini cujusnam sint, neque ea Poeta veteri indigna videntur. Forsitan, inquit *Timioxenus*, Albii Tibulli equitis Romani, qui CIↃIↃCCC annos, si paucos demas, nos praecessit. Recordor namque in Tibullo me olim carmina legisse, quibus miles ipse bellum detestabatur, & pacem optabat. Sunt certe hujuscemodi in Tibullo, inquit *Phronimus*, quae ego recitassem, nisi veritus fuissem, ne vobis tot carminibus molestus essem. Immo vero, inquit *Timioxenus*, rem pergratam, & mihi, & ut puto, Sodalibus tuis fecisses; Poetae quippe, & delectant, & docent. Recita, quaeso, si memoria ea tenes. Non puto, ea memoria avolasse, ajebat *Phronimus*, cum paucis ab hinc diebus ea relegerim in Tibullo, sordibus repurgato, quem domi habeo: Ea vero sic habent distichis quatuor comprehensa:

Interea pax arva colat, pax candida primum
Duxit araturos sub juga curva boves.
Pax aluit vites, & succos condidit uvae,
Funderet ut nato testa paterna merum.
Pace bidens, vomerque vigent: at tristia duri
Militis in tenebris occupat arma situs.
At nobis pax alma veni, spicamque teneto,
Perfluat & pomis candidus ante sinus.

§. VI. Si me jam senem memoria non deseruisset, haud elegantia minus, atque opportuna possem alia recitare recentium Poetarum, quae collegeram, & adnotata habebam in Adversariis, quae in Hispania reliqui, & fortasse nonnulla etiam mea, quae super pace domum inter Borbonicam, & Austriacam valde Juvenis panxi. Sed nihil necesse est mihi de me dicere, quamquam est id quidem senile, & aetatis meae privilegio uti possem juvenilia mea carmina laudando.

§. VII. Haec cum dixisset *Phronimus*, quibus adstantes

omnes plauserunt; in illam disceptationem hac occasione deventum est, utrum Romanis antiquis Scriptoribus celebrioribus, cum Poetis, tum Historicis, & Oratoribus possimus recentes aliquos Scriptores opponere, & cum illis committere tamquam haud multum eisdem in Poetica, Historia, & Oratoria inferiores? quemadmodum antiqui Romani in Historia C. Sallustium Crispum Thucydidi, T. Livium Herodoto: in Oratoria Tullium Demostheni: in Poetica Virgilium Homero: Catullum, & Horatium Pindaro, Anacreonti, Sapho Graecis opponebant, & tantum non exaequabant.

§. VIII. Erant illic, qui ajentem sententiam acriter tuerentur, nonnullos, & Historicos, & Poetas ex variis nationibus proferentes, qui possent antiquis Romanis opponi: nec dubitabat *Phronimus*, qui secum semper ut ante meridiem Thomam Kempensem Graeco-latinum (jussu & curis Excellentissimi Abbatis D. D. Francisci Xaverii Idiaquez ex Granatae Ducibus Hispaniae Summatibus, ut Hispana Juventus pietatem cum Graecis litteris conjungeret, Villagarciae in lucem editum) ita pomeridiano tempore, vel Horatium, vel Casimirum Sarbievium in marsupio ferebat, quique poterat plures utriusque odas memoriter recitare: non dubitabat, inquam, quovis pignore contendere (quamquam id aliis parum probabatur, & jocosam sponsionem illi reputabant) vel Horatium ipsum, si reviviseeret, reservata sibi lyrici Latini carminis inventoris gloria, palmam concessurum Sarbievio: de quo affirmabat, ita Horatium imitari studuisse, ut virtutes ejus omnes exprimeret, vitia devitaret. Addebat quin etiam, nescio quid de Vanierii *Praedio Rustico* cum Maronis Georgicis comparando, deque Q. & L. Sectanis, quos Satyricis antiquis aequabat. Verum ex Hispanis aliis nonnulli vehementer repugnabant.

§. IX. Nihilominus Sodales duo *Hispano-Americani* adstipulabantur *Phronimo*, nihil eorum judicium veriti, qui putabant, per nihil aut simile antiquis illis Romanis in Poe-

Poetica aetatem nostram tulisse. A *Phronimo* dissentiebant *Technophilus*, & *Polyhistor*. quod ad Poetas attinet. Quod autem ad Historicos spectat, in quibus, ut in humanioribus litteris reliquis valde versati erant, reputabant (fortasse studio aliquo partium abrepti) Historicos Nebrissensem, Ossorium, Marianam, Mignanam Hispanos: Maffejum, Stradam, Castruccium Bonamicum Italos, qui latine scripserunt, non multum Sallustio, Curtio, & T. Livio, in his, de quibus egerunt, narrandis, distare: Cominiumque qui Acta praecipua duorum Galliae Regum, & alterius ex Burgundiae Ducibus gallice scripsit, in verae Politices praeceptis, in hominum ingeniis, & characteribus describendis, & maxime in veracitate, quae Historici est laus praecipua, Corn. Tacitum superasse.

§. X. Marco Tullio in Latina eloquentia recentem aliquem Scriptorem nemo audebat opponere, nisi forte Aonium Palearium, Majoragium, Muretum, Perpinianum, Lagomarsinium, qui proxime ad Ciceronem dicebantur accessisse. His praetulissent nonnulli Petrum Bembum, Sadoletum, & Longolium, si minorem curam in Tullianis phrasibus, & vocibus aucupandis, atque in styli Ciceroniani cortice imitando illi posuissent. At *Hispano-Lusitanus* in Conimbrincensi Academia olim publicus humaniorum litterarum Professor, non solum Osorii Sylvensis Episcopi, & Achillis Statii eloquentiam in Coelum ferebat, sed insuper contendebat, Antonium Vieiram Lusitanum, Oratorem celeberrimum, si Tullii aetate vixisset, & forenses caussas Romae egisset, Tullio ipsi admirationi futurum, neque inferiorem Hortensio ejus eloquentiae emulum in Vieira habiturum. Quin etiam affirmare audebat, Franciscum Macedum Poetam Latinum Lusitanum, non modo in Panegyricis Latinis Poematibus Claudianum superasse, sed ingenio, & divite vena Poetas Latinos antiquos fere omnes vicisse. Illi scilicet toti in Poesi erant; iste autem disciplinis omnibus ex aequo instructus, fatigatum seriis studiis ingenium ut relaxaret, heroica presertim car-

mi-

mina innumera de variis argumentis mira elegantia & facilitate pangebat. Demum mirabatur, neminem meminisse de Montano, Falconio, & Villegate Hispanis Poetis Saeculi XVI. in Lusitania a se lectis: quorum secundi Epigrammata nonnulla optimis, quibusque antiquorum opponi posse ajebat, ac plures Villegatis Elegias dignas Poetis aurei saeculi reputabat.

§. XI. Qui pro antiquis Poetis, aurei praesertim saeculi, pugnabant, non ita eisdem favebant, ut nullos in eis naevos agnoscerent. Neque vero suis fraudabant laudibus recentium Poetarum Latinorum opera; licet ab hyperbolis abstinerent. Laudabant praeter Sannazarii, & Vidae carmina de sacris argumentis, (in quibus tamen optabant, illos a fabulis, & parum verisimilibus abstinuisse) Rapini Hortos, Stephonii Dramata (cujus ingenium ad Poesim id genus natum, & factum ajebant), Cardinalis Polignacii *Anti-Lucretium*, ac Thomae Cevae *Novo-antiquam Philosophiam*: dolebantque, eam, ut & alia affecta reliquisse. Perhonorifice item loquebantur de *Halieuticis*, *Nauticis*, ac *Bellicis* Nicolai Parthenii, & *Botanicis* Savastani. Demum Elegiaca Hoschii, & Jacobi Wallii, Lyrica Jonnini, & Anacreontica Caroli de Aquino haud parum commendabant.

§. XII. Caeperat a nonnullis fieri mentio variorum Poeticorum operum de argumentis, ad Theologicas, & Philosophicas disciplinas, ad Mathesim, ad Sacram, & Profanam Historiam, ut, & ad Mithologiam spectantibus Romae, Ferrariae, Venetiis, Bononiae, Forolivii, Faventiae, alibi nuper ab Hispanis, Hispano-Americanis, & Lusitanis editorum (*a*): verum, cum in his essent conspicati *Albisum* se-

(a) *Titulos operum istorum ac plurium aliorum soluta oratione; Latina; Hispana, Itala ab Hispanis per hosce annos in Italia editorum cum Auctorum propriis nominibus dabit olim*, *Deo favente*, Bibliotheca Exulum Hispanorum, Lusitanorum, Americanorum, *quae augendae Hispanorum Scriptorum Bibliothecae inservire poterit*.

ſerotinae deambulationi intentum, e regione adventantem, eidem ſeſe adjunxerunt.

§. XIII. Hunc vero, praemiſſa de more mutua ſalutatione, & breviter expoſito diſceptationis argumento, enixe rogarunt, ut quid illi videretur de controverſia illa ediceret. Ille ſubridens, quamquam potuiſſet litem dirimere, cum praeter linguarum doctarum Graecae, Latinae, Hebraicae peritiam, annos plures in celebri Hiſpaniae Academia ſtudioſam Juventutem, quae vel ſuperioribus diſciplinis operam dabat, vel eiſdem jam inſtructa erat, Humanioribus diſciplinis utriuſque generis erudiiſſet: multaque tum proſa, tum pedibus nexa oratione Latina opera typis mandaſſet: ille, inquam, neutri parti adhaerens, & reputans ad poenitendum properare, cito qui judicat: valde antiqua, inquit, & litigioſa eſt ſimilis diſputatio, & ab Horatio (vid. Horat. Lib. I. Epiſt. Ep. I.) olim apud Auguſtum de Poetis ſui temporis, & antiquis agitata, ut inter Aprum, & Meſſallam de antiquis, & recentibus Oratoribus, Dialogi fide, a Tacito, vel Quinctiliano, ut aliis placet, narrata. Adeo autem lis iſta eſt explicatu difficilis, ut, ſi de ea judicaturus ſederem, litigantes poſt exactum ſaeculum judicio adeſſe praeciperem, quemadmodum cum muliere illa Smirnea, quae, & maritum, & filium occiderat, & ejus accuſatoribus ab Areopagitis actum, cum Cn. Dolabella proconſulari Imperio Aſiam adminiſtrabat. Rem narrat Valerius: *Dictorum*, & *Factorum memorabilium*, libro, niſi ſi fallor, octavo. Quo reſponſo, Sodalibus vale dixit.

§. XIV. Incaleſcebat redintegrata diſceptatio, adductis ab unoquoque pro ſua opinione non contemnendis rationibus, & collatis pluribus inter ſe recentium, & antiquorum Latinorum ſcriptorum locis, quae memoriter recitabantur. Cui, ut finis tandem imponeretur: jam ſatis eſt de his, ſi vobis videtur, inquit *Timioxenus*: aliud namque eſt, de quo velim vobiſcum ſedare agere, voſque conſulere, quod jam aperio. Scitote, quoniam de Hiſtoria, & Hiſtoricis ſermo incidit, mihi jamdiu in animo fuiſ-

ſe

se (quando cernebam, non sine magno dolore, in Italia nostra sensim refrigescere, & in desuetudinem abire studium Latinae linguae, & in Latine scribendo diligentiam: cum olim, exterorum etiam judicio, propria Italorum laus esset, eruditas, & quidem elegantes Latinas edere lucubrationes) mihi, inquam, in animo fuisse, Historiam accurato Latino sermone texere rerum, tum naturalium, tum artificiosarum ad mechanicas Artes, & ingenuas Disciplinas spectantium, post Rom. Imperii, & linguae Latinae Occasum inventarum: destitisse vero me ab hoc consilio, & jam affecto opere, severissimis Grammaticorum legibus, & Latini sermonis inopia, qua fit, ut plura priscis Romanis ignota, quibus idcirco Latinum nomen imponi non potuit, haud nisi barbare efferri, scribique possint. Nefas quippe est, si Grammaticorum, sive Criticorum hodiernorum legibus standum, in accurata Latina Scriptione vocabulo uti, quod in antiquo, & quidem bonae aetatis Scriptore non reperiatur, seu cujus testimonio, & exemplo tueri se non possit, qui latine scribit.

§. XV. Etenim, si cum viveret, & floreret Latina lingua, seu, cum in ore vulgi Romanorum erat, tanquam scopulum fugiendum Latino Scriptori novum, atque inusitatum verbum praecipiebant Grammatici illius aetatis celebriores; multo sane magis devitandum nunc, cum Latina lingua vivere desiit, ac non aliunde, quam e libris antiquorum Latinus sermo peti potest. Et idcirco pervulgatum, & receptum hodiernorum Criticorum effatum est: Latinae linguae jamdiu mortuae nihil prorsus addendum, nihilque in ea innovandum, ne videamur, majorem nobis arrogare velle licentiam, ea, quam habuere Romani Scriptores accuratiores.

§. XVI. Solemni huic Grammaticorum, sive Criticorum scito non parum ponderis addere sibi videbatur quod in *Tiberii Caesaris vita* Tranquillus narrat. Qui postquam de illo dixisset, eum Artes liberales utriusque generis studiosissime coluisse, Grammaticis valde fuisse addictum, ac

multa Latine, & Graece composuisse, haec addit: *Sermone Graeco, quamquam alias promptus, & facilis, non tamen usquequaque usus est: adeo quidem, ut μόνοπώλιον nominaturus, prius veniam postularit, quod sibi verbo peregrino utendum esset, atque etiam in quodam decreto Patrum cum ἔμβλημα recitaretur, commutandam censuerit vocem, & pro peregrina nostratem requirendam: aut si non reperiretur, vel pluribus, & per ambitum verborum, rem enuntiandam. Militem quoque graece testimonium interrogatum, nisi latine, respondere vetuit* (*) (Vide sis Adnot. 1. ad calcem Dissertationis)

§. XVII. His, aliisque permotus Ferrariensis *Timioxenus* aestimabat, rerum novarum, seu priscis Romanis ignotarum narrationem non nisi vulgari sermone posse exarari, nisi si quis velit multis barbarismis, sordidisque vocabulis nitidum Latinum sermonem obscurare: dolebatque, ad hoc, quod meditabatur opus, Latinam exercitationem, in qua non parum operae, studiique posuerat, nequidquam sibi profuturam: cum saepe in nova, inauditaque antiquis Romanis vocabula, seu in barbarismos impingendum sit, dum res novas, ac prorsus ignotas olim, opus est in historica lucubratione denarrare.

§. XVIII. Ad extremum post plura alia in hanc sententiam nimia, ut Columellae verbo utar, *scrupulositate* dicta, enixe eos rogabat, ut quid eis de re tota videretur, exponerent, quidque sibi facto opus esset, significarent. Constitutum quippe apud se habere affirmabat, ne latum quidem unguem, ut dici solet, ab eorum sententia, & judicio recedere, non ignorans, ut ipse ajebat, posse illos de hisce rebus optime judicare.

§. XIX. Hispani, laudata viri doctissimi modestia, & incassum rejecto hocce ad doctiorum tribunal judicio, assentiebantur fere omnes sententiae, in quam inclinare videbatur *Timioxenus*, qui eos consulebat, ratasque habentes rationes ab eodem expositas, ut Etrusca lingua, omissa Latina scriptione, praefatam scriberet Historiam hortabantur, ne scilicet perirent ea, quae ad eam texendam se apparasse dictitabat.

§. XX. Audiebat haec tacitus, oculorum acie in terram defixa Q. *Moderatus Censorinus* alter ex Hispanis, qui in circulo erant, & ad severas illas, & scrupulosas Grammaticorum leges, ut ad Sodalium suorum judicium, nunc subridere, nunc nasum corrugare, frontemque caperare videbatur. Et is quidem totus in libris, (in quos emendos partem annui census, sibi ad victum, & vestitum necessarii impendebat; cum omnes, quos in Hispania emerat, non sine magno animi dolore amisisset) non sublimioribus tantum disciplinis, quas publice in Hispania docuerat, instructus erat, sed, & variarum linguarum, sin minus peritus, non erat certe prorsus ignarus. Quod ad Latinam linguam spectat, fama erat, eum non aetatis solum aureae (*), argenteaeque Romanos Scriptores diurna, nocturnaque manu, ad eos imitandos versasse, eorumdemque nixum praesidiis Latinas non paucas lucubrationes, ab elegantia, & eruditione commendatas, multis ab hinc annis praelo mandasse; sed & eos, qui ante aetates illas claruerunt, atque Latinam linguam, ex quo excoli, & in pretio haberi caepit, vel metro, vel soluta oratione illustrarunt, & locupletarunt, attente legisse: non praetermissis illis, ex quorum operibus fragmenta quaedam solum supersunt, exstantque in Festo, Probo, Nonio, Charisio, Diomede, Prisciano, Gellio, Macrobio, aliisque antiquis Grammaticis, vel Grammatistis. Adeo, ut praeter Saliaria Numae carmina, Columnam rostratam C. Duillii, leges Regias, & Decem-Virales tabulas; Andronici, Naevii, Catonis Senioris, sive Censorii, Ennii, Pacuvii, Quadrigarii, Sisennae, aliorumque priscorum Romanorum verba, atque sententias, quae supersunt, in numerato haberet, ac ceu magnum Minervae munus osculatus amplexusque fuisset, si quid balbutientis, rancidaeque latinitatis, Evandri scilicet aut Matris *Carmentae* litterarum Latinarum, ut fertur, inventricis aevo scriptum, vel in metallis, vel in marmoribus invenisset.

§. XXI. Hac latini sermonis omnis aetatis cognitione prae-

praeditus, aequo animo ferre vix poterat Criticorum quorumdam severitatem, seu potius (*) audaciam, & arrogantiam, qua in censendis Latinis lucubrationibus in lucem editis, tamquam barbaras, minimeque latinas damnare non verentur voces aliquas, quae revera latinae sunt. Quod quidem ab eorum ignorantia arbitrabatur proficisci. Censebat praeterea, in judicandis aliorum scriptis, moderatione ea utendum, qua Horatius in censendis Poetarum operibus utebatur: ut nempe, si plura niteant in opere, maculas paucas dissimulemus, memores humanae imbecillitatis: cum nihil difficilius, quam reperire in rebus humanis, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Quod monitum prae oculis *Censorinus* semper habebat, cum de lecto a se libro aliquo ferret judicium: & ab hac in censendis aliorum scriptis moderatione Q. *Moderatus Censorinus* amabat appellari. Nihilominus ante operis editionem, si quid ei censendum, emendandumque ab Auctore committeretur, notabat, vel levissimos, quos reperiret, defectus: quod rem gratissimam Auctori se facturum credebat, si sublatis, quantum fieri posset, naevis omnibus, opus pulcherrimum, atque emendatissimum prodiret.

§. XXII. Jam vero Hispani Sodales, qui hominis ingenium probe norant, solitumque Dialecticae usu eum, multae lectioni, ac memoriae suae praefidentem, singularibus opinionibus, & Paradoxis in rebus ad Religionem non spectantibus promovendis plurimum delectari; eumdem rogabant, ut, quoniam gestu non obscure indicaverat, eorum sententiam parum sibi probari, quid opinaretur super iis, quae audierat, libere expromeret: spondebantque, se, quando tunc temporis aliis negotiis vacui erant, & locus a praetereuntium frequentia satis remotus, eum perlibenter audituros, iturosque porro in ejus sententiam, si bonis rationibus eam suaderet, atque firmaret.

§. XXIII. *Censorinus* multa caussatus detrectabat illis morem gerere. Quis ego? inquiebat, aut quae in me dicendi facultas, ut possim de re ista apud vos viros eruditos lon-

longa oratione (nam multa ſunt dicenda) ex tempore diſputare. Doctorum hominum eſt iſta conſuetudo, aut Graecorum Sophiſtarum, ut iis proponatur, de quo ſtatim differant; quod quidem arduum negotium eſſe non ignoratis, multaque exercitatione indigere: maxime, cum ita differendum, ut evellendae ſint, vel evellere oporteat ab Auditorum animis eas, quas veluti cum lacte ſuxerunt opiniones. Si ea, quae in Hiſpania ex innumeris pene ſcriptoribus collegeram, & adnotata in Commentarios conjeceram mihi in promptu eſſent, haud tam difficile mihi foret de his, aliiſque quamplurimis non prorſus inſcite diſceptare. Sed proh! dolor. Commentarios illos cum ſcriptis aliis praelo paratis, patria abeuntes amiſimus; (*) quin nobis ſit ſolatio, quod plures aliorum labores, & vigilatae vigiliae eodem fato perierint, quodque alii, uti nos, non ſibi, ſed aliis mellificaverint. Mihi quippe aliorum, Sodalium praeſertim, mala non ſolamen afferunt, ſed dolorem. Haec ille, nec Sodales poterant eum a propoſito removere. Tandem *Timioxeni*, qui eos conſulebat precibus exoratus, quae ſibi in mentem tunc venerant, candide impertiturum dixit, ſi modo in alterum ex magnis propugnaculis, muro adjectis non longe poſitum, quo remotiores ab interpellatoribus eſſent, ſe recipere vellent, illicque ſuper viridem herbam conſidere, ut minori cum incommodo, & majori cum ſilentio eum audirent. Accepta conditione, deſertum locum illum ingreſſi ſunt ſtatim omnes. Porro ut conſederunt, Q. *Moderatus Cenſorinus* ſenſum ſuum proferre ſic orſus eſt, ad *Timioxenus* converſus.

§. XXIV. Audivi non ſemel ex viris eruditis, quae a te, Vir doctiſſime, de Latina lingua dicta ſunt, atque inculcata, quaeque te ab ſcribenda de Novis Inventis Latina Hiſtoria maxime deterrent. Nec audivi ſolum, ſed probavi, cum humaniores litteras in Hiſpania docerem, communem ſuper his doctorum hominum opinionem. Verum attentius rem meditanti, & perpendenti mihi, poſtea viſum, & nunc etiam videtur, praejudicia ſua iſta, nullis firmis innixos

ful-

fulcimentis Grammaticos hodiernos tueri: nec esse, cur severos hosce Latinae linguae Criticos, ac praeceptores, pecudum more sequamur; non enim tantae sunt auctoritatis, ut illis propter eorum dicta credere sit necesse, quemadmodum Pythagorae Discipuli Magistro suo assentiri dicebantur.

§. XXV. Jam vero non eo inficias, Grammaticorum nostrorum Scitis cautum, ne quid in Latina lingua, quam extinctam, seu mortuam, nescio quo fundamento, volunt, innovetur, neve quid addatur. Licebat quidem secundum eos, cum vivebat, vigebatque Latii sermo, quemadmodum licet nunc in quavis lingua vivente, verba, quae in usu sunt antiquare, novisque inductis vocabulis eam augere: nam, ut recte Horatius in *Arte Poetica*:

Ut sylvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas,
Et juvenum ritu florent modo nata, vigentque.

Nunc vero, inquiunt, nefas est, Latinam linguam, quae in communi usu jam amplius non est, quamque mortuam, & sepultam appellant, novis vocabulis locupletiorem reddere (quis vero mortuam ditare velit?) sed his contentos nos esse oportere, quae invenimus in aetatis aureae, & argenteae Scriptoribus, ac ab his aetatibus parum distantibus: quo tempore Latina lingua, a pueritia, & adolescentia egressa, ad virilem, & perfectam aetatem provecta est. Quamobrem, abstinendum esse praecipiunt iis, quibus cordi est, puram, & defaecatam latinitatem sectari a lectione eorum, qui latine scripserunt post Hadriani, vel ut alii volunt, post Severi saeculum: a Christianorum praesertim lectione, qui plura priscis, & probatis Romanis Scriptoribus ignota, atque inusitata vocabula in Latinum sermonem induxerunt, vel cum proprias lucubrationes exarabant, vel cum aliorum e Graeco, vel Hebraico in Latinum sermonem convertebant.

§. XXVI. Hisce praeceptis inhaerentes Latinarum vocum collectores, & ad libellam pensitatores, quos *latinita-*

tis Libripendes vocare possumus; novas veterum Christianorum Scriptorum voces, quas *Ecclesiasticas* appellant, vix dignantur in Lexicis suis afferre, easque plurimum consulto praetermittunt: proculdubio, ne illis contaminent scripta sua latinitatis studiosi. Quo consilio, vel quam prudenter id faciant, ipsi viderint: cum in dubium verti nequeat, multa a Christianis viris graece, & latine, ac forsan etiam hebraice doctis, vigente Latina lingua exarata fuisse, ut Sacrorum Librorum antiquae in Latinum sermonem Versiones, Acta Martyrum, Libri liturgici, Conciliorum Canones, & Inscriptiones antiquiores. Id vero, cum nulla satis firma ratione faciant, mirum esse non debet, Latinorum antiquiorum Ecclesiae Patrum, & Doctorum Latina exempla respuere, eosque audacter vocare latinitatis corruptores; licet eorum non pauci, multo nitidiore, & elegantiore Latino sermone usi sint, quam nonnulli Ethnici Romani aetatis argenteae, & aureae, quorum opera magni fiunt: quod facile possem demonstrare.

§. XXVII. Haec sunt, quae passim audiuntur, atque inculcantur voce, & scriptis ab assertoribus purioris Latinae linguae, & elegantis puri, putique Latini sermonis, si superis placet, statoribus. Nec verentur delicati isti Critici inter lutulentos, ac sordidos Scriptores referre quotquot novo aliquo vocabulo in suis scriptionibus utuntur, licet non facile illis fuerit in antiquis, quae sunt in pretio, Romanorum operibus, voces aeque idoneas reperire, quibus sensa sua, & res de quibus scribunt, valeant, nisi per multas ambages, & circumloquia declarare. Novi ego in celebri quadam Hispaniae Academia Primarium Juris Civilis Antecessorem, (*) virum doctissimum (quem ego Hispaniae Tarraconensis Varronem solebam appellare nisi quod elegantius, quam Varro, latine scriberet) qui quovis pretio expuncturum, si posset, affirmabat unum, aut alterum verbum dubiae sibi Latinitatis, quibus conspurcasse se arbitrabatur libros doctissimos, & eruditissimos, quos ediderat, Jurisprudentiam illustrantes; tanta religio

(an

(an superstitio?) hac in re incesserat animum viri perquam eruditi.

§. XXVIII. Et quoniam de clarissimo isto Juris Professore Graece & Latine docto mentionem fecimus, placet hic, quando otiosi estis, ac spopondistis, perlibenter me audituros: placet, inquam, vobis denarrare factum, nescio, seriumne, an ridiculum? quo ostenditur, quanto vir ille studio tueretur, & promovere eniteretur Latini sermonis castitatem. XL. fere ab hinc annis justa persolvenda erant in Academia, de qua dixi, Mariae Annae Neoburgicae, Hispaniarum olim Reginae, Viduae Caroli II. quae paulo antea e viris decesserat. Senatus Academicus, quamquam erant alii, qui possent majori cum dignitate viribusque majoribus onus istud subire, mihi demandavit curam lucubrandi sepulchrales inscriptiones, quae affigendae erant Cenotaphio, erigendo in Academiae Sacello ad justa persolvenda. Primarius ille Juris Antecessor, mihi amicitia, & familiaritate conjunctus, (qui ut aliis disciplinis, & manuariis artibus, ingenuo homine non indignis erat instructus, in calamo pingendis, cum minusculis, tum majusculis Latinarum, & Graecarum litterarum characteribus eminebat) sibi sumpsit onus transcribendi magnis characteribus in charta imperiali, seu regia, ut vocant (antiqui Romani hanc chartam *Macrocolum* appellabant) inscriptiones, quas ego lucubrarem. Fortasse veritus, ne parum fideliter ab illiterato pictore depingerentur: forsitan etiam, ut hoc pacto posset me admonere, si quid contra puram Latinitatem peccarem, timens, ne ego, qui tunc adolescens eram, adolescenturire, ut Laberii verbo utar, vellem, viderique adamarem ingeniosus magis, quam Latinus in illis inscriptionibus. Mittebam ad illum nunc unam, nunc aliam inscriptionem ut lucubrabantur, & ille eas transcribebat. Inter eas misi alteram, in qua constructio Latina erat, quae eidem displicebat, & parum Romana videbatur.

§. XXIX. Misit ad me statim Puerum, qui ei domi mi-

nistrabat, non ineruditum, cum scripto meo, ut mihi indicaret, sibi dubiam esse illam constructionem, rogabatque, ut viderem, num aliquod adverbium inter scribendum imprudens omisissem, quod deesse videbatur. Respondi; mihi certum, nihil deesse, & consulto adverbium illud omisisse, laconismo utentem. Misit rursus Puerum, ut dicerem, in quonam bono Latino scriptore similem constructionem legissem. Respondi, me proculdubio legisse similes in bonis Latinis scriptoribus, sed nescire in quibus. Misit tertium sub vesperam, qui mihi renunciaret, se non transcripturum illam inscriptionem, donec illi ostenderem locum aliquem antiqui Romani Scriptoris, qui ea, vel simili constructione usus esset, nolleque se, una mecum, subire Academicorum Criticorum reprehensionem ob pravam illam constructionem: monebatque, ut mecum reputarem, ea in Academia & urbe nos versari, in qua, vel Cocus Jesuitarum Petrus Bansius, mihi bene notus, poterat de recta, & vitiosa latinitate judicare. Tunc, ne mihi molestus amplius esset cum suis scrupulis, remisi puerum, qui eidem diceret, me die crastino ejus votis satis facturum. Vigilavi ad multam noctem, ut reperirem similem constructionem in aliquo ex bonis Latinitatis Scriptoribus. Tandem reperi unam & alteram similes in Terentio, & Plauto: item alias in Jurisconsultis Ulpiano, & Paullo, locisque adnotatis, misi ad eum postero die praefatas constructiones, quibus acceptis, virum doctissimum, & purae Latinitatis amantissimum tranquillavi. Nunc in viam redeamus.

§. XXX. Si Criticis istis credimus, praestat tacere, vel res in obscuro relinquere, quam eas novo, & insolenti vocabulo, in Latium inducto, luce donare, quin apud eos, quidquam valeat rerum, aut vocum analogia, de qua C. Cesar, optimus Latinitatis Censor, binos libros scriptos reliquit. Qua quidem analogia mihi, salvo aliorum judicio, id effici posse videtur, (*) ut novae voces, usitatis non absimiles, vel eisdem cognatae, quae a suavita-

te,

te, & sono Latini sermonis non abhorreant, fingantur ad res novas exponendas, vel illis utamur, quibus verisimilius est, usuros fuisse Romanos, si olim res, quae nunc occurrunt tractandae, in eorum sermonem incidissent. Horum ego purioris Latinitatis Magistris, & Aristarchis libenter, ut dixi, assentirer, eorumque judicio subscriberem, si dicta sua, vel rationibus, vel antiquorum Romanorum, qui Latine scripserunt, auctoritate nobis probarent. At ego contendo, Romanos Scriptores praecipuos, quorum pars maxima, vivente, ac vigente Latina lingua, floruerunt, benigniores hacce in re Criticis nostris fuisse, nec tam severas leges unquam aut rogasse, aut tulisse (**). Contendo quin etiam, eos non vetuisse a tentante res novas Latine scribere, novas voces, vel e Graeco fonte, vel ex quavis vulgari lingua deductas adhiberi, aut ex duabus Latinis unam vocem fieri, modo, qui id facit, prudenter, & caute faciat, indolem Latii prae oculis habens.

§. XXXI. Hanc rationem qui novando tenuerit, illud curare debet, ut nova vocabula ad suavem, & nitidam Latinam terminationem, & inflexionem, quantum fieri possit, parce detorqueat, quemadmodum antiqui Romani, apud quos jus erat, & norma loquendi, facere consuevere: ex quorum scriptis constat, eos multas voces, non Graecas modo, quod illis solemne erat, sed & Sabinas, Etruscas, Oscas, Gallicas, Germanicas, Hebraicas, Phoenicias, Hispanas, Persicas adoptasse, Latinaque Civitate, qua etiam nunc gaudent, plaudente Latio, donasse, exque duabus Latinis novam vocem junctura confecisse.

§. XXXII. Istam vero licentiam, nova cudendi pro re nata vocabula, quam sibi sumpsisse antiquiores se Scriptores Horatius non ignorabat, negabat sibi & Poetis aliis sui temporis adimi jure posse: praesertim cum res novas necesse esset indiciis recentibus illustrare. Nec arbitror, eum aliter de his, qui latine Historiam scriberent sensisse, cum res novas sibi sumerent enarrandas. Audiatur Horatius,

tius, qui in *Arte* eleganter, & nervose jus istud sibi, & Poetis aliis vindicavit, quod invidi nonnulli eidem, & Poetis illius aetatis celebrioribus adimere velle videbantur.

Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddiderit junctura novum, si forte necesse est,
Indicibus monstrare recentibus abdita rerum.

Rerum rerum, ::: reliqua, quae huc faciunt carmina, memoria exciderunt, dixit *Censorinus*; sed adest *Phronimus*, qui Horatium, vel in marsupio gerit, vel hunc locum memoriter tenet. Teneo, inquit *Phronimus*, a puero, & perlibenter recitabo, eratque animus, si quod verbum Horatii variasses, emendare. Sic pergit Horatius post versus a te adlatos:

Fingere Cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia, sumpta prudenter.

§. XXXIII. Heus *Phronime*, vereor ne, & tu memoria lapsus sis, inquit *Polyhistor*, alter ex Sodalibus, parumque fideliter postremum verbum recitaveris: Horatius namque non *prudenter*, ut tu dixisse videris, sed *pudenter* dixit. Recte mones, inquit, *Phronimus*; aliter quippe versus non constaret. Perge porro, ajebat *Phronimo Censorinus*, neque est, cur in his immoremur, cum Horatii sensum habeamus, sive *prudenter* dixerit, sive *pudenter*: nam pudor in verborum novorum usu ad prudentiam etiam utentis spectat. Ita est, inquit *Phronimus*, sed, si fieri potest, Horatii sententiam, ejusdem verbis non immutatis, ut majorem fidem faciat, aequum est recitare.

Et nova, fictaque nuper habebunt verba fidem, si
Graeco fonte cadant, parce detorta. Quid autem
Caecilio, Plautoque dabit Romanus ademptum
Virgilio, Varioque? Ego cur acquirere pauca,
Si possum, invideor, cum lingua Catonis, & Enni
Sermonem patrium ditaverit, & nova rerum
Nomina protulerit? licuit, semperque licebit
Signatum praesente nota producere carmen.

Vis plura? inquit ad *Censorinum Phronimus*. Cui *Censorinus*,

nus, actis gratiis, satis est, reposuit, & intuitus *Timioxenum*: vides, inquiebat, vir doctissime, ex Horatii sententia, non modo licitum olim fuisse, sed licitum semper futurum Latino Scriptori, nova fabricare vocabula, tum praecipue cum de rebus novis erit sibi scribendum.

§. XXXIV. Quo viri de optima Latinitate benemeriti judicio praeoccupatum mihi videtur, quod tentari possit a Criticis nostris effugium, qui dicant, licitum quidem fuisse, cum viveret Latina lingua, & vigeret vulgaris ejusdem usus: (*) sublatam vero hanc licentiam, postquam vulgaris, & communis esse desiit Latinus sermo, & alius ejus in locum substitutus. Quod si opinionem suam, Horatianae manifesto repugnantem, mordicus tueri pergant, saltem a quo sublatam hanc licentiam, & quonam tempore nobis dicant? Quod quidem cum praestare non possint: ignotum namque est, non modo, quo anno, sed etiam quo saeculo communis, & vulgaris esse desierit pura Latina lingua (si tamen communis, & vulgaris unquam fuit); sinant, nos Horatii magis dicto audientes esse, quam eorum Scitis obtemperare.

§. XXXV. Quid? Quod nullum proferre possunt aureae vel argenteae, vel his proximae aetatis Romanum Scriptorem, a quo solemne illud discrimen inter viventem, & fatis functam Latinam linguam factum fuerit. Quod si proferre possent; adhuc rogatos volumus, ut ostendant vel Edictum Praetorium, vel Senatus-Consultum, vel Plebis-Scitum, vel legem aliquam ab uno aliquo ex superioribus Romanis Magistratibus, quibus jus ferendi leges erat concessum, latam, qua cautum sit, ne quis novis, & insuetis vocabulis Latinam linguam, quae in communi usu non sit, augeat, quamvis eam augere liceat, dum in usu sit. vel potius, ne quid mortuae Latinae linguae addatur, seu novis vocabulis augeatur. Nullum profecto afferent hujusmodi legitimum Scitum, cum nunquam Romanis antiquis in mentem venerit, Latinam linguam olim perituram, seu e vivis decessuram: quin potius pro certo Ro-

mani habebant, eam cum Romano Imperio, quod vel fatali quadam necessitate, vel Jovis voluntate, aeternum fore praedicabant, perennaturam. Nostis, quid Maro Jovis nomine de Romanis sui temporis cecinerit: *AEneid. I.*

His ego nec metas rerum, nec tempora pono,
Imperium sine fine dedi:

Quod quidem, & de Romanis, & de eorum lingua, qua scribendae erant leges, quibus Orbi imperitarent, intelligi proculdubio potest, neque Virgilium puto contra eventurum credidisse. Quid Horatius? An non iste aeternum victura sua Latina carmina, & numquam non legenda, arbitrabatur, dum immortalem sibi ab Lyricis versibus promittebat gloriam? Cum nempe canebat: *Ode XXIV. lib. III. secundum Juvencii editionem.*

Exegi monumentum aere perennius,
Regalique situ Pyramidum altius:
Quod non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series, & fuga temporum.

§. XXXVI. Quid? an non Ovidius de suis Latinis Operibus idem vaticinatus est, cum cecinit in librorum *Metamorphoseos* peroratione

Jamque opus exegi, quod nec Jovis ira, nec ignis,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas:
Quaque patet domitis, Romana potentia terris
Ore legar populi, perque omnia saecula fama,
Si quid habent veri vatum praesagia, vivam.

Qua etenim ratione sperare tandem poterat, se, suaque carmina aeternum victura, & in ore populi futura, nisi credidisset, Latinum, in quo scribebat, sermonem aeternum etiam futurum, seu nullo aevo moriturum.

§. XXXVII. Sed audio jam *Phronimum*, qui tantum non totum Horatium memoria tenet, mihi objicientem hujus Poetae locum, ex quo facili negotio, & conjectura non levi, elici potest, eum Latinae linguae interitum, vel divinasse, vel, si licet hoc uti vocabulo, *prophetasse*. Divina-

nasti, & tu reposuit *Phronimus*: nam in animo erat, nisi praevenisses, bona tua venia, te interpellare, ut nobis Horatii locum enodares, quem tibi, & Horatio ipsi in *Odis* contradicentem arbitrabar: ait enim in *Arte:*

Mortalia facta peribunt,
Nedum sermonum stet honos, & gratia vivax.
Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque,
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
Quem penes arbitrium est, & jus, & norma loquendi.

§. XXXVIII. Ipsissima haec sunt carmina, inquit *Censorinus*, quae te mihi objecturum putabam; at haec non indicant, existimasse Horatium, interituram penitus Latinam linguam, sed multa in ea temporis decursu immutanda: & ita quidem, ut multa, quae tunc erant in pretio vocabula, in desuetudinem essent abitura, & eorum in locum, ea, quae olim usitata erant, & tunc erant antiquata, parumve usitata, ut multa Andronici, Naevii, Catonis, Ennii, usu sic volente, subrogatum iri, quod videtur Horatii, & Ciceronis tempore tentatum a Sallustio, & Varrone, qui antiquis non paucis vocabulis, Varro imprimis, in suis operibus usi sunt.

§. XXXIX. Sed quoniam non sunt omnia ad vivum resecanda, vel nimium urgenda, demus liberaliter, Romanos Scriptores aliquot classicos arbitratos, Latinam linguam vulgarem, seu communem, ut tunc erat, non futuram: demus, eventurum, putasse, quod Naevius Poeta, se mortuo, praedixit, eventurum, quodque campana superbia sepulchro suo inscribi voluit, ut oblivviscerentur Romani Latine loqui. Naevii Epithaphium, (ut nihil dissimulem, quod pro interitu Latinae linguae dici potest) est hujusmodi:

Immortales, mortales, si foret fas flere,
Flerent divae Camaenae Naevium Poetam:
Itaque postquam est orchio traditus thesauro
Obliti sunt Romae lingua Latina loquier.

§. XL. Demus tandem (si optatis, me omnia, quae contra

me

me facere videntur, vobis largiri) demus, inquam, illud decantatum a Criticis hodiernis discrimen inter linguam *viventem*, & *mortuam* intercedere ex Grammaticorum aliquot Romanorum decreto, eosdemque cavisse, ne Latinae linguae, aut cuivis alteri, dum mortua, & in communi usu non est, aliquid addatur, neve novis ea, vel inusitatis vocabulis augeatur, quamvis dum viveret, eam augere liceret, seu novis vocabulis locupletare. An propterea non licebit nobis ab horum sententia ad rationis tribunal, atque ad majorum exempla provocare? Profecto non ignorabat Horatius, quid C. J. Caesar in libris de *Analogia*, seu de lingua Latina (nam de hac in libris illis agebat) quid, inquam in hisce libris, Ciceroni inscriptis, nobilissimus iste Grammaticus praecepisset. Verba Caesaris ex lib. I. haec sunt: *Habe semper in memoria, atque in pectore, ut tamquam scopulum, sic fugias inauditum, atque insolens verbum*; & tamen Horatius a Dictatore C. J. Caesare insigni Critico, & excellentis ingenii, & prudentiae Viro, ad Rationem, & Exempla majorum provocans, contrarium sensit, docuitque, ac nova ipse fabricare vocabula non dubitavit.

§. XLI. Idem praestitisse non paucos Romanos Scriptores, & quidem non proletarios, qui ea tempestate floruerunt, praeter Horatii testimonium, ex eorum Scriptis constat, quos proculdubio non latebat, quae C. Caesar, vel ex propria, vel ex aliena sententia praecepisset. Quae cum ita sint; cur nos tam religiosi, aut superstitiosi Sciti illius, ac Praecepti observatores esse debeamus, plane non video: neque cur nefas, flagitiumque putemus, eidem refragari, nova cudendo vocabula, cum desunt antiqua, & usitata, vel cum non adeo significantia ad res, cogitationesque declarandas in purioris Latinitatis Scriptoribus reperimus. Quod si Decretis istis Grammaticorum obstrictos se se prisci Romani Scriptores credidissent: si adeo invisa fuisset eisdem vocabulorum novitas, innumeris nunc careret Latina lingua vocabulis, quibus illi Latinum ser-

monem locupletarunt, ac non parum illustrarunt. Locupletavit illum, Horatio teste, Ennius, locupletavit Plautus, ditavit Caecilius, & qui non ex antiquis Romanis Poetis, Historicis, Oratoribus, qui, adolescente Latina lingua, fama nominis sui clari fuerunt? Eisdem debet Romanum eloquium dictionum illam copiam, qua Graecam linguam, M. Tullii, & aliorum judicio, superavit, & plurimorum opinione saltem exaequavit.

§. XLII. Jam, ut ab his se expediat, dicet mihi fortasse quispiam: licitum quidem fuisse, nova inducere in Latinum sermonem vocabula, cum adolescebat Latina lingua; non vero, cum ad confirmatam, ac veluti virilem aetatem provecta erat: quo tempore C. Caesar libros suos de *Analogia* promulgavit, dumque nova, & insolentia vocabula, tamquam scopulum a Latino Scriptore devitanda praecipiebat. Periculum quippe est, ne dum opus jam perfectum, numerisque omnibus absolutum, quippiam addendo, vel detrahendo, perfectius, & absolutius reddere discupimus, vel deformemus, vel corrumpamus. Quam forsitan ob rem Tiberius Caesar nolebat, in Senatu praesertim, peregrina verba, ne Graeca quidem, etiam cum Latina deessent, ad rem significandam usurpari.

§. XLIII. Si haec vera sunt, cur ea ipsa Caesaris aetate, in qua perfectionis apicem, & metam Latinus sermo jam attigerat, tam multa, vel nova, vel inusitata, & inaudita verba Latina a M. Varrone Romanorum omnium doctissimo, a C. Sallustio insigni Historico, & Thucydidi, si Quinctiliano credimus, non impare, a Corn. Nepote, a M. Tullio; (& ab hoc quidem, quod miremini, plaudente Caesare, qui eum appellat copiae Latinae linguae Inventorem, & Principem) inventa sunt, & in Latium inducta? Cur etiam nonnulla a Varo, & Virgilio? Cur ab Horatio alia? Haec, si quis attente secum, sepositis praejudiciis, reputet, existimabit, opinor, vel C. Caesarem, non ex propria sententia loquutum, aut re melius perpensa, in aliam postea sententiam abiisse: prae-

fer-

ſertim, cum haud paucis Latinis vocabulis; ſua aetate inſolentibus, & novis etiam ipſe uſus fuerit, tum in libris de *Analogia*, quorum fragmenta ſolum ſuperſunt, a variis Grammaticis collecta, tum etiam in *Commentariis*, quos de rebus ſuis ſcripſit. In his quippe, non ſolum vocabula aliquot, ex linguis aliis accepta, Latina fecit, ſed non paucis novis, & ab aliis minime uſitatis Latinae Orationis conſtructionibus uſus eſt; & tamen ejus *Commentarii* omnium manibus teruntur, & multis laudibus ab antiquis Scriptoribus celebrantur.

§. XLIV. In libris vero de *Analogia* Latinum fecit *Ens*, uti Tullius *Eſſentia*, a Verbo *Sum es eſt* derivata: quae vocabula nemo ullus ante Caeſarem, & Ciceronem (*) auſus fuerat uſurpare. Fortaſſis unus, aut alter, & quidem raro ex antiquioribus Romanis Scriptoribus *hujus die*, *facie*, *ſpecie* in patrio caſu, pro hujus *diei*, *faciei*, *ſpeciei* dixit, aut ſcripſit: verum Caeſaris aetate inſolens erat ea inflexio, ac prorſus inuſitata, & tamen ille in libris de *Analogia* haec quintae inflexionis nomina, *dies*, *facies*, *ſpecies* ſic inflectenda eſt arbitratus. *Arena* nomen Latinum plurativo numero deſtitutum, exiſtimavit vir idem doctiſſimus, & Latinae linguae peritiſſimus; & nihilominus P. Virgilius Maro, non minus quam Caeſar in Latino ſermone eruditus, pluraliter inflectere, ſeu plurali numero donare, non eſt veritus, cum cecinit

Quam multae Zephyro turbantur Arenae.

§. XLV. *Quadrigae* contra idem Caeſar::: Cum in his eſſet *Cenſorinus*: Heus *Cenſorine*, inquit *Technophilus*, niſi tibi moleſtus interpellator ſim, gratias tibi maximas, quas poſſum, ago, quod verba *Ens*, & *Eſſentia*, quibus in Schola faepiſſime utimur, & in libris Metaphyſicorum, & Theologorum nuſquam non occurrunt, a barbariſmi nota liberaveris, harumque vocum Auctores C. J. Caeſarem, & Ciceronem repereris: nam delicati quidam Critici in Hiſpania vix, niſi petita venia, uti olim Tiberius in Senatu, cum aliquod Graecum verbum, inter loquendum uſurpabat,

bat, illis vocabulis, in publicis Scholae Concertationibus uti volebant, ne Barbari viderentur. Nec minores tibi debentur gratiae, quod *Arenas* plurali numero dici posse, Virgilii testimonio, ostenderis. erat etenim non nemo in Hispania nostra (quae ut Italia Latinum nomen in vulgari sermone retinet) qui (*) *Arenas* efferre non audebat plurativo numero, quod singulare habere tantum sibi persuaderet, utpote omnino Latinum.

§. XLVI. Nec plura: perge nunc *Censorine*, si lubet, cum, vel in *Quadrigis* tuis, aut Caesaris, ut minore cum defatigatione valeas inceptum tuum iter conficere, & ad metam pervenire. Pergam perlibenter, reposuit *Censorinus*, cum Caesaris *Quadrigis*, quas ille *plurativo* numero tantum, ut antiquorum Grammaticorum verbo utar, efferri debere docuit in praefatis de *Analogiae* libris, quin propterea M. Varro, Caesaris aequalis, seu ejusdem aetatis Scriptor doctissimus, quique quatuor, & viginti libros de *Latina lingua* Ciceroni inscriptos exaravit, aut piaculum, aut nefas duxerit *Quadrigam* singulari numero dicere in Satyris suis.

§. XLVII. Et iste quidem singularis numerus, non insolens minus, atque inusitatus erat Varronis, & Caesaris aetate, quam *Luta* in plurali numero, quo Caesar usus est a nomine *Lutum*, quamquam nominibus *Caelum*, *Triticum*. *Arena* talem numerum denegarit.

§. XLVIII. Quid plura? Nemo ullus ex purae, & elegantis Latinitatis studiosis, & sectatoribus fortasse nunc invenietur, qui *Aspectu*, *Senatu*, *Vultu*, in casu dandi utatur, aut *turbonis*, pro *turbinis*, *pollen* pro *pollis*, aut *panium* pro *panum* a *Panis*, *partum* pro *partium* a *Pars*, quamvis Caesar sic inflectenda nomina illa *Turbo*, *Pollis*, *Panis*, *Pars* existimarit: nemo demum, qui pro *Necessitudine*, dicat *Necessitatem*, quo vocabulo Caesar usus est, cum Plautiam rogationem suaderet.

§. XLIX. Infinitus, & molestus vobis essem, si persequi vellem omnia, in quibus a Caesaris de Latina lingua

gua

gua Praeceptis provocatum eſt, vel ad aurium, vel ad rationis judicium vel ad contrariam conſuetudinem, quae Caeſaris vigebat aetate, a qua Romani Scriptores recedere noluerut; tametſi C. Caeſari in Latino Sermone elegantiam non negarent; & quantumvis in aliis Dictatoris perpetui legibus, ad Reipub. Regimen ſpectantibus obtemperarent. Potuit ille quidem legibus ſuis Romanae Reipub. ante eum liberae, tyrannidis jugum imponere: at impetrare non potuit, quod pro viribus eſt conatus, ut conſonantem litteram V digammate AEolico Romani exararent, ut una ſaltem littera Latinum Alphabetum augeret; cum Spurius Carbilius, obſcurus Grammaticus, qui Romae ludum aperuit, mercede Latinam Grammaticam docens, affecutus id fuerit, ut a ſe inventam *G.* litteram Romani adoptarent, cum olim *C.* pro *G.* littera uterentur. Ut mihi quidem videatur, C. Caeſarem, inſignem illum, Rom. Imperii conditorem, feliciorem fuiſſe in condendis legibus, quibus novum Reip. Romanae ſtatum ordinaret, atque conſtitueret, quam in his, quas in libris de *Analogia* tulit de ordinanda optima Latinitate. Quod, ſi hac in re Latini aetatis aureae ſcriptores C. Caeſari de Latina lingua, quam inſtitutionibus ſuis, & elegantiſſimis aliis ſcriptis illuſtravit, optime merito, obſequi detrectarunt; quanto minus putatis obſequuturos judicio, & voluntati Claudii Tiberii Neronis, ſecundi C. Caeſaris in Imperio Romano ſucceſſoris, qui ob vinolentiam, & vitia alia, quibus Imperatoriam purpuram faedavit, *Caldius Biberius Mero*, novis Latinis vocabulis, appellabatur, & cujus nulla ſcripta ſuperſunt, quae, ut ait Tranquillus, affectatione, & nimia ſtyli moroſitate obſcura erant: ut mittam eum, non ſola voce *Monopolium*, ſed, & infami, & nefando *Spintria* vocabulo Latinum ſermonem auxiſſe vel corrupiſſe.

§. L. Sed de his jam nimium fortaſſe multa. Reliquum eſt, ut perſequamur alia, quae de Vita, & Morte Latinae linguae, quam ego non modo non extinctam, ſed, & vigen-

gentem, & expedite loquentem adhuc, nisi me fallant oculi, ac aures, & aspicio, & audio: quae item de priscis Christianis Scriptoribus, & Ecclesiae Latinae Patribus, quos ego non corruptores, sed auctores potius Latini sermonis copiae (*) fuisse arbitror, mihi dicenda supersunt. Verum, quoniam, ut videtis, nox appetit, & satis abusus sum patientia vestra, nolo vos diutius morari, protrahendo sermonem.

§. LI. Ex hactenus dictis facili negotio conjicere potestis, quam immerito nuperi Critici tam severas leges de non augenda novis, insolentibusque vocabulis nunc temporis *Latina lingua*, vel tulerint, vel rogarint; cum nec ratio, nec commune antiquorum Romanorum, qui Latinam linguam excoluerunt, judicium, nec majorum exempla illis faveant, sed contra eos (*) militare videantur. Quam immerito item vir iste doctissimus, qui vos consulit, harum legum severitate deterritus, ab scribenda Latine, ea, quam jam pridem meditatur, Historia, desistere cogitet: quam immerito demum vos, ut Latina Scriptione supersedeat, eidem consulatis. Ego sane, si quid apud eum mea dicta valeant, semper illi suasor, & auctor ero, ut exemplo suo Italos excitet ad excolendam Latinam linguam, Historiam, quam habet in manibus Latino sermone scribens, quamvis illi opus sit novis, & inusitatis vocabulis uti. *Habet* nempe in hoc *bonorum exemplum, quo exemplo sibi licere, id facere, quod illi fecerunt*, si Terentium (in *Heautont.* Prologo) audit, dubitare non debet. *DIXIT*: omnesque, qui aderant *Censorino* gratias agentes, eidemque ex animo plaudentes probam, ratamque habuerunt ejus opinionem: adeo ut, mutata sententia, Ferrariensi Historico *Timioxeno* auctores fuerint, ut Latinam scriberet, publicique juris faceret suam de *Novis Inventis* Historiam, quod ille facturum, eorum fretus judicio, in se recepit. Quoniam vero cupido eum incesserat audiendi alia, quae *Censorinus* de Vita, & Interitu Latinae linguae, deque Latini sermonis copia, a Christia-

stia-

ſtianis Scriptoribus antiquis aucta attigerat, hunc enixe, una cum ſodalibus Hiſpanis rogavit, ut primo quoque tempore ea in locum illum, vel in alium opportuniorem convenientibus eiſdem non gravaretur exponere. Tandem, vale invicem dicto, ſoluta eſt concio, & unuſquiſque dubia jam luce ad aedes, quas incolebat, remeavit, non ſine ſpe *Cenſorinum* iterum audiendi.

ADNOTATIONES RESPONDENTES §§., SEU NUMERIS DISSERTATIONIS I.

Adnotatio I. reſpondens Num. XVI.

Veriſimile eſt, Romanos rerum Dominos, multum ſtudii, & operae poſuiſſe in propaganda per Imperii Provincias Latina, ſive Romana lingua, quod & affirmat S. Auguſtinus lib. V. de Civitate Dei, *cujus dictum in alia Adnotatione afferemus, & heic indicat Suetonius de Tiberio agens. Et quidem vix crediderim, Romanos Praeſides, & Judices, in Provinciis judicia exercuiſſe, & ſententias alio, quam Latino ſermone protuliſſe. Hanc opinionem meam poſtea legi in* Dialogo de Latina lingua *a celebri Juriſconſulto Jano Vincentio Gravina edito: in quo inducit Emmanuelem Martinium Hiſpanum ſic loquentem de Latina lingua*: Praecipue vero propagata eſt, & conſervata legibus, atque judiciis: neque enim licebat, lege agere, aut in judicio reſpondere apud Rom. Magiſtratum peregrina lingua, neque fas erat Magiſtratibus in provinciis jus reddere, niſi Latine. Solemnes autem formulas vetitum erat peregrina lingua corrumpere. Nam quiſquis formulas & verba civilia labefactaſſet, is, neque contrahebat obligationem jure civili, neque diſſolvebat, nec haeredem recte inſtituebat. *Haec in dicto Dial. Gravina. Quae mihi perſuadent, probabile eſſe, CHRISTUM, a ſummis Sacerdotibus Judaeorum ad Pilati tribunal adductum, a Praeſide Latino ſermone interrogatum fuiſſe, eundemque, (cujus doctrina Pilato ignota non erat) utpote qui non ignorabat*

Cae-

Caesaris voluntatem, Latine respondisse. Accusationem item a Sacerdotum Principibus Latine factam, & sententiam a Praeside Pilato extortam Latino sermone consignatam fuisse. Neque enim Pilatum fugiebat, Tiberio Caesari, sub quo Judaeam administrabat, Latinum sermonem adhiberi in Actis praesertim publicis, & judicialibus placere. Haec adnotavi, ut ostenderem, non absurde, & temere affirmasse Inchoferum Jesuitam Germanum, CHRISTUM nonnunquam latine locutum, & immerito hanc ejus opinionem a Valchio irrideri. Vid. Valer. M. lib. 2. cap. 2. numero 2.

Adnotatio II. respondens num. XX.

Quinctus Moderatus Censorinus, *interrogatus de AEtatibus Latinae linguae, respondit sibi non probari divisionem AEtatum factam in suo Lexico a doctissimo Jacobo Facciolato: secundum quam AEtas aurea incipit ab anno Urb. Cond. DXIV, & desinit in an. Christi XIV qui est Urb. Cond. DCCLXVII. Argentea vero ab hoc anno ad an. Christi CXVII. protenditur. Ab hoc anno usque ad Honorium recensetur AEtas aenea, ac deinceps ferrea, & lutea. Non probabatur, inquam,* Censorino *haec divisio. Ab anno enim Urb. Cond. DXIV. usque ad Ciceronis ortum non pauci Latini scriptores numerantur, quorum opera, quae supersunt, si cum scriptis veterum Christianorum, & Ecclesiae Patrum, quae Facciolatus AEtatibus aenae, ferrae, & luteae adscribit, conferantur; haec aurea: illa ferrea, & lutea videbuntur cuilibet aequo rerum aestimatori. Ajebat itaque, hac in re standum communiori opinioni, quae statuit AEtatem auream Latinitatis in tempore, quod fluxit ab ortu Ciceronis ad obitum Augusti.*

Adnotatio III. respondens n. XXI.

Vix dici potest, quam, vel imperitus, vel parum aequus in censendis celebrioribus Latinis scriptoribus, cum antiquis, tum recentibus Gaspar Scioppius fuerit, eis inurens notam Barbarismi, & Soloecismi, ne Ciceroni quidem parcens. Valchius moderatius de Cicerone loquitur, & solum ait, nonnulla vocabula, quae in Ciceronis operibus leguntur, labem aliquam afferre castitati Latini sermonis. Nonnulla excusat, eo quod ex-

exploratum non sit, Ciceronis esse, & mendum non irrepsisse in Ciceronis apographa scribarum inscitia. Verum plura, quae affert, vel ab ipso, vel ab aliis collecta, vere Latina dici debent, licet nova, & a Cicerone inventa ad augendam copiam, & sublevandam inopiam Latini sermonis. Ante Ciceronem nemo usus fuerat voce Moralis *pro* Ethica, *seu* Disciplina morum, *& se Cicero profitetur illius vocis inventorem ad augendam Latinam linguam initio Libri* De Fato.

Adnotatio IV. respondens num. XXIII.

Terentius Romam rediens, taedio confectus obiisse dicitur, quod in naufragio, ex quo incolumis evaserat, amisisset Comoedias, in Graecia, quo Roma abierat, a se lucubratas. Censorinus, *Christiana virtute se involvens, dum in naufragio omnia scripta sua, & alia amisit, non putavit, ea tanti esse, ut taedio se confici debere arbitraretur.*

Adnotatio V. respondens num. XXVIII,

Juris civilis Antecessor, graece, & latine doctus, de quo heic Censorinus, *erat D. D. Josephus Finestres, & de Monsalvo, Civis Barcinon. Regiae, & Pontif. Academiae Cervariensis in Catalonia Professor Emeritus, & saepe ejusdem Academiae Moderator. Obiit nonagenarius prope Cervariam an. Christi* 1777. *cum typis mandasset plura opera, quibus Jus civile, & Cataloniae antiquitates eleganti Latinitate, & omnigena eruditione Graeca, & Latina illustravit. Edidit nempe pluribus voluminibus in* 4. *Exercitationes, & Praelectiones Academicas, librum de Jure dotium, Commentarios in Hermogenianum, Syllogem insuper inscriptionum Romanarum Cataloniae cum luculenta difficiliorum explanatione. Sunt demum ejusdem plura carmina Latina sparsim edita sine nomine Auctoris, ut etiam plures Latinae epistolae inter Majansianas. In justis persolutis viro doctissimo ab Academia, defuncto parentavit eloquenti oratione ejus Alumnus D. D. Lazarus de Dou, & de Bassols Barcinonensis, Juris Pontificii in eadem Academia publicus Professor. Oratio funebris ab eo habita, typis Academicis, ex Senatus Academici decreto, edita exstat. Haec adnotare placuit in gratiam eruditorum Italorum, qui silentio vel incuriae Hispanorum tri-*

tribuunt, quod ipsi rerum nostrarum ignari sint: neque enim in re litteraria illud forsitan probant, nec in laude ponunt. Plurima facere, & minimum de se loqui.

Adnotatio VI. respondens num. XXX.

Haec confirmare potuisset Censorinus *testimonio Quinctiliani lib. I. Instit*: Analogia, *inquit*, quam proxime ex Graeco transferentes in Latinum proportionem vocaverunt. Haec est ejus vis, ut id quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non quaeritur, referat, ut incerta certis probet.

Adnotatio VII. respondens eidem num. XXX.

Cicero in Oratore *Lib. I. inducit Crassum, sic loquentem*: Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum Oratorum Graecas orationes explicarem, quibus lectis, hoc assequebar, ut cum ea, quae legerem graece, latine redderem, non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea.

Adnotatio VIII. respondens num. XXXIV.

Cellarius vir diligentissimus collegit vocabula Latina sub Tiberio, & ejus successoribus, usque ad finem aetatis argenteae inventa. Alia insuper, quae in AEtate aenea usque ad Honorium inventa fuere. AEtatis argenteae, secundum eum, sunt Adversitas, Adunare, AEgritudo *de corpore*; An An, Confiscare, Corporalis, Incorporalis, Crucifigere, Decollare, Favorabiliter, Impatienter, Nimietas, Salvator, Subjugare, Versari circa rem. *His addi possent multae voces Ecclesiasticae, seu a Christianis Scriptoribus per ea tempora inventae: quae cur AEtatis Argenteae non sint dicendae, plane non video. Quinctilianus de suo tempore loquens, ait*: Quid multa? totus pene mutatus est sermo. *lib. 8. Instit. cap. 3. Ego sane in solis vocabulis Latinis, incipientibus ab A. sine magna diligentia inveni plusquam sexaginta mutationes in terminatione, inflexione, genere, constructione, conjugatione, & significatione.*

Adnotatio IX. respondens num. XLIV.

Ante J. Caesarem, & Ciceronem Romani carebant vocabu-

 lis,

lis, quae respondêrent Graecis verbis ὄν, *&* οὐσία. *Pro primo Caesar, Prisciano teste,* Ens *invenit. Seneca Epist.* 59. *quae est prima libri octavi, facit Ciceronem Auctorem hujus vocis* Essentia, *respondentis voci* οὐσία *Graecorum. Verum Quinctilianus lib.* 8. *cap.* 3. Instit. *illas voces inventas tradit a Ser., & Flavio:* multa, *inquit*, ex Graeco formata a Sergio (*forte legendum Servio*) Flavioque, quorum dura quaedam admodum videntur, *ut* Ens, & Essentia. *Si male non memini, in prima editione Grammaticae Antonii Nebrissensis, dicatae Elisabethae Hispaniae Reginae, editae antiquis, & inusitatis nunc characteribus, verbo* Sum es est *tribuitur participium praesentis temporis* Essens. *Hanc Grammaticam vidi in Hispaniae quadam Bibliotheca, quae erat Collegii, tunc Jesuitarum, cum Latinas litteras docerem Adolescens. Carebant item Romani ante Ciceronem vocibus Latinis respondentibus Graecis* μετότης, *&* ἀστυκός, *pro quibus finxit Cicero* Medietas, *&* Urbanus. *Perplura alia invenit Tullius nova Latina vocabula, quibus destitutus erat Latii sermo: & Seneca testatur Epist. jam citata, suo tempore innumera esse sine Latino vocabulo, quae tamen graece efferri poterant; ut mirum mihi sit a Cicerone affirmari, Latinam linguam magis copiosam effectam, quam esset Graeca. Quinctilianus, qui, ut dictum est, Inventores fuisse Vocum* Ens, *&* Essentia, *ait Sergium, & Flavium, ut etiam aliarum ex Graeco formatarum, addit:* Quae, cur tantopere aspernemur, nihil video, nisi quod iniqui Judices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus.

Adnotatio X. respondens num. XLV.

Is ex illis erat, qui etiam in Vulgari sermone nimium morosi, Critico supercilio omnia verba examinant, & notant, si quid in familiaribus colloquiis contra communem usum proferatur. Ajebat, in nonnullis Hispanis locutionibus in usu non esse, uti plurativo numero Arenas, *ut cum dicitur* un monton: una carga de arena: *non autem* de arenas. *Nec dicimus:* la mezcla se compone de cal, i arenas, *sed* de cal, i arena. *Sic licet in nonnullis locutionibus utamur plurali*

tri-

trigos; *in usu tamen non est dicere:* un monton, una carga de trigos: *sed secundum bonam Grammaticam*, El Pan se haze de trigo: Pan de trigo: Harina de trigo. *Haec dicta sint, ut appareat, etiam in sermone Hispano*, Puristas, *ut vocant, non deesse satis molestos humanae consortioni.*

Adnotatio XI. respondens num. L.

De paupertate, & egestate Latinae linguae queritur L. An. Seneca Epist. 59. lib. 8. Quanta, *inquit*, verborum nobis paupertas, imo egestas sit, numquam magis, quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent: quaedam vero cum habuissent, fastidio nostro perdidissent: Quis autem ferat in egestate fastidium? *Ita Seneca initio hujus Epistolae. In editione a Gothofredo curata, qua utor, desunt aliqua verba paullo post initium, ut colligitur ex hiulca Oratione, & ex Summario ante Epistolam posito.*

Adnotatio XII. respondens num. LI.
& confirmans Censorini judicium expositum, &
probatum in tota hac Dissertatione.

Quinctilianus lib. 8. *cap.* 3. Instit. Orat. *tradit, vocem* Beatus *a Messalla inventam*: Munerarius *ab Augusto:* Favor, & Urbanus *a Cicerone novas existimari: ut etiam* Beatitas, & Beatitudo, *quae licet durae ei viderentur, putasse tamen usu posse emolliri.* Obsequium *novum verbum a Terentio inventum notat. Addere posset superlativum* Piissimus *a M. Antonio Triumviro primum usurpatum, improbante Cicerone. Scribit etiam, Praeceptores suos dubitasse, an Latinum esset* Piratica, *ut Latina sunt* Musica, Fabrica. Cervix *in singulari numero primus Hortensius usus est: nam veteres pluraliter appellabant.* Audendum itaque, *pergit Quinctilianus*: neque enim accedo Celso, qui ab Oratore fingi vetat. Nam, cum sint eorum, alia, ut dicit Cicero, nativa, idest, quae significata sunt primo sensu, alia reperta, quae ex his facta sunt, ut jam nobis ponere aliqua, quae illi rudes homines, primique fecerunt fas non sit, derivare, flectere,

conjungere, quod natis postea concessum est, quando desiit licere? Et si quid periculosius finxisse videbimur, quibusdam remediis praemuniendum est: (ut ita dicam)(si licet dicere)(Quodammodo)(permittite sic mihi)(. *Haec Quinctilianus : quae si legisset* Censorinus *antequam lucubrasset, vel inter lucubrandum hanc Dissertationem, multo confidentius de argumento isto disceptasset . Verum certus sum, locum istum Quinctiliani non legisse, nisi post lucubratas omnes has, quas juris publici facit, Dissertationes.*

Q. MODERATI CENSORINI

DE VITA, ET MORTE LATINAE LINGUAE

DISSERTATIO II.

In qua, utrum nunc temporis vivat Latina lingua, an mortua dicenda sit?
Praemittuntur Colloquia inter Eruditum Civem Ferrariensem, & Hispanos aliquot, de rebus ad Humanitatem spectantibus.

§. I. QUi non multis ante diebus *Q. Moderatum Censorinum* de Latina lingua differentem in Ferrariae muro audierant, omnes fere una ad eas, quas incolebat aedes, ex condicto hora post meridiem quasi quarta, perrexere. Ille, ut se convenientes sodales vidit: non expectata salutatione, intelligo, ait, vos accessisse huc, ut me deambulatum educatis. Sequar vos, quamquam, ut verum fatear, non nihil invitus; erat quippe animus, hodie, praeter morem a deambulatione abstinere, ac domi manere. Si valetudinis caussa, inquit *Timioxenus*, domi te continendi consilium coeperas, non te urgebimus; ut nobiscum

ſcum venias: imo nos manebimus tecum, & in diem alium deambulationem rejiciemus, modo tibi conſortio noſtra ſolatio, & levamento futura ſit: cum non recte valentibus, hypocondriacis praeſertim, ſolitudo noceat. Nihil, mihi veſtra conſortione jucundius, inquit *Cenſorinus*: ſed manendi cauſſa non aegrotatio erat, nam Dei beneficio recte valeo, & placida haec pomeridiana tempeſtas, qua fruimur, ad deambulationem invitat; ſed ut vacarem lectioni operis, nuper ad me ab Amico optimo, & erudito D. D. Franciſco Xaverio Lampillas Janua miſſi, ibidemque typis editi, in quo doctae ſunt Apologiae eleganti Italo ſermone ſcriptae pro Hiſpanorum litteratura, in quam invectus eſt inſignis quidam nuperrimus Hiſtoricus, non malo animo, ut arbitror, ſed rerum Hiſpanarum ignoratione. Vix enim a me impetrare poteram, ut inchoatam Apologeticarum Diſſertationum iſtarum lectionem intermitterem: adeo delector Auctoris ingenio, modeſtia, & eruditione, quae ubique in his ſe ſe produnt, nitentque Diſſertationibus.

§. II. Tunc alter ex ſodalibus: praeſtolabamur, inquit jamdiu opus iſtud, quod magnam de ſe exſpectationem excitavit; manus namque conſerendae ſunt cum ſtrenuo, & exercitato pugile, qui non facile vinci ſe ab impugnatore patietur. Interim gaudemus, ad te tandem has lucubrationes perveniſſe, quas, cum legeris, minime dubitamus, nobiſcum a te eas communicatum iri, ut, & nos earum perfrui poſſimus lectione. Legimus jam, quae prodierunt Epiſtolas, docte & eleganter a Joanne Andreſio, & Thoma Serrano ſcriptas, quibus nonnulla a praedicto Hiſtoriographo contra Hiſpanos aſſerta refutantur. At novus iſte impugnator omnia, quae ab Hiſtorico illo parum honorifice de Hiſpanis ſcribuntur, dicitur refutare.

§. III. Communicabo libentiſſime cum amicis, reſpondit *Cenſorinus*, poſtquam legero, & antea etiam, ſi vultis; cum nihil amicorum gratia non praeſtandum, quod quidem honeſtum ſit. Satis eſt, repoſuit *Phronimus*, ſi nobis

bis hoc opus legendum commodaveris, postquam a te lectum fuerit. Verum scito, nos majore flagrare lucubrationes istas legendi desiderio, ex quo tibi probari eas non ignoramus. Ad haec *Timioxenus*: audivi de hoc opere, & novi Auctorem, cum heic Ferrariae Disciplinis Theologicis Juvenes vestros erudiebat, legique unum aliquod, aut alterum, ab eo compositum Etrusco sermone Epigramma, quod ejus ingenium, & peritiam in idiomate, & poesi Itala indicabat: vixque in animum inducere poteram, ab extero homine fuisse lucubrata. Cui *Censorinus*: forsan legisti jam opus istud, quod in manibus habeo, quamquam id dissimules: quod, si ita est, dic nobis, quid de illo censeas. Exprome libere sensum tuum: neque putes, tibi nos iratos futuros quamvis tibi non probetur; cum persuasum Hispanis nobis sit, vix Italis probatum iri, quod contra Tiraboschium scribatur: tanta vir doctissimus fama apud Italos claret.

§. IV. Non legi, inquit *Timioxenus*, sed spero, istud penes me futurum, emissemque jam, si bibliopolae nostri exemplar aliquod venale haberent; accipiam vero commodatum ab amico Romano Arcade Coloniae Ferrariensis, qui nunc ejus lectioni dat operam. Cum legero, non verebor candide vobis aperire, quid de illo sentiam: neque mirum mihi erit, si Bibliothecarius Estensis, quamquam alias eruditissimus, non omnia assecutus fuerit: cum fas sit, somnum obrepere in longo opere, cujusmodi est Historia litteraria Italiae, inqua ille versatur: & notum vobis est, bonum Homerum nonnunquam dormitasse.

§. V. Jam non silebo, quae intellexi ex amico, ab studio partium alieno, & Patriae amore minime excaecato: nervose, & modeste scilicet refutari celebrem Historicum, ut nostrates alios, qui vulgatis praejudiciis sine examine inhaerentes, parum aequos se praebent Hispanorum Litteratorum aestimatores. Illud amicus miratur in extero homine, tam eleganter nempe, & copiose Italo idiomate, ac tam brevi tempore scribere id operis potuisse; cum

non

non pauci in Italia nati, & educati soloecismis, & barbarismis contaminent patria a se lingua scriptas lucubrationes.

§. VI. Mihi vero, quamvis Estensis Bibliothecae Praefectum magni faciam, numquam probari potuit ejus litteraria Historia, qua parte aliarum nationum Scriptores censoria virgula generatim notat, tamquam boni gustus in re litteraria expertes, vel tamquam bonarum Artium, atque ingenuarum Disciplinarum corruptores. Habent cultae nationes omnes bonos, malos, mediocres, & optimos Litteratos: nec Italia aliorum depressione eget, ut eminentem in Republica litteraria cum dignitate occupet locum. Ut mittam, vulgarium ingeniorum esse, propria mirari, & aliena contemnere: quod quidem in re litteraria non modo plenum opus aleae est, sed plenum invidiae: cum raro velit quis, & multo minus integra natio, ingenio, & doctrina alteri cedere, ac certum sit, unam quamlibet in aliquo doctrinae genere excellere, aliasque superare. Debebat Historicus noster, prudens Horatii monitum prae oculis habere:

Nec tua laudabis studia, aut aliena reprehendes.

Quod licet Horatius in alium sensum dixerit, potest quam optime litterarum studiis aptari. Sed mittamus haec, & videte, quo hodie sit dirigenda deambulatio.

§. VII. Ego, inquit *Censorinus*, quando sum domo egressurus, quo, & qua velitis pergam: ac, nisi si vobis aliud videatur, ut antiqui convivae Athenis, & Romae convivii Imperatotem seu Regem constituebant, constituamus & nos deambulationis: nec alius magis idoneus, quam *Phronimus*. Si mihi a vobis optio detur, ait iste, auctor vobis sum, ut, quo remotiores a turba simus, extra Urbis moenia per S. Georgii portam ad minoris Padi non procul praeterfluentis ripam eamus, ubi sub umbra procerarum arborum, vel more Socratico sedentes, vel Aristotelico deambulantes, colloquendo, & disceptando salubrem auram capiamus. Si assentiamini, ego dux ero itineris, non im-

pe-

perator. Scitis quippe, me per Ferrariae agrum deambulare solitum quam frequenrissime, & *silenta loca*, ut Naevii verbis utar, ac salubriora ad unguem nosse.

§. VIII. Placet, inquit *Censorinus*, cui reliqui statim assensere. Sed prius Indicam potionem, priscis Romanis ignotam, a nobis *Cocolata* Americano vocabulo appellatam, (& quam Romani proculdubio, si eam agnovissent, Deorum nectaris nomine donassent) sumatis velim, ut alacrius iter arripiatis. Heus Puer (is *Scarronellus* nomine, praeterquamquod ingenio acuto, faceto, & Latinis litteris mediocriter imbuto pollebat, erat *Censorino* coquus, amanuensis, cubicularius, oeconomus, pocillator, & omnia) accende ignem, nisi si sit in culina: sin autem, accipe chalybem, ac fomitem, & extunde ex silice: indue alas, & fac carbones ignescere in fornacula: sumito subinde hos pastillos, ex quibus potionem pro omnibus conficias. Cura, ne nimia aqua eos diluas: dixi tibi non semel, & dico iterum, nimia aqua potionem istam corrumpi, & insuavem fieri. Fortassis, inquit subridens *Scarronellus*, si vino diluerentur, evaderet potio & jucundior & salubrior. Cui *Censorinus*, jam incipis argutari more tuo? apage sis cum tuis argutiis, & facetiis, & exequere cito, quod juberis.

§. IX. Haec audiens *Timioxenus*: quod ad me attinet, inquit, quamquam mihi pergratus est benevolus tuus animus, noli Puerum fatigare: nam ex Medicorum praescripto jamdiu hoc potu abstineo valetudini meae noxio, & multo magis Cocolatae vestrae, quae ex Cacai granis parum tostis conficitur; & nosti valetudinariis ex Medicorum praescripto bibendum, edendum & moriendum. Ut libet, inquit *Censorinus*; nolo enim, ut mihi obsequaris incommodum, vel minimum saluti tuae creari. Ast vobis saltem inquit ad alios conversus, noxius non erit, cui estis assueti. Neque nos sumemus, inquit *Phronimus* natu major jure suo pro aliis respondens, solitus cum *Censorino* valde familiariter, & amice agere. Assueti quidem,

in-

inquiebat, fere omnes eramus in Hispania, ut mane cibo, & vino parcentes, discendis, & docendis ingenuis Disciplinis, Concionibus habendis, aliisque mentis exercitationibus strenuam navare operam possemus alacrius; at ex quo in Italia otiosi versamur, transivimus non pauci in mores eorum Italorum, qui vel nihil sumunt, vel *Cafeum*, quod minoris constat, quam Cocolata, jentaculi loco bibunt. Nos heic apud te multi sumus, & tuarum facultatum magis, quam beneficentiae tuae, alias nobis non ignotae, habenda est ratio, nisi si vellemus te ad incitas redigere, & inhumanos esse in te, ut tuae humanitati obsequeremur.

§. X. Praeterea tempus instat & a te exspectamus potionem hac longe suaviorem. Quamobrem, Heus Puer, absiste a supervacaneo ministerio tibi imperato, & scito, me hodie factum oeconomum Heri tui, a quo, ut dixi, suaviorem potionem exspectamus. Bene est, inquit Puer, duplicabitur mihi hodie merces ob duos dominos *Censorinum*, & *Phronimum*, quibus, ut serviam, oportebit me in duas partes dividi: nam opposita imperant. Haec submissa voce *Scarronellus*; elata autem ad *Censorinum* conversus: quid faciam Here? Absiste, inquit *Censorinus*, nam sic jubet, in idem ceteris conspirantibus, *Phronimus*; sed non video *Phronime* quam hac potione suaviorem, & viris studiosis, ac litteratis salubriorem a me exspectes. Non certe Vinum, aut Cervisia, quae stomachum, & mentem gravant: non Zithus Pelusiacus, non Cafaeum, aut Celia priscorum Hispanorum. Quid quaeris? inquit *Phronimus*: Discupimus te iterum de Latina lingua disputantem audire; ad hoc enim, si nescis, venimus, & properandum ad condictum locum, ne moram facientibus dies nobis eximatur, nosque occupet nox extra civitatem, a qua exclusi sub dio cogamur pernoctare. Si horologium meum non fallit, non longe est XXII. diei hora.

§. XI. Quando vos me audiendi tanta cupido incessit, inquit *Censorinus*: eamus, sed sinite me domesticam cum

via-

viatoria veste mutare, & schedulas ex pluteo sumere, in quibus adnotata sunt nonnulla, quae mihi per hosce dies de Latino sermone occurrerunt. Notum vobis est, & expertus sum cum nudius sextus vos in muro alloquebar, quam labilis, & infida comes sit memoria, quae nos deserere solet cum ejus ope maxime indigemus. Ita est plane, inquit *Phronimus*, quod saepe etiam qui tenacioris sunt memoriae in se experiuntur. Compara igitur te, & in viam nos demus; sed apta tibi collare priusquam domo prodeas: nam est distortum non nihil: pecte etiam caput radiis saltem rarioribus. Cui bono speculum quod illic appensum habes, si illud non consulis? Videris nondum cogitasse, te Ferrariae vivere, ubi eris despectui, si parum eleganter comptus, & vestitus incedas.

§. XII. Cui *Censorinus*; at anxia & morosa ornatus cura & elegantiarum, nisi fortasse Laurentii Vallae, virum dedecet & propria foeminarum est. M. Tullius de *Officiis* agens, filium suum Marcum admonebat, a Viro adhibendam quidem corporis munditiem: non odiosam, atque exquisitam nimis: tantum, quae fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam, eandemque rationem habendam vestitus, in quo sicuti in plerisque mediocritas optima est.

§. XIII. Jam: ut se induit, & schedulas cum baculo sumpsit: Eho, inquit ad Puerum conversus, aquam ex puteo hauri, quam habemus frigidissimam, ut si quis siti urgeatur (nam dies aestuosus est) eam possit extinguere priusquam domo pedem efferamus. Sed primum praepara calices bene lotos, quibus sine fastidio bibere possimus. Fac celeriter ac diligenter: nam saltem hoc non prohibebit *Phronimus*. Cui Puer: Prohiberet ille quidem prudentissime; nam priusquam apud te essem, nunquam audieram aqua sitim extingui, sed mero.

§. XIV. Audite, inquit ad Sodales *Censorinus*: audite scurram istum, & cavillatorem. Perge; sed paucis. nam tu si ante lucem loqui incipias, concubium sit noctis priusquam desinas. Dicebam ac dico iterum, continuavit *Scar-*

ro-

ronellus (& puto fodales tuos heic ftantes, aut fedentes dicta mea comprobaturos) frigida fitim non extingui, fed vino. Nam fitis ex calore oritur & cum Philofophiae per annum, ac per alterum fere integrum Medicinae ftudio darem operam, didici, frigore (non fatis recordor quanam graeca voce id Magiftri exponebant) calorem augeri, & calore frigus : quamobrem aqua putealis aeftatis tempore frigida, & in hieme calida eft. Vinum eft proculdubio natura calidum: quo fit ut calorem ab ftomacho, ut clavus clavum, trudat: contra aqua, quae natura frigida eft, calorem in ftomacho auget, & ex eo natam fitim. Philofophice, inquit *Hifpano-Americanus*, *Cortefius* nomine. Profequere: nam delectamur tam bello ratiocinio tuo. His addo, continuabat Puer, aquam ftomacho nocere, & ciborum concoctionem impedire; contra vinum roborat ftomachum, concoctionem adjuvat, curas eximit, cor laetum reddit (*), mentem clarificat, & linguam difertam facit. Cui *Cenforinus*: haec ex cauponibus, bajulis, atque aurigis didicifti, qui non nifi vino fitim explent, & aquam nunquam deguftaverunt: Perge porro fi quid tibi adhuc garriendum fupereft, nam videntur fodales mei tuis ineptiis delectari.

§. XV. Non equidem, inquiebat Puer, haec a cauponibus, aut aliis, quos tu, Here, memoras, fed a viris plane doctis, & eruditis audivi : quae etiam didici ex Poetis, quos legi cum Humanioribus litteris dabam operam : & illi quidem quos dixi, viri docti, inter quos nonnulli Medici, exiftimabant, plures ex Hifpanis, qui per hofce annos Ferrariae obierunt, fuperftites etiamnum futuros, fi aquae minus, plus vini bibiffent. Opinabantur etiam, non folum mentem vini potu non hebetari, quod non pauci ex vobis exiftimant, fed bibentis ingenium mirifice acui & extolli ad fublimia cogitata praefertim poetica : quo circa affirmabant & jurabant, inter vos vix poetam ullum effe poffe; cum fere omnes, vel abftemii, vel aquae nimium potores fitis, vel aquam in vinum, quod bibitis, infun-

fundatis. Pro qua opinione sua adducebant cujusdam Cratini (*) veteris Scriptoris Graeci gravissimum testimonium, qui ajebat, carmina, ab aquae potoribus scripta, aetatem non ferre, neque in Parnasso probari; quin etiam Musas ipsas solitas vina mane olere.

§. XVI. Ac id quidem confirmatum video a celebriorum Poetarum & exemplis, & dictis, qui omnes aqua tanquam a praesenti aconito abstinuere, & vinum largiter laudarunt, & largius potarunt. His accedunt accuratiores Mithologi narrantes, Bacchum (*) seu Liberum Patrem postquam devictis Indiae, ac totius Orientis populis in Graeciam rediit, illicque triumphavit, Parnassum bicipitem expulso Apolline occupasse, sedem, regiamque suam ibidem posuisse, ac Musarum Praesidem factum, exsiccatis aquae fontibus, qui illis in locis erant, ne Musae & Poetae aqua illa labra sua proluerent; vini fontes uberrimos ex Parnassi jugis prorumpere fecisse, ut & Musae & Musarum cultores non lauro, ut olim, sed hedera coronati, bibere ad satietatem possent, & sublimiora Carmina somniare.

§. XVII. Ridebant ad haec effuse *Censorini* sodales, ac vix poterant *Timioxenus*, & alii sibi a cachinnis temperare, puerum facetum adeo, atque eruditum audientes: quo ille audacior, & confidentiloquior fiebat. Audivi ex te, Here, pergebat *Scarronellus*, & valde miratus sum, in Hispania vestra esse Medicos, qui aegra corpora sanare se posse putant, & jactant aqua naturali ab aegrotis potata, eamque in certa quantitate eisdem praescribere. Si huc venirent, & aquam, nisi forte vitae, aegrotantibus ceu medicamentum propinarent, aegrotos omnes perderent, & occiderent, saxisque proculdubio mercedis loco (medicamentariis plaudentibus) a pueris, a poetis, quorum hic magna copia, ab oenopolis ex urbibus, & pagis ejicerentur.

§. XVIII. Valde ignarum enim esse oportet artis, quam Apollineam vocant, eo quod Apollo Parnasso expulsus hanc una cum AEsculapio filio exercuit, ut victum sibi compararet, qui nesciat, valetudinis incommoda fere

omnia

omnia ex ſtomacho provenire, & ſtomachum vini non aquae potu maxime roborari. Si me non contineret Heri praeſentia, qui putat me, vel cum ſerio loquor, hiſtrionem agere, diceretque ſtatim, me miſcere ſacra profanis in joculari ſermone, adducerem opportune contra hos Medicaſtros verba magni cujudam, & ſacri Medici diſcipulo ſuo conſulentis vini non aquae uſum propter ſtomachum. Hanc ob rem non mirari non poſſum, Academias veſtras & Magiſtratus aquatilium illorum Medicorum doctrinam, & curandi methodum tolerare, ac ad ejurandum tam palmarem, & reipub. noxium errorem non compuliſſe. Longe tolerabilior mihi videtur opinio Crivellatii Viterbienſis Medici, qui morbis etiam acutis ſanandis vinum praeſcribebat ſecutus Laconum inſtitutum, qui quidem cum ſani, eſſent abſtemii; aegrotantes vino pro medicamine utebantur.

§. XIX. Cum omnes, excepto *Cenſorino*, Pueri dicta cum plauſu exciperent. Ohe jam ſatis eſt ineptiarum, inquit compoſito ad ſeveritatem vultu *Cenſorinus*, & fac quod juſſus es; deambulationis enim jam tempus inſtat. Cum abiiſſet ille, *Timloxenus*, & *Hiſpano-Luſitanus* ad *Cenſorinum* converſi; habes, inquiunt, Puerum ingenioſum ſane, & argutum. Quibus *Cenſorinus*: melius illum appellaretis garrulum, & nugivendum. Si illum audire velletis pro vino differentem contra aquam, vel de aliis, nunquam dicendi finem faceret, In animo habebat circulatorem, & extemporalem poetam agere (nam in vulgari poeſi, vel potius in rhytmis eſt ſatis verſatus) niſi ab hoc propoſito ſuaſionibus meis eum avertiſſem. Ad me venit, ut eum Hiſpana erudirem lingua, quo poſſet in Hiſpaniam proficiſci, illicque circulatoriam exercere, haud dubitans, ſtatim illic divitem, atque opulentum evaſurum; cum audiviſſet, in Hiſpania plurimarum aedium ſcalas argenteas eſſe, & omnes argento abundare: emeratque jam Grammaticam Italo-Hiſpanam a Cl, Abbate Hiſpano Stephano Roſterre nuper editam, qua inſtructus putabat, ſe Hi-

ſpa-

ſpanum ſermonem ediſcere, me docente, facilius poſſe.

§. XX. Initio non poteram ab eo impetrare, ut vinum aqua dilueret, perſuaſo, vinum aqua jugulari, & aqua miſtum flatus ciere. Multo minus, ut ſine vino pranderet; quia, inquiebat, ſe legiſſe in bonis Latinis Scriptoribus, prandium ſine vino ab antiquis *Prandium caninum* appellari. Caeteroquin honeſtis moribus eſt, & moderato vini hauſtu contentus. Eſt praeterea fidus, expeditus, & promptus ad miniſteria quaevis. Vereor unum, ne inconſtans ſit. Si me deſereret, difficile foret miniſtrum ei parem invenire. Hanc obrem diſſimulo, & patienter fero ejus garrulitatem, quae ſaepius mihi bilem, quam riſum jam movet; licet initio ea me propter ſalſa quaedam dicta oblectaret.

§. XXI. Cujas eſt? interrogavit *Polyhiſtor Cenſorinum*; nam Italus mihi non videtur; cum faciem habeat parum liberalem, quamvis amoeno ingenio ſit. Cui *Cenſorinus*: ipſe de natione interrogatus reſpondet, ſe Italum non eſſe, ſed Gallum Togatum, quamvis non ignoret, Togatam Galliam intra Italiam eſſe. Ait etiam, ſe originem trahere ex Gallia Tranſalpina, ſive Comata, ſive Brachata, numeratque inter majorum ſuorum cognatos celebrem Poetam Gallum Scarronem, illum, qui Virgilii AEneidem in carmina Gallica ludicro & joculari ſermone vertit: qua verſione & Virgilium, & Heroem ſuum AEneam lectoribus irridendos propinavit. Inter alia enim notat (niſi male memini, nam valde juvenis in Hiſpania hanc verſionem legi) Virgilium ſaepe pium, & illacrymantem AEneam depingendo, oſtendiſſe, Heroem ſuum magis idoneum fundando fratrum coenobio, quam condendo Romano Imperio fuiſſe. *Scarronelli* nomen, inquit *Hiſpano-Luſitanus*, ac facetum ejus ingenium originem, & cognationem eam veriſimilem facit. Interea rediit ille cum calicibus bene lotis, & aquae lagena: ac poſtquam nonnulli in puerum ſubridendo intuentes large bibiſſent, domo omnes ſunt egreſſi, ac ad Paduli ripam, ut erat conſtitutum, *Phronimo* duce, de *Scar-*

ro-

ronello, ac de aliis differentes lento gradu perrexerunt. Vix ad Urbis pomoerium per Sancti Georgii portam pervenere, cum *Hispano-Americanus Requesensius*: videtis, inquit, quam frequentes prope Ferrariam consurgant populi, & quam ingentes? Saepe quaesivi: qua de caussa tot populi, non arbores aliae alibi satis communes, robora, orni, ilices, pinus, nuces, oleae, abietes heic cernantur? & nemo adhuc potuit mihi caussas aperire.

§. XXII. Conabor ego, inquit *Polyhistor*, quamvis nesciam, an responsio mea vobis probabitur, qui omnia adunco naso suspendere soliti estis: ac fortasse exspectatis, me adducturum caussas illas generales, quae ab iis adduci solent, qui de re rustica scripserunt (*). Ne vos suspensos teneam veram caussam jam aperio. Audistis ni fallor saepe, magnum Padum Ferrariam olim praeterfluentem, vel sua sponte, vel Ferrariensium precibus exoratum, alveum commutasse, & illuc qua nunc fluit Ferraria milliaribus procul aliquot abiisse, relicto heic minore Pado loci haerede, ne antiqui alvei jura penitus amitteret, si alius loca ista occuparet, ac in judicio, mota lite, usucapionem, sive longi temporis praescriptionem adlegaret. Haec audiens *Technophilus*, qui anno superiori doctas, & elegantes IV. *de Rerum Dominio*, sive *de Juris Principiis* Rhodigii ediderat Latinas Dissertationes: Rem, inquit, sane lepidam nobis narras *Polyhistor*. Magnus Padus procul dubio usus consuetudine tot insignium Jurisconsultorum, qui in Ferrariae litigioso foro versantur, & caussas agunt, Principiorum juris notitiam sibi comparare potuit, quae satis esset, ut proli, & facultatibus suis consuleret, rerumque propriarum dominium conservaret. Perge porro cum mirabili hac historia, cujus finem omnes avidissime exspectamus. Non longa est fabula, inquit *Polyhistor*. Nostis item, Phaetontem, Solis filium e paterno curru in magnum Padum, Jovis ictum fulmine, cecidisse, & ex aquis extractum, ut antiqua fert traditio, prope Ferrariam ad Padi ripam sepultum, ejusque sepulchro hanc additam Inscriptionem:

Hic situs est Phaeton, currus auriga paterni,
Quem, si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.

XXIII. Tandem non ignoratis opinor, Phaetontis sorores charissimi fratris lugubre fatum deflentes in populos conversas. Ex his nonnullae, cum omnes a Pado abeunte invitatae essent, ut secum Ferrarja abirent, Padum secutae sunt, & Ferrariam reliquerunt, si forte absentia dolorem, quo ob defunctum fratrem cruciabantur, lenire possent: plures vero earum, quas his in locis videtis, cum amissi fratris desiderium ferre non possent, ab ejusdem sepulchri conspectu avelli minime potuerunt, & hic flentes remanserunt. En vobis caussam, cur proxime Ferrariam tot populi videantur. Optime, inquit *Hispano-Lusitanus*, caussam habemus indicatam, Poeta dignam. Cui *Polyhistor*, quid? an exspectabas dignam Philosopho? Non est hoc tempus serio philosophandi, sed mutuis nos jocosis, & amoenis sermonibus recreandi.

§. XXIV. Interea, postquam religionis caussa ad S. Georgii accessere, ibidemque nonnihil morae factum, ad Paduli ripam sunt progressi. Quo, ut pervenerunt, alii stantes, alii sub umbra sedentes, post modicam quietem, qua tantillum libere respirarent, rogarunt *Censorinum*, ut quae de Morte, & Vita Latinae linguae, deque priscorum Christianorum, & Ecclesiae Patrum Latinitate in fine Dissertationis, paucis ante diebus habitae, strictim attigerat, fusiore sermone enodaret.

§. XXV. Faciam animo perlubenti, quod jubetis, ait *Censorinus*; at valde vereor, ne risu magis, quae proferam, excipiatis, quam judicio vestro comprobetis: adeo praeter communem opinionem, quae dicam, vobis videbuntur. Sed oro vos, amici, ut risum teneatis, donec audieritis documenta, quibus dicta mea confirmabo.

§. XXVI. Quid ais? inquit *Timioxenus?* quamquam Sodales isti, & familiares tui tecum libere, & amice agant, non puto tam inhumanos futuros, ut, quando te, ad dicenda, quae sentis, compellunt, non grate, comiterque acci-

ci-

cipiant dicta tua. De me autem nihil opus est dicere, cujus praesertim gratia laborem istum suscipis, quique judicium tuum tanti facio, ut eo fretus me accinxerim ad Latino sermone scribendam Historiam, quam nosti: cum jam antea fere decrevissem, Italo eam sermone exarare: nec dubito, quin sim hodierno die tua oratione in proposito confirmandus. Si ita est, inquit *Censorinus*, non recuso cogitationes, & sensa mea vobis expromere: ita tamen, ut nonnunquam Dialectica utar methodo, qua possim res melius ad vivum resecare, & efficacius, quod sentio, vobis suadere.

§. XXVII. Et vero jam recordamini, dixisse me, Latinam linguam nunc temporis non mortuam, sed viventem esse. Quod ita verum arbitror, ut putem, eam nunquam in vivis fuisse, si hodie mortua, sive extincta sit. Dixi praeterea (quod vos non fugit) Scriptores Christianos, & Ecclesiae Patres antiquiores, non modo Latinae linguae corruptores non fuisse, sed eam vocibus quamplurimis, quibus carebat, augendo, ejus inopiam sublevasse, ac ditiorem & illustriorem reddidisse; proindeque de ea benemeritos dicendos esse. Quod si palam fecero; demonstratum arbitror, ab eorum lectione minime abstinendum, sed eorum vocibus, licet novis, saepe utendum esse Christiano Latino Scriptori.

§. XXVIII. Paradoxa haec, & quidem minime probabilia vobis forsitan, ac plusquam falsa videbuntur: cum contrarium Criticorum plurimorum primi subsellii auctoritate, & judicio, quibus vos multum tribuitis, confirmatum sit, & eorum sententia, ceu de re indubia, fuerit huc usque communiter reputata. Quin etiam fortasse non deerit, quod ad Latinitatem veterum Christianorum attinet, qui existimet, opinionem hanc meam, si semel ea imbuti fuerint qui Humanioribus Disciplinis navant operam, magna detrimenta posse Latinis litteris importare; cum contra illud existimare debeamus, communem opinionem in contemptum Sacrarum Scripturarum, & Sanctorum Ecclesiae

Patrum ſenſim inducere: atque adeo magnam, & gravioribus Diſciplinis perniciem, ut Pietati, ac Religioni eam afferre. His addere poſſem, lectionem ſacrorum librorum, & veterum Eccleſiae Patrum, tum Poetarum, tum Oratorum, praeter Eccleſiaſticam antiquam eruditionem, id boni afferre, quod antidoti loco eſſe poſſit contra impudica carmina, & pravas de moribus opiniones veterum Romanorum; cum certum ſit, colloquia prava corrumpere bonos mores. Quae ego affirmare non auderem, niſi notum eſſet, quamplurimos amoenioribus litteris excultos Sacrorum Bibliorum Vulgatam Editionem, & Sanctorum Patrum ſcripta faſtidire ob inquinatam, ut ipſis videtur, & neglectam Latinitatem. Nec heic ſtetit nonneminis ex praecipuis Latinitatis inſtauratoribus, cui nihil niſi Ciceronianum placebat, temeritas: auſus quippe eſt, ſi vera de eo narrantur, Divini Paulli Epiſtolas, coeleſti doctrina, & eloquentia pluſquam humana ſcriptas, *Epiſtolaccias* per contemptum appellare: ut nihil dicam de Sebaſtiano Caſtallione, qui illotis manibus novam verſionem Sacrae Paginae Ciceronianis elegantiis veſtitam, & ritu Ethnico ornatam edidit, quo, & ejus ſenſum obſcuriorem reddidit, & eam his deliciis phraſium Ethnicarum corrupit: quod ob facinus merito a Criticis minus intemperantibus, & ſolidioris Critices vapulavit, (*)

XXIX. In veteres autem Eccleſiae Patres, ſanctoſque Doctores, quorum ſcriptis plures magnae veritates, & doctrinae Apoſtolicae capita, quae in ſacra Pagina fruſtra quaererentur, nobis, veluti per manus ſunt tradita, quaeque Theologi *Verbum Dei traditum* appellamus, quot, & quanta, Deus immortalis! relatu indigna effutierunt hujus tenebricoſi ſaeculi Philoſophi, Revelatae omnis ſacrae Doctrinae aſpernatores? Hi nempe, licet ne paginam quidem veterum Eccleſiae Patrum, & SS. Doctorum legerint, inſigni temeritate, & inſolentia, eos, tamquam ingenio, & recta critice vacuos, & ſecum pugnantes, ſeu ſibi contradicentes, irrident, & gregalibus ſuis irridendos propinant;

quin

quin etiam caro, & familiari his Philosophis *Fanatismi* vocabulo eorum Doctrinam solent appellare.

§. XXX. His malis, aliisque quamplurimis, quae ex dictis fluunt, occurrere me posse putavi, si praejudicatas Criticorum opiniones, quas in plurimorum mentibus, atque medullis insidentes, & inveteratas video, pro virili refellam, meamque, si vultis, singularem statuam, atque promoveam: nec dubito, quin ea demum vobis probetur, si attentas aures, & animum tantisper, praejudiciis vacuum, mihi praebeatis.

§. XXXI. Jam, ut a primo, quod posui, initium faciam, de quo sermo mihi hodie imprimis habendus est, Latinam nempe linguam nunc temporis vivere, seu linguam mortuam appellandam non esse, nisi eam viventem nunquam fuisse dicamus; dabitis mihi non difficulter, ut opinor, Romanorum antiquorum vulgus, uti hodiernum, vulgus fuisse, id est indoctum, subrusticum, & parum in sermone accuratum, quemadmodum nunc temporis in Regnis omnibus, etiam cultissimis esse solet. Dabitis item mihi, (de quo, dato primo, nulla controversia esse potest) longe diversum fuisse vulgi Romani sermonem ab eo, quo inter se loquebantur viri docti, atque eruditi, praesertim in publicis congressibus, & cum aliquid scribebant, quod legi vellent ab his, qui de scripto illo possent judicare: num eleganter, & secundum artis praecepta exaratum, an vero contra artis regulas peccatum in illo esset. Vulgi nempe sermo corruptus, & sordidus, multis barbarismis, & soloecismis scatens, multis obsoletis, & archaismis redundans. Quod quidem ostendi potest, si examinentur multae privatae Inscriptiones sepulchrales priscorum Romanorum, quae, & male constructae sunt, & multis peregrinis vocibus, parumque Latinis constant & perversa orthographia scriptae, quaeque, quamvis Latinae, nonnunquam Graecis Characteribus leguntur exaratae.

§. XXXII. Contra vero Eruditorum sermo accuratus, elegans, disertus, & expolitus: Inscriptiones publicae,

quae a Magiſtratibus, ſeu eorum juſſu marmoribus, vel aeneis tabulis, vel monetis incidebantur, tum ſepulchrales, tum alterius generis optima Latinitate, & orthographia ſcriptae inveniuntur, ut etiam eleganti Romano charactere exaratae. Vulgaris nempe ſermo Latinus, ſeu quo vulgus indoctum utebatur, valde rudis, & impolitus erat, minime conformis Grammaticae praeceptis, quae vulgus ignorabat, atque adeo remotus valde a ſermone Latino, quo viri in ſcholis Grammaticorum verſati, vel utebantur, vel uti poterant, ſi vellent. Eo fere modo, quo, (ſi Hiſtoricis rerum Sinenſium credimus) magnum intereſt diſcrimen inter linguam, qua utitur Sinenſis Imperii vulgus, & eam, qua utuntur Viri ſapientes, & Mandarini. Illa facilior, & parum artificioſa uſu diſcitur: iſta vero contra, multo ſtudio comparari neceſſe eſt, ob maximum artificium, & eam diſcendi difficultatem: adeo, ut qui elegantioris linguae ſit peritior, is doctior apud Sinas habeatur.

§. XXXIII. Verum enim vero, ut haec ſint vobis credibilia, non opus eſt ad longinqua vos mittere, cum ſatis fuerit exempla, quae domi/veluti, ſaltem multo proximiora, habetis, obſervare. Quis enim adeo ignarus rerum eſt, qui neſciat, in linguis Gallica, Hiſpana, Itala, ut de minus notis taceam, magnum diſcrimen intereſſe, inter Vulgi ſermonem, & Virorum Diſciplinis excultorum? in Italia, ut nihil dicam de Regnis aliis, quam diverſus eſt ab Etruſco, qui ſermo cultior habetur, & Virorum eruditorum proprius, ſermo Ferrarienſium, Felſinenſium, Venetorum, Januenſium, Neapolitanorum? loquor de Vulgi ſermone harum Provinciarum. Quam ſordidus, ruſticus, & barbarus iſte! quam cultus, & elegans ille! Vix invenire eſt in hiſce Provinciis, inter mediocriter tantum eruditos, qui perfecte Etruſco ſermone ſcribant, aut loquantur. Solum illi, qui magnum ſtudium ad Etruſcum ſermonem addiſcendum impenderunt: qui Etruſcae linguae canones, & lexica, bonoſque Scriptores diurna, nocturnaque manu verſarunt,

runt, & consuluerunt, norunt recte Etrusco sermone uti. Quod adeo verum est, ut doctissimus Jacobus Facciolatus in postrema ex selectis suis orationibus multis rationibus suadeat Italis Etruscae Grammaticae Canonum studium, si velint recte Etrusco sermone vel scribere, vel loqui.

§. XXXIV. Et putabimus, sermone Latino recte locutos Romani Imperii olim de vulgo homines, seu non multo corruptius illos, quam nunc ii, quos in exemplum adduxi, Italiae populi Etrusco sermone loquantur? An non difficilius fuit olim indoctis recte Latine loqui, quam nunc Etrusce? aut minus ne vulgus fuit Romanorum priscorum, quam hodiernum vulgus Italorum? Num denique magis ingeniosum, magis in loquendo accuratum, aut disertum magis? Quis hoc nisi praejudiciis suis pertinaciter adhaerens reputabit? praesertim, si animum advertat, Latinum sermonem, quo utebantur Eruditi, longe difficiliorem esse sermone Etrusco, qui in ore est Italorum, Disciplinis ingenuis excultorum. Caret enim iste nominum inflexionibus: carent verba flexorum casuum regimine, ut omnis sermo vernaculus vicinorum Regnorum. Vix curat Etrusca lingua de Relativorum convenientia, sive de his, quas Grammatici Concordantias vocant: non multum attendit ad differentias verborum agentium, deponentium, neutrorum, communium, vixque eas agnoscit. Accentibus, diphtongis, syllabarum quantitatibus in pronunciatione plurimum supersedet: ea demum difficillimis destituta est, quibus abundat Latina lingua, constructionibus. Quae omnia mihi persuadent, accuratum, ac purum putum Latii sermonem nunquam vulgarem Romanos inter jam rerum dominos fuisse, sed omnino proprium Virorum eruditorum, qui in Scholis eum a peritis Grammaticis, quorum Romae, & ut arbitror, in aliis Romani Imperii Provinciarum Civitatibus, magnus erat numerus, addiscebant.

§. XXXV. Pluribus ego dicta mea confirmarem, si apud eos dicerem, qui nesciunt, quanto olim in pretio Romae essent Grammatici, quos & Criticos, & litteratos appellabant,

bant, ac ſupra viginti Grammaticae ludos apertos Romae Romanae Juventuti, ut in his, qui vellent, purum Latinum ſermonem edocerentur, poſtquam Crates Malleotes omnium primus Latinum ſermonem ad artem revocavit, & legibus, ac praeceptis artificioſum reddidit, Latinam Grammaticam concinnans (*Vide Sueton. de illuſtribus Grammaticis*). Poſſem, ſi opus eſſet, nomina proferre Grammaticorum celebriorum, ſub quibus M. Tullius, & ejus frater Quinctus, Octavianus Auguſtus, M. Antonius Triumvir, ejus filius L. Antonius, & alii Romanorum nobiliſſimi Latinas litteras didicerunt, ſeu recte Latine loqui. Nec praetermitterem de Valerio Catone Grammatico, qui Syllae temporibus plures Nobiles Romae docuit, tantam ſibi nominis famam comparaſſe, ut ſequentes verſus in ejus laudem vulgo canerentur:

Cato Grammaticus, latina Syren
Qui ſolus legit, & facit Poetas.

Quae ego idcirco obiter attingere volui, ut magis appareat, purum, & defaecatum Latii ſermonem ſupra Romanorum Vulgus fuiſſe, ac proprium eorum, qui Grammaticorum ſcholas frequentarunt. Ut item conſtet, non ſerio, ſed per jocum, & oſtentandi ingenii cauſſa, Jacobum Facciolatum, virum doctiſſimum, & in Latino ſermone verſatiſſimum, in prima ex ſuis ſelectis Orationibus, contendiſſe, Latino Scriptori rationem non habendam grammaticarum praeceptionum; cum Romae illi, qui melius Latino ſermone loquebantur, & ſcribebant, Grammaticorum ſcholas adierint, eorumque praeceptis curaverint erudiri.

§. XXXVI. Haec omnia palam faciunt, vulgi ſermonem Latinum, non modo in Romani Imperii Provinciis, ſed intra Latium, & Romam ipſam plenum ſoloeciſmis, & barbariſmis fuiſſe. Idque veriſimilius facit, quod ad Romam attinet, multitudo pene infinita advenarum ex omnibus Imperii Provinciis in Urbem confluentium, qui patrio ſermone loquebantur, & multas peregrinas voces, Latinis admixtas ibidem relinquebant (*). De C. Caeſare narrat

Tran-

Tranquillus, inter varii generis spectacula, jussu illius edita, ludos regionatim tota Urbe datos, & quidem per omnium linguarum Imperii histriones: quo uno satis intelligitur, linguas Imperii omnes Romam confluxisse.

§. XXXVII. Jam vero quemadmodum, si diversa exigua limosa, vel salsa flumina in lacum aliquem, vel majus aliquod flumen nitidae aquae confluunt, aquisque suis augent, quod proprium est aquarum uniuscujusque fluminis in lacum, vel magnum flumen ex parvis auctum transit, istudque non nihil ex natura influentium, & supervenientium aquarum participat: ita credibile est, Romanam vulgi linguam, in quam tot barbarae confluebant, mixtum quoddam ex variis conflatum linguis evasisse, & valde diversam effectam ab ea, qua utebantur viri in scholis eruditi: ut non immerito Cicero lib. 3. de *Oratore*, in Crassi persona moneat, fugiendam non solum rusticam asperitatem in vocum Latinarum pronunciatione, sed & peregrinam vocum insolentiam: ibidemque innuit, in vitia ista incurrisse magis viros, quam nobiles eruditas foeminas, quod hae multorum sermonis expertes essent.

XXXVIII. Et hoc quidem Ciceronis monito docemur, eruditos Romanos, qui puro (*) Latino sermone loqui poterant, non semper recte Latine locutos, sed in familiari, & quotidiano sermone plures voces, parum Latinas, & peregrinas, vel obsoletas usurpasse. Quod ego affirmare non auderem, nisi legissem in Augusti Caesaris vita (*Sueton. cap.* 87.), eum in quotidiano, & familiari sermone quaedam frequenter, & notabiliter usurpasse, quibus proculdubio, neque in Senatu, neque cum Viris eruditis, de rebus gravibus, & seriis agens utebatur. Pro *stulto* enim dicebat *blaceolum*: pro *cerito vacerrosum*: pro *languere bettizare*; pro *pullo pullejaceum*: *vapide se habere* pro *male se habere*. Item pro *sumus* a verbo *Sum*, es, est, *simus*: pro *domus* Genitivo casu singulari, *domos*. Cum hortabatur ad ferenda praesentia, qualiacumque sint, ajebat: *Hoc Catone contenti simus*. Cum aliquos, nunquam soluturos debitum si-

gnificare volebat, *ad Calendas Graecas*, ajebat, *soluturos*, quae sane in bonis sui temporis Scriptoribus non leguntur.

XXXIX. Haec, & alia, quae de ejusdem Orthographia narrantur, magis miror in homine Latini, & Graeci sermonis peritissimo (*Sueton. cap.* 88.), quique unguento delibutas, & effoeminatas Moecenatis sui latinas phrases irridebat, & Tiberium, ac M. Antonium increpabat: illum, quod exoletas, & reconditas voces Latinas aucupabatur: istum, quem etiam insanum appellabat, quod ea scriberet, quae magis mirarentur homines, quam intelligerent: in homine demum, qui Agrippinae neptis ingenium in quadam Epistola laudans: *sed opus est*, inquit, *dare te operam, ne moleste scribas, aut loquaris*.

§. XL. Hinc conjicere licet, quam non immerito dixerim, eruditos Romanos, qui puro Latino sermone loqui poterant, non semper accurate, & recte Latine locutos. Opus erat saepe cum servis, cum ancillis, cum opificibus, cum rusticis, cum propolis loqui: & tunc non puro Latino sermone loquebantur, ne forte non intelligerentur, a Latini sermonis elegantis, & casti ignaris, sed se se ad eorum captum prudenter accomodabant, corrupto, & vulgari utentes eorum sermone. Qua etiam prudentia nunc utuntur Viri eruditi Ferrarienses, quibus non deest sermonis Etrusci peritia, quoties opus est illis cum rusticanis agere, qui Etrusci sermonis sunt ignari, & vulgari tantum Ferrariensium loqui norunt.

§. XLI. Sermo nempe domesticus, & familiaris Virorum illustrium, & eruditorum minus erat accuratus, & purus, quam ille, quo inter se privatim, aut in Senatu de rebus ad Rempublicam spectantibus, vel cum in Foro caussas agerent, loquebantur, aut quo scribebant, quae volebant posteritati commendare. Et idcirco, ut arbitror, in laude ponebatur nonnullarum Romanarum familiarum, quod in eis purus, & accuratus Latinus sermo, ac minime corruptus in usu esset: sed hae domus, & familiae paucae numero erant, in quibus forsitan Matres familias

lias addiscendis Latinis litteris operam navarant, & delectum habebant servorum, & ancillarum eruditarum. Has inter nobiles foeminas numerari possnnt Cornelia, Gracchorum parens, & educatrix, Attia Augusti mater, & Livia uxor, ad quam sunt litterae Graeco-Latinae Augusti de rebus domesticis scriptae (*Sueton. in vita Claudii*). Nec dubitarem affirmare, Terentiam Ciceronis primum uxorem, deinde Sallustio, & demum Messallae Corvino nuptam, ut etiam Tulliolam Ciceronis, & Terentiae filiam, Dolabellae in matrimonium traditam, Latini sermonis purioris non imperitas fuisse. (*)

§, XLII. De Laeliorum, & C. Caesaris domibus notum est, hoc nomine fuisse commendatas, quod in illis rectus Latini sermonis usus vigeret. De Catulis exstat Ciceronis testimonium lib. 1. cap. 17. *de Officiis*, ut etiam de Crasso, & tandem de C. Caesare sub Aurelia matre in pueritia educato. Quo satis ostendi, mihi videtur, hanc laudem recte Latine loquendi non fuisse Romae valde communem, nec multos fuisse, etiam ex nobilibus litteratis, qui optime, & exquisito judicio, Latino sermone uterentur.

XLIII. Ut vero magis appareat, non ita facile fuisse, etiam Ciceronis aetate, perfecte Latine loqui, peritiamque Latini sermonis assequi, non abs re erit, quod Marco Ciceronis filio contigit, referre: quod quidem me legisse memini; ubi autem legerim, non memini. Quis dubitarit, Ciceronis filium, priusquam a Patre ad Pompeji exercitum, ut sub illo militaret, aut Athenas, ut Philosophiae daret operam sub Cratippo, celebri illius aetatis Philosopho, mitteretur, Romani eloquii, cujus Marci Pater Princeps erat, non prorsus imperitum fuisse: & tamen a Patre reprehenditur, quod in quadam epistola, ad eum missa, diceret, se, *duas litteras* a Patre accepisse, cum dicere *binas litteras* debuisset. Neque Tullius ipse, ita se in Latino sermone peritum reputabat, ut hac in re palmam amico suo Attico non concederet: adeo, ut ceras

ejus

ejus miniatulas pertimesceret, quemadmodum ipsemet, in litteris ad Pomponium Atticum profitetur. Quin etiam ad eundem Atticum scribit, se a nautis didicisse, quid esset proprio Latino sermone, *remos inhibere*, emendandumque locum in lucubratione, quam ad Atticum miserat, & ad Varronem, in qua *inhibere remos*, non satis Latine scriptum erat. Neque illud praetermittendum, (*A. Gellius lib. X. Noct. Atticarum cap. I.*) Ciceronem a Pompejo consultum, utrum in publica Inscriptione, in qua Pompeji nomen, & ejus honores enunciandi erant, *Tertio Consul*, an *Tertium Consul*, scribendum esset? non ausum quaestionem decidere, & Pompejo consuluisse, ut inciderentur litterae usque ad secundum T. ut hoc pacto dictio *Tert* ambigua remaneret. Erant enim Romae ex Viris doctis, qui *Tertio*: alii, quos inter Terentius Varro, qui *Tertium* Consul inscribendum putarent. Nec minus dubitatum olim Romae, utrum *Vir egregi* in vocandi casu, an *Vir egregie* dicendum esset? (*Vide Gell. lib. XIV. cap. V.*

§. XLIV. Quod si priscorum Romanorum tempore, etiam in aureo Latinitatis saeculo, in quo Cicero, Latini sermonis Princeps habebatur, & eloquentissimis libris suis per totum Romanum Imperium clarus, ac nominis sui fama insignis erat, tot difficultatibus purus, ac defaecatus Latinus sermo erat obnoxius; quis sibi persuadeat, Latinam linguam, qualem in libris habemus, & de qua solum nos judicium ferre possumus, vulgarem fuisse? cum de multorum verborum Latinorum propria significatione, deque eorum idoneo usu, vel viri in Grammaticorum Scholis Latine eruditi, maxime dubitarent? (*)

§. XLV. Quae cum ita sint, vel tunc viva non erat Latina lingua, vel si vivebat, & vigebat (quod nemo sanus in dubium vertit) non eo vivebat, quod communis ea, & in ore vulgi esset, sed quia Latinus sermo erat in ore & stylo Virorum eruditorum, qui cum opus esset in publicis congressibus, in foro, in curia, (*) in libris, & epistolis Latine, & quidem eleganter loqui, & scribere

re poterant. Erant quidem multi illis temporibus puri, & defaecati sermonis Latii admodum periti; at multo plures, qui mediocritatem non superabant, ac pene infiniti, qui Latine sine soloecismis, & barbarismis neque scribere, neque loqui scirent, etiam inter illos, qui Romae nati erant. Romae procul dubio natus erat, & educatus Legatus ille consularis, cui, ut rudi, & indocto successorem dedisse Augustus dicitur, quod ejus manu *ixi* pro *ipsi* scriptum animadvertisset (*Suet. c.* 88. *in vita Aug.*) Et ille quidem nec plane rudis, nec ignobilis, nec omnis disciplinae expers habendus, cum pluribus in republica muneribus, ante consularem legationem perfunctus esset, multisque honoribus insignitus.

§. XLVI. Jam si Romae in centro Latinitatis tot erant Latini sermonis imperiti, quot putatis futuros in Provinciis, vi, & armis, Romae subjectis, quibus & dominatio Romanorum, & lingua aeque invisae erant? Quot, qui ne unum quidem verbum Latinum loqui possent, quique Romanam linguam prae propria contemnebant, ac barbaram reputabant? Vix crediderim, Graecos homines, nisi qui ambitioni servientes, aucupari vellent Togatae Gentis gratiam, dignatos fuisse, vel discere, vel loqui Latinam linguam, nisi post multum temporis Romanae dominationis. Multo item minorem Hebraeos Romanis litteris navasse operam, quam Graeci crediderim: cum linguae suae primordia ad Deum ipsum referrent, & primum hominem, totius humani generis Parentem, linguae Hebraicae divino instinctu inventorem fuisse reputarent. Illi fortasse uni ex Hebraeis Latinam linguam addiscere, eademque loqui nitebantur, qui munia publica pro Romanis inter suos obibant, vel qui Praesidibus serviebant, vel qui vectigalia Romanis solvenda, aliosque redditus procurabant. Isti enim, ut cum Romanis agerent, eorum procul dubio linguam addiscebant.

§. XLVII. Sed juvat heic paulisper subsistere, priusquam caetera, quae ex dictis fluunt, & propositum nostrum confir-

firmant, persequamur. Occurrit namque difficultas complananda, & obex removendus, qui posset iter nostrum remorari. Dicet fortasse quispiam, in Romanorum Historiis versatus: si Romanum vulgus puri, & accurati Latini sermonis erat imperitum, cur ad forum, ad rostra, ad theatra concurrebat, ut Oratores caussas agentes, & leges rogantes, histriones, comoedias, tragoedias, & mimos populo repraesentantes, audiret? Profecto non erat vacuum forum, cum vel Cicero, vel Hortensius aliquem accusabant, aut Reum defendebant, aut legem aliquam rogabant. Non erat populo vacuum theatrum, quo tempore vel Plautus, vel Terentius comoedias suas spectandas dabant, vel cum P. Syrus, aut Laberius mimos suos edebant. Haec omnia puro, & accurato Latino sermone agebantur: neque audebat quisquam ex Oratoribus, & Poetis in forum, ac theatra sive orationem, sive comoediam afferre, quae parum accurate, ac eleganter essent ab Auctoribus lucubratae.

§. XLVIII. Et vero, ecquis sibi persuaserit, populares ituros ad concionem vel ad comoediam, quam non intelligerent? quod sane contigisset, si, ut ego arbitror, Latini sermonis erant ignari, atque imperiti. Hoc enim, quod Latine loqui nescirent, aut puri Latini sermonis expertes essent, verisimile est, bonas horas perdere noluisse in audiendis illis, quorum sermo illis ignotus esset, ac veluti peregrinus. Erat igitur Latinus sermo non proprius virorum eruditorum, atque Romanae nobilitatis, sed communis patritiis, equitibus, & infimae indoctae plebi, ita ut Romae omnes Latino sermone loquerentur: cum hoc uno discrimine, quod indocti usu illum addiscebant, quin rationem reddere possent de recto usu, & proprietate vocum, dictionumque artificio; docti vero, seu Grammaticorum in ludis eruditi rationem reddere poterant, & judicium ferre de artificiosa structura Romane locutionis.

§. XLIX. Haec sunt, quae contra opinionem meam opponi, quaeque negotium hac in caussa facessere videri possunt.

funt. Sed fpero me hunc locum non difficulter complanaturum, fi dixero, Romanum vulgus intellexiffe quidem mediocriter caftum, & elegantem fermonem Latii, eo tamen loqui nefciviffe. cum multo facilius fit, fermonem aliquem mediocriter intelligere, quam eo loqui. An non videmus Bononienfium, Ferrarienfium, Januenfium, Venetorum vulgus Etrufcum fermonem mediocriter intelligere, quin tamen Etrufco fermone loqui norit? Jam, quemadmodum Ferrarienfes, Bononienfes, Januenfes, Veneti, etiam indocti, confluunt ad conciones facras, quae accurato, & eleganti Etrufco fermone habentur, properantque ad Comoedias, & Tragoedias quae in theatris recitantur: ita etiam Romani de vulgo homines ad forenfes Conciones, ad Comoedias, Mimos, & Tragoedias concurrebant, licet Latini eloquii, praefertim emendati, effent imperiti, feu licet perfecte Latine loqui illi nefcirent.

§. L. Aft video, me refponfione hacce mea, plufquam par erat, Romano vulgo tribuiffe. Cum vulgus dico, indoctos ego intelligo: neque enim plebaei omnes Romae vulgus erant: cum inter eos multi viri docti, & etiam nobiliffimi olim cenferentur, uti etiam in patritio, & equeftri ordine multi erant indocti, atque difciplinarum ingenuarum expertes, qui inter vulgares homines poterant numerari, atque recenferi. Nimium, inquam, Romanorum vulgo largitus fum, cum dixi, Latii fermonem, quo utebantur in forenfibus actionibus Oratores, & Mimorum, atque Dramatum Auctores calluiffe. Multi quidem ad forum, & ad theatra concurrebant docti, atque indocti populares, & ii quidem faepe, non tam animo audiendi Oratorem, pro roftris dicenten, quam ut praefentia fua celebriorem, & frequentiorem redderent concionem. Alii, ut animum Reo facerent, ut cognati, affines, amici, familiares, aut clientes Oratoris, Rei, vel Actoris, vel Patroni. Plures ibant, quia illuc ibatur; cum vulgus ire foleat, non quo eundum eft, fed quo itur.

§. LI. Non pauci contendebant ad concionem, ut fordi-

didatum Reum, saepe virum nobilissimum, & praecipuis in Republica muniis functum, non semel Consularem, viderent, atque agnoscerent: sive ut cujusmodi esset actio, seu accusatio, an ambitus? an repetundarum? an perduellionis? an maleficii? & quem exitum habitura esset Caussa ex aliorum judicio, ac dictis rescirent. Ibant non pauci ut cernerent, qua vocis contentione, quo gestu, quibus lateribus, qua confidentia Orator diceret, vel pro, vel contra Reum. Innumeri tandem, tum fama Oratoris, tum Rei, sive accusati periculo, aut in eum odio, ac damnationis desiderio permoti.

§. LII. An non hodie conciones, & theatra frequentari videmus ab otiosis quamplurimis, qui Etruscum sermonem non capiunt, quamvis Latino multo faciliorem? an non etiam nunc multi publicis academicis concertationibus, quae de rebus ad sublimiores Disciplinas spectantibus Latino sermone habentur, intersunt, qui non modo illarum disciplinarum prorsus expertes sunt, sed & qui Latini sermonis ignari? Cur idem dicere non possumus de multis Romanis, qui eas, de quibus dicebamus, conciones frequentabant? ut nihil dicamus de illis, qui ad conciones eas se conferebant, ut docti viderentur.

§. LIII. Quod si ab indocto vulgo ad viros eruditos transeamus, quamvis plura cum indoctis communia ad Oratorias illas actiones audiendas eos impellerent, alia abs dubio erant, quae eosdem ad forenses hos conventus frequentandos permoverent, praesertim, qui erant, vel Oratoriae, vel Jurisprudentiae studiosi, aut professores. Isti enim eo consilio ad Oratores audiendos accedebant, vel ut statum Caussae agnoscerent, vel ut Oratorum in dicendo, & suadendo vim, ac Jurisprudentiae cognitionem observarent, vel quibus Juris praesidiis Caussa firmari posset intelligerent, vel tandem ut imitarentur actionem, eloquentiam, pronunciationem, rerum ordinem non praeposterum in Oratione servatum: maxime, cum Patroni, vel Actoris munus obibant magni, ac clari nominis Oratores. Maneat

igi-

igitur, accuratum, & defaecatnm Latinum sermonem supra captum Romanorum indoctorum fuisse, & vix ab eis intelligi potuisse, praesertim, cum Oratorio ornatu vestitus erat, nisi forte a nonnullis, qui in librorum eleganter scriptorum lectione versati erant, eosque multo conatu adhibito intelligebant. Quamquam non tam sit difficile, scriptum sermonem capere, quam velociter pronunciatum: quod vos experti estis, qui Gallicum, & Graecum sermonem in libris intelligitis, quem forsitan non caperetis, a Graeco aliquo, vel Gallo eloquenti recitatum.

§. LIV. Nunc, quoniam, his complanatis, expedita est via, institutum iter prosequamur, & rem, de qua praecipue erat sermo denuo urgeamus. Vivebat ergo Latina lingua in argenteo, & aureo Latinitatis saeculo, ut etiam in saeculis, non multum ab illis remotis, quamvis ea, non in ore vulgi esset, seu quamvis illo tantum uterentur, vel uti possent Viri docti, & Disciplinis, saltem ad Grammaticam Latinam spectantibus eruditi. Vivebat nempe in Romano Senatu, in judiciis, in legibus, & Senatus-Consultis, Latine scriptis, & promulgatis: vivebat in scholis, & literariis congressibus: vivebat in libris: vivebat demum in Foro, cum Oratores Caussas agebant. Quis enim reputet mortuam Latinam linguam, hoc uno nomine, quod vulgus ea non uteretur, seu quod ea muliones, coqui, servi, bajuli, propolae, mulierculae loqui nescirent, nisi hos vitae, & necis Latinae linguae arbitros & supremos dominos faciamus? Licet enim isti Latini sermonis essent imperiti, & corruptissime loquerentur, ejusdem expertes non erant viri docti, & flos Romani populi, in quo suadae medulla, ut verbis utar Ennii, residebat.

§. LV. Hi nempe Latine loquebantur, Latine scribebant, & quidem eleganter, cum res postularet. Hi Caussas Latine orabant, responsa de Jureconsulti dabant, leges rogabant, & promulgabant, easdemque, si opus esset, emendabant, & antiquabant, consentiente populo. Inscriptiones in publicis aedificiis, & monetis, aliisque metal-

 lis,

lis, ut rerum memorabilium, quae contingebant, memoriam posteris commendarent, incidebant: omniaque pura Latinitate consignabantur a Viris Latii sermonis non imperitis. Quamquam hi, ut dictum est, ut se se vulgo accomodarent, & commendarent, utque ab imperitis intelligerentur, corrupto eorum sermone saepe, cum illis agentes, uterentur. Quod etiam nunc facere doctos Ferrarienses cernimus, qui quidem, ut dictum est, quamvis Etrusco sermone, invicem loquantur, eodemque eleganter scribant; quoties cum servis, cum ancillis, cum colonis suis, & rusticanis loquuntur, corruptissime, & dimidiatis Italis vocibus, eorum more loquuntur: quin propterea dici possit, Etruscum sermonem Ferrariae extinctum, seu Etruscam linguam non vivere, sed mortuam esse. Quis enim id dicere audebit in Civitate, in qua tot Poetae, & Oratores insignes, tot Viri docti in Etrusca lingua versati reperiuntur, eandemque scriptis suis illustrant? Si sermo aliquis vivus dici non potest, nisi communis, & vulgaris sit, affirmare oportebit, ab iis, qui putant, omnes Romae olim purum, & castum sermonem Latinum loquutos, Ciceronis, & Virgilii aetate extinctum fuisse, vel viventem non fuisse poeticum, & oratorium Latinum sermonem, cum ne docti quidem omnes scirent oratorie, seu eleganter, & ornate dicere, nec poetico sermone loqui: quod quidem, qui dixerit, multum mihi videtur, a vero aberrare.

§. LVI. Illud quin etiam opinari oportebit, Latinam linguam in Latio quidem vivam fuisse, si verum sit, in Latio etiam indoctos recte Latine loquutos, & in tota etiam, si velitis, Italia, priscorum Romanorum tempore vixisse: extra Italiam vero in Provinciis mortuam fuisse; cum certum, atque indubitatum sit, in Romani Imperii Provinciis Latinam linguam communem, & vulgarem non fuisse. Quis enim sibi persuadeat, Atticam linguam Graecos Athenienses, ut Romanam adoptarent, reliquisse? Cum sciamus, post Romani Imperii occasum, & Latinae linguae etiam in Italia magnam inclinationem, Atticam linguam

guam in Oriente incorruptam, florentemque, uſque ad Imperii Orientis excidium, a Turcis importatum, inter doctos viguiſſe, eademque ſoluta, & carminis legibus adſtricta oratione ſcripta non pauca, & Graecos, & Aſiaticos edidiſſe. Et quod ad Hebraeos attinet, difficile erit documentum aliquod proferre, quo oſtendi poſſit, ante Hieroſolymorum ruinam, quae ſub Veſpaſiani imperio contigit, Romanam linguam apud Hebraicam gentem in uſu fuiſſe: qua procul dubio ſuam hiſtoriam Joſephus, & non Graeca lingua, ſcripſiſſet, ut victoribus Romanis, quibus charus fuit, rem gratam faceret, ſi ea ſaltem Sacerdotes, & Viri docti Hebraeorum fuiſſent exculti. Ex quibus non obſcure conficitur, Latinum ſermonem, ſeu Romanam linguam priſcorum Romanorum aevo viventem, vigentemque linguam fuiſſe, quamvis ea communis, & vulgaris non eſſet, ſeu quamvis illius expertes dicamus, qui ingenuis Diſciplinis non erant eruditi.

§. LVII. Quod, ſi ita eſt, ut mihi videtur demonſtratum, quis mecum non fatebitur, Latinam linguam nunc temporis etiam in vivis eſſe, quamvis ea communis, & vulgaris, ſeu in ore vulgi non ſit? Quis enim mortuam arbitrabitur, cum ea tot Viri docti, & eruditi, in Europae ſaltem, & Americae regnis ea uti poſſint, ſi velint, & frequentiſſime ſermone, voce, ſcriptoque ea utantur? Vivit nempe ea, ut priſcorum Romanorum aetate, in ſcholis, in quibus Artes, & Diſciplinae ingenuae Latino ſermone traduntur. Vivit in theatris litterariis, cum publicae concertationes habentur, ac orationes Latinae elegantiſſimae recitantur. Vivit in templis, in quibus non ſolum laudes Deo O. M. Latine concinuntur, ſed innumeri, ſacris addicti miniſteriis cum Deo, cum Superis, cum fideli populo in publicis precibus, in Sacrificiis, in Sacramentorum adminiſtratione, in ſacris ritibus Latine loquuntur. Vivit in Viris doctis, qui Latine, & quidem eleganter ſcribere, & loqui valent. Vivit in libris, & quidem in multo pluribus, doctioribus, & utilioribus iis, quos

Romani habebant. Vivit demum in marmoribus, & metallis, tum antiquis Romanorum, tum recentibus, in quibus Inscriptiones plurimae leguntur, quae priscorum Romanorum aetatis aureae videri possunt.

§. LVIII. Quamobrem nemo mihi occinat, Latinum sermonem hodiernum multum ab antiquorum Romanorum aetatis aureae, & argenteae Latinitate distare: neque posse Latina recentia scripta cum antiquis conferri, omnesque, qui nostra aetate scripserunt, vel Historiam, vel Epistolas, vel Orationes, vel Inscriptiones, vel Carmina, infra Plautum, Terentium, Ciceronem, Virgilium, T. Livium, C. Caesarem, Sallustium, Horatium, Phaedrum, Plinium, Suetonium, Tacitum, & Justinum esse. Si quis id contendat, hocque velit, opinionem, & praejudicia sua de Morte Latinae linguae tueri; intelligat, valde levi fulcro opinationem suam niti. Nam praeterquamquod hac in re *Phronimum*, & *Technophilum*, aliosque non paucos dissentientes habebit, hac ratione evinci posset, ante occasum Romani Imperii, seu ante Barbarorum in illud irruptionem Latinam linguam occubuisse: cum post aureum, argenteumque saeculum qui scripserunt, inferiores multis partibus fuerint Scriptoribus, saltem insignioribus, qui eas aetates illustrarunt. Et quamvis nostrae aetatis Scriptores pares non sint argenteae, & aureae aetatis illustratoribus supra relatis, inferiores non sunt ethnicis Scriptoribus, qui post binas aetates eas scripta nobis reliquerunt. Inferiores autem? Imo eorum multis, in elegantia, & Latini sermonis structura superiores fuisse pene innumeros affirmare, non dubitarim.

§. LIX. Quid? quod licet cultiores, & puriores Latini sermonis Scriptores, qui nostra hac aetate floruerunt, aequari non possint Ciceroni, Livio, C. Caesari, Sallustio, Virgilio, Horatio, Ovidio, aliis; proxime tamen eos in soluta, & poetica oratione attigerunt. Quotus quisque tam pertinax temporis acti laudator erit, qui neget, regnante Leone X. Pont. Max., sub cujus tutela, & praesidio hu-

ma-

maniores litterae refloruerunt, & post illum non paucos extitisse, qui tam perfecte praecipuos, & celebriores Romanos Scriptores, quorum scripta ad nos pervenerunt, sunt imitati, ut valde sit difficile, si ex Historicorum, Poetaaum, Oratorum recentium, & antiquorum scriptis loca extracta inter se conferantur, quaenam sint recentium, quaenam antiquorum dignoscere: etiam si sagax, & perspicax Criticus velit de discrimine inter locum, & locum judicare.

§. LX. Fiat periculum, si placet in fragmento aliquo Petri Bembi, Sadoleti, Longolii, Majoragii, Aonii Palearii, Offorii, Casae, utriusque Manutii, Ludovici Vives, Mureti, Perpiniani, Maffei, Marianae, Petri Fonsecae, Riberae, Andreae Schotti, Stradae, Erythraei, Ferrarii, Juvencii, Vavassoris, Martini Alonensis Decani, Lagomarsinii, Finestresii, Majansii, Bajerii, ut de innumeris aliis, & de vivis taceam, qui soluto sermone, vel Latinas Epistolas, vel Historiam, vel Dialogos, vel Orationes, vel Tractatus alios scripserunt. Tollantur Auctorum nomina, atque praejudicia, ut antiquis faventia, ita recentioribus parum aequa: conferatur cum fragmento de simili argumento, aut in simili scriptionis genere (*) antiqui Romani Scriptoris: & vanus ominator fuerim, si divinetur, cujusnam tandem sit alterutrum fragmentum, antiqui ne, an recentis Scriptoris?

§. LXI. Idem affirmo, si fiat periculum de carminibus aliquot recentium, & veterum Poetarum, & alia cum aliis conferantur. An non Famianus Strada in suis Prolusionibus ita imitatus est in variis argumentis veterum stylum Poetarum, ut nec ovum ovo, & lac lacti magis sit simile, quam similia sint Stradae carmina carminibus veterum Poetarum, quos sibi proposuit imitandos? Ut mihi vel risu, vel contemptu digni videanrur Critici nonnulli, qui adeo se existimant perspicaces & sagaces, in discernendis carminibus veterum, & recentium Poetarum, ut linceis oculis, & odora veluti venaticorum canum vi

 prae-

praediti videri velint, quod attinet ad discernendum inter veteres, & recentes poeticas lucubrationes. Notum vobis est, quam gloriosus esset hac in re, quantumque sibi tribueret Josephus Scaliger. Si eidem de se praedicanti fides esset adhibenda, uti nos odoratu, & gustu vinum ab aceto distinguimus, ita ille poterat suae mentis sagacitate, & Critices gustu inter antiqua, & nova carmina discernere.

§. LXII. Magnificam hanc Scaligeri de se opinionem non ignorans M. Ant. Muretus, ut ejus arrogantiam, & philautiam, vel reprimeret, vel emendaret; curavit, ut ad Hypercriticum deferrentur, a se non indiligenter lucubrata carmina, quae inventa dicerentur in bibliothecae, nescio cujus antiquissimis membranis, litteris, jam fugientibus, scripta, ad quorum exemplar erant illa, quae ad Scaligerum mittebantur, exarata. Ut accepit, & legit Scaliger ea carmina post brevem moram profundae meditationis, dixit afferenti, esse procul dubbio carmina illa poetae antiqui, & quidem non vulgaris. Illud unum sibi dubium, nec vero se audere definire, cuinam ex celebrioribus Poetis antiquis essent adscribenda: jamque decreverat, versus illos, inter inedita veterum Poetarum publici juris facere, cum Muretus eum amice admonuit, ne se irridendum litteratis praeberet, venditans illa carmina, quae Mureti erant, ceu carmina Poetae ex antiquis celebrioribus.

§. LXIII. Quid? an non audistis, Criticos certare, & adhuc sub judice litem esse, utrum omnes, quae sub Phaedri nomine vulgantur Fabulae, Phaedri revera sint, an Perotti, vel Phaerni, saltem non paucae? neque vobis ignotum arbitror, nondum convenisse inter Criticos, num revera Q. Curtii sit, an recentis Scriptoris Alexandri Magni rerum Historia? Num M. Tullii Consolatio in morte Tulliolae suae, seu opusculum *de luctu minuendo* revera sit Ciceronis? num item ejusdem sit responsio ad maledicta Sallustii, quae inter opera Ciceronis invenitur, aut recentis cujusdam Declamatoris? Possem plura alia in medium proferre similium

lium dubiorum exempla, quae ostendunt, quo loco habenda praejudicia eorum, qui putant, recentes, seu nostrae aetatis Scriptores non posse in Poesi, neque in soluta Latina oratione cum antiquis conferri, omnemque Poeticae venustatem, & Latini sermonis munditiem cum veteribus intercidisse. Qua in re mihi videntur litteratorum aetatis nostrae ingenio industriaeque injuriam, & contumeliam irrogare. Si enim recentes nonnulli Pictores, Statuarii, Architecti potuerunt antiquorum gloriam in pingendi, fingendi, architectandi artificio ita aemulari, ut pares illis fuisse arbitremur; cur praesentium, vel recentium litteratorum ingeniis, & industriae similem laudem invidebimus, solumque Scriptores illos Latinos laudabimus, quos antiquitas, & libitina sacrarunt?

§. LXIV. Nec propterea, audiendum censeo virum, nimium audacis, & ad ardua semper connitentis critices Arduinum, qui multis rationibus conatus est orbi litterario suadere, Virgilii AEneidem, Odas Horatii, & plura alia Latina opera, quae antiquis Romanis, & quidem illustrioribus adscribuntur, non genuina esse, sed supposititia: non aetatis aureae, & argentae Latinitatis, sed longe posterioris aevi Scriptorum, cum nempe jam Latina lingua a sua puritate, & pristina integritate exciderat, seu cum Latinus sermo multis barbarismis, & soloecismis, quos in *Odis* Horatii, & *AEneide* Virgilii passim notat, jam scatebat.

§. LXV. Quae ego eam ob rem commemorare volui, ut Critici nostrae aetatis, qui antiquos Latinos scriptores mirantur; recentes autem, tanquam multum illis inferiores despiciunt, praejudieia sua tandem agnoscant, eaque deponentes Critice utantur recentibus aequiore. Ut item vos agnoscatis, me non sine magni momenti rationibus a communi opinione recessisse, cum affirmate dixi, & vobis probare in me recepi, Latinam linguam nunc temporis non extinctam, non mortuam, sed adhuc viventem, & vigentem esse: nisi dicamus, eam nec Romano-

rum

rum quidem priscorum aureae aetatis, & argenteae temporibus in vivis fuisse. Illud unum Criticis largiar, Latinam linguam post Romani Imperii occasum, & Barbarorum in Europae Provincias cultiores incursionem, multis damnis, & detrimentis affectam, & ejus nitore obscurato, veluti eclipsim passam, parum etiam integra valetudine, usque ad Leonis X. Pontificatum fuisse; convalescere autem post inventam typographiam coepisse, & tandem pristinam sanitatem, ac splendorem eidem restitutum ingenio, & industria plurium insignium Littetatorum, qui, debellata barbarie, priscorum aureae, & argenteae aetatis insigniorum Scriptorum diligentiam, in castigata, pura, ac eleganti Latinitate aemulati, & scientias omnes illustrarunt, & famam nominis sui serae posteritati transmiserunt. Potuit nempe de se confidenter canere Latina lingua, cum jam adoleverat, quod Horatius de fama, & gloria, quam ex lyricis Latinis carminibus sibi adpromisit *Ode XXIV. lib. III.*

Non omnis moriar: multaque pars mei
Vitabit libitinam: usque ego postera
Crescam laude recens.

§. LXVI. Haec cum dixisset *Censorinus* continenti sermone pro vita Latinae linguae, & caussam perorasset; aggrediebatur de veterum Christianorum, & Ecclesiae Patrum Latinitate differere. Verum admonitus, imminentem noctem reditum ad Urbem suadere, finem dicendi fecit. Tunc omnes bene precati, & *Censorino*, & Latinae linguae, consurrexerunt, & Ferrariam, exacta jam hora XXIV diei, invicem colloquentes redierunt, rogantes *Censorinum*, ut quae de Latinitate priscorum Christianorum dicturum se erat pollicitus, & nondum aliis intentus praestiterat, vel voce, vel scripto, quanto citius posset, eisdem dignaretur impertiri. Quod ille post dies aliquot, Deo auspice, praestiturum, & quidem cum foenore, denuo est pollicitus: tum, ut eisdem obsequeretur, & obligatam eisdem fidem solveret, tum etiam, ut veterum Christianorum, &

Ec-

Ecclesiae Patrum Latinitatem a multorum Criticorum contemptu, & conviciis vindicaret.

ADNOTATIONES II. DISSERTATIONIS SIGNATIS §§., SEU NUMERIS RESPONDENTES.

Adnotatio I. respondens num. XIV.

V*Idetur* Scarronellus *olim Horatii* Epist. V. lib. I. *legisse, ubi de vino, plusquam satis est, potato, ait per jocum, ut existimo, Satyricus ille:*

Sollicitis animis onus eximit: addocet artes.
Foecundi calices quem non fecere disertum?

Adnotatio II. respondens num. XV.

Quae de Cratino narrata fuerant Scarronello *a Viris illis eruditis sumpta sunt ex* Epist. 19. lib. I. *ejusdem Poetae, ubi haec ad Moecenatem*:

Prisco si credis, Moecenas docte, Cratino
Nulla placere diu, nec vivere carmina possunt,
Quae scribuntur aquae potoribus: ut male sanos
Adscribit liber Satyris, Faunisque Poetas.
Vina fere dulces oluerunt mane Camoenae.
Laudibus arguitur vini vinosus Homerus.
Ennius ipse Pater nunquam, nisi potus, ad arma
Prosiluit dicenda. cet. cet.

Adnotatio III. respondens num. XVI.

Ea quae narrat Scarronellus *de Baccho, & Apolline, Parnasso expulso, deque vini fontibus, conficta sunt ab ipso, qui putat, se auctoritatem habere Mithologiam novis fabulis augendi, & antiquas emendandi: affirmatque Bocacium, & Ariostum parum felices in cudendis novis fabulis fuisse, sibique hac in re pares non esse. Ait insuper, ea quae narrantur a Boccalino in suis Centuriis, ut etiam a Sancta-Crocio in libro suo inscripto*: Segretaria d' Apolline (*idem dixisset, si Cervantesii Hispani* Iter ad Parnassum *legisset*) *intelligenda de Apolline in Parnasso regnante, vel ante reditum Bacchi*

ex

ex Oriente, vel cum denuo in Indiam perrexit ad puniendos, & subjugandos populos rebellantes. Tunc enim Jovis decreto, Apollo iterum, absente Baccho, Praeses Musarum, & Poetarum Moderator constitutus est: cum antea e Parnasso ejectus Medicinae artem una cum AEsculapio, ut victum sibi, & filio compararet, exercuisset, & idcirco Apollinea *nunc ars illa a Medicis vocatur.*

Adnotatio IV. respondens num. XXII.

Non placebant, quia nimis generales, Polyhistori, rationes adductae ab Scriptoribus de re rustica, *Catone, Varrone, Columella, Virgilio, qui lib.* 2. Georg. *haec canit:*

Principio arboribus varia est natura creandis:
Namque aliae, nullis hominum cogentibus, ipsae
Sponte sua veniunt, camposque, & flumina late
Curva tenent: ut molle siler, lentaeque Genistae,
Populus, & glauca canentia fronde salicta.
Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni,
Nascuntur steriles saxosis montibus orni. &c.

Adnotatio V. respondens num. XXVIII.

Joan. Georg. Valchius Criticus, & Historicus cum Censorino *facit, & Jove aequo, ut ait ille, judicat reprehensione dignos illos existimans, qui ita elegantibus Ethnicis Latinis Scriptoribus dediti sunt, ut Sanctorum Librorum, quia minus elegantium lectionem devitent, horreant, aspernentur, (a qua imbecillitate immunem se olim omnino non fuisse Sanctus Hieronymus fatetur) atque aliis auctores sint, ut ab eorum lectione abstineant. Narrat Valchius, fuisse post reparatas litteras ex eruditionis, & Latinitatis Instauratoribus, qui per nimia harum rerum studia ita fuerunt capti, ut sacris libris, aut nullam dederint operam, aut per maximam mentis impietatem animum ab illis alienum declaraverint. Quae Cicero, Livius, aut Virgilius scripserunt magis illis placere, quam quae ipse Deus ad salutem illorum sempiternam dixit, ac litteris consignanda curavit. Inter hos sacrarum litterarum aspernatores, citato Ludovico Vives* De Veritate Fidei Christia-

nae

nae *lib. II. pag. 264., numerat Angelum Politianum . Illis nempe, qui hujusmodi studiis sunt unice innutriti (quod D. Hieronymo contigit) alii libri, qui Romanam elegantiam non praeseferunt, rudiores, horridiores, & impoliti videntur . In tam digno argumento Declamatorem agit Valchius, licet brevi sermone, magis quam Historicum. Quamobrem praetermittendus mihi non fuit sine commendatione. Praesertim cum Criticus iste scripserit in saeculo, in quo ex Orco prodierunt tot Sacrae Paginae, seu Divinorum eloquiorum Osores, & Contemptores.*

Adnotatio VI. respondens num. XXXVI.

Interrogatus domi post habitam Dissertationem Censorinus a duobus Hispano-Americanis Cortesio, & Requesensio, *cujusmodi ipsi videretur vulgaris Romanorum sermo Ciceronis aevo? respondit, sibi videri non multo elegantiorem, & accuratiorem eo, quo vulgus Romae utebatur, centum quinquaginta, ante Ciceronis ortum, annis: cum illo annorum spatio fieri non soleat magna immutatio in vulgari sermone. Nonnulla quidem centum antea annis usitata vocabula in desuetudinem abiisse Ciceronis aetate: alia vero inducta ex linguis variarum Nationum, quae Romam confluebant. Unde existimabat, Latinae linguae nunc peritos vix intellecturos Latinum vulgarem sermonem, qui aevo Ciceronis vigebat, si scriptus inveniretur, vel si Romanus unus aliquis nunc resurgeret, & eo sermone loqueretur: cum Quinctilianus affirmet, peritissimos Interpretes sui temporis vix antiquum Latii sermonem intelligere potuisse. Quisnam autem esset sermo vulgaris Romanorum CL. annis ante Ciceronem, cum jam a Viris litteratis excoli coeperat Latina lingua, conjectare licet ex Inscriptione posita L. Scipioni, qui Corsicam cepit, ad an. Urbis conditae DXIV., ante Ciceronem CL. annis plus minusve: quae quidem Inscriptio videtur sermone tunc vulgari exarata: nam Viri docti initio saeculi V. Urbis conditae videntur melius locuti, vel melius saltem Latine scripsisse, licet horridi adhuc essent, obscuri, & impoliti. Inscriptio ea, quae effossa dicitur Romae ad Portam Capenam, sic habet ex Sirmondo, & Muratorio in Inscriptionibus antiquis, ab illis collectis, & editis:*

Hoinc

Hoinc Oino, Ploirum consentiont. R
Duonoro. Optumo. fuisse. Viro
Luciom. Scipione. Filios. Barbati
Consol. Censor. AEdilis. Hic Fueta.
Hec. coepit. Corsica. Aleriaque.
Dedet. Tempestatibus. AEde. Mereto

Sic eam interpretatur Jesuita Jacobus Sirmondus:

Hunc unum plurimi consentiunt Romae
Bonorum optimum fuisse Virum
Lucium Scipionem. Filius Barbati
Consul, Censor, AEdilis hic fuit.
Hic cepit Corsicam, Aleriamque Urbem.
Dedit Tempestatibus aedem merito.

Quinctiliani aetate magna immutatio facta fuerat in Latino sermone, quo scripserunt in aurea aetate Viri eruditi. Vide Adnotationem VIII. ad Differt. I.

Adnotatio VII. respondens num. XXXVIII.

Si stricte, & sine praejudiciis rem observare velimus, vix ulla lingua, sive viva ea, sive mortua dicatur post linguarum confusionem, seu postquam terra esse desiit labii unius, assignari potest, quae pura dicenda sit. Omnes nempe linguae mistum quoddam sunt ex variis vocibus, ad diversas linguas pertinentibus. Ac, ut de linguis magis notis loquamur: lingua Hispana mistum quoddam est ex vocibus Graecis, Latinis, Arabicis, Gothicis, Punicis, Cantabricis (hae linguae antiquae Hispanae, ante Romanorum dominationem voces esse putantur) Gallicis, Provincialibus, sive Catalanis. Lingua Gallica ex Celticis, Germanicis, Italis, Graecis, & Latinis vocabulis. Lingua Itala, praeter plura Graeca, Latina, Longobardica, continet non paucas voces Provinciales, Lemovicenses, seu Catalanas. Quocirca existimo, Latinam linguam, qua loquebantur, & in qua scribebant viri eruditi saeculi aurei, & argentei Latinitatis, puram Latii linguam non fuisse, sed mistum quoddam non modo ex Graecis, Etruscis, Volscis, Sabinis, Fidenatibus vocabulis; sed etiam ex Hispanis, Punicis, Syriacis, Persicis, Hebraicis. Et quidem voces

Pe-

Petorritum, Rheda, *quibus usi sunt Cicero, & Horatius, voces Gallicae erant*. Mappa, Mapalia, Magar, *seu* Magalia, Badagra *Punicae*: Gaza, Parasanga, *Persicae*. Gurdus, Cetra, Lancea, Spartum, Briga, Canthus, Leberides, Baccha, Buteus, Falarica, Cusculium, Dureta, Celia, *voces antiquae linguae Hispanae*. Manna Mammona *Syriacae, vel Hebraicae: ut mittam alias, quibus usi sunt J. Caesar, Livius, Plinius M., & Scriptores alii Latini bonae aetatis. Vide Aldretum* de Origine linguae Castellanae, *ubi de hujus linguae mistura. Jam vero, si haec vera sint, ut esse videntur, quisnam, oro, fuit qui, aut locutus fuerit, aut scripserit unquam pura Latinitate, etiam, cum Latina lingua vivere dicebatur? Aut cur non pura Latinitate scripsisse dicendi sunt veteres Christiani, Ecclesiae PP., & SS. Doctores, licet nonnullis novis vocibus cum Latina inflexione usi fuerint, vel ex Graeca, vel ex Hebraica, vel ex alia lingua acceptis, ad res sacras, & Ecclesiasticas significandas? Optarem, mihi hunc nodum solveret* Puristarum *natio, quae luteam, ferream, barbaram, ac, minimum, aeneam appellat veterum Christianorum Latinitatem. Vellem item, ut hunc alterum scrupulum mihi eximerent. Cur nempe veteres PP. & Ecclesiae D. D., qui rudem plebeculam scriptis, & concionibus suis erudientes, nonnullis vocibus, & phrasibus, vulgo indocto familiaribus, in Latino sermone utebantur, ut a vulgo melius intelligerentur, Donati regulis Divina eloquia constringi indignum reputantes (quod se facere scribit Gregorius Magnus in libris* Moralium in Job *ad amicum suum D. Leandrum, Hispanum Praesulem, ad quem illos mittit) : cur, inquam, Latini sermonis imperiti dicendi sunt, & Latini sermonis peritissimos appellabimus Ethnicos Scriptores Grammaticorum regulas negligentes, nova vocabula inducentes, & plura novantes in Latino sermone? Ex SS. Latinae Ecclesiae D. D. qui minus accurata Latinitate usus videtur, Gregorius M. fuit: & vix crediderim, illum puri Latini sermonis imperitum fuisse. Erat ille magno ingenio praeditus: erat Senatoris Romani filius, atque adeo in litteris Latinis a puero diligenter*

eru-

eruditus: Praetorio munere laicus functus fuerat: ac, ut scribit Joannes Diaconus in ejus Vita, magno studio curabat, ut in Palatio suo, inclinante jam in Italia Latina lingua ob dominationem Barbarorum: ut inquam, omnes a maximo ad minimum recte Latino sermone loquerentur. Nihilominus plus apud ipsum valebat charitas in plebem a Deo sibi commissam, quam in divinis eloquiis erudire cupiebat, quam Latinae linguae studium, quo calebat, & idcirco, ut ab omnibus intelligeretur, in nonnullis scriptis suis non aeque Latinus, ac in aliis videtur, licet in omnibus singularem doctrinam, & coelestem sapientiam, qua instructus erat, ostendat.

Hactenus dictis de Latina lingua addere possem testimonium Dionysii Halicarn. dicentis in fine lib. 1. Antiquit. Roman. Romanos nec ferme Graeca lingua, nec plane barbara ussos, sed ex utraque conflata; maximam vero partem Aeolica. *Item aliud L. An. Senecae epist. 39.* Olim cum Latine loqueremur, Summarium vocabatur, nunc Breviarium. *Demum Quinctiliani* Instit. lib. 9. cap. 3. *indicantis, aetate sua nihil fere puri, nihil integri relictum in Latina lingua. Et in Dial.* de claris Oratoribus *sub Materni Persona ajentis*: in quoquo verbo quotidiani sermonis foeda, & pudenda vitia deprehendi. *Quibus verbis clare indicat, Romani vulgi sermonem valde corruptum, atque inquinatum: nec enim existimo de Eruditorum sermone loqui. Quod si horum etiam sermonem intellexerit, animadvertendum est, hanc corruptionem, haec vitia non adscribere Christianis Scriptoribus Latinis, qui nec multi erant, nec eorum ullus fortasse a Quinctiliano fuerat lectus. Videndus omnino Seneca Epistola* 115., *quae est* 2. *libri* 20. *Epistolarum, de vitiosa Oratione, non solum a* corona sordidiore *usitata, sed etiam a* turba cultiore. *Utrum autem Seneca incurrat in vitia, quae in aliis notat? Critici judicent.*

Adnotatio VIII. respondens num. XLI.

Id ipsum affirmari posset de Sempronia, de qua Sallustius in Conjuratione Catilinae ait, fuisse litteris Graecis, & Latinis doctam: potuisse versus facere, jocum movere, sermone uti

vel

vel modesto, vel molli, vel procaci: eidemque tribuit multas facetias, multumque in dicendo leporem &c. Idem de Polla Argentaria Lucani uxore, quae dicitur, emendasse, vel Maritum suum, jussu Neronis occisum, adjuvisse in emendandis Pharsalidos *prioribus libris. Idem demum de Helvia, sive Albina, L. An. Senecae Matre, ad quam scripta fuit a Filio in Corsicam jussu Claudii relegato consolatoria epistola bene longa, in qua plures gravissimae sunt sententiae Stoico Philosopho dignae, quae solatio exsulibus esse possunt.*

Adnotatio IX. respondens num. XLIV.

Ciceronis aevo, id testante ipso Cicerone, corrumpi jam coeperat Latina lingua, etiam apud Viros eruditos, & rustica asperitate in pronuntiatione, & peregrinitate vocum ex diversis nationibus Romam confluentibus, ut item domestica barbarie, monetque Tullius, fugienda haec vitia ab Oratore. *Ait etiam, expurgandum Latinum sermonem, adhibita ratione, quae mutari non potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula. Vide Cicer.* lib. 3. de Oratore, & in Bruto cap. 14. *Juvat heic animadvertere, nondum Ciceronis aevo Romae comparuisse Hispanos illos, qui corruptores dicuntur boni gustus, & puritatis Latini sermonis.*

Adnotatio X. respondens num. XLV.

Augustus Caesar, neque in Senatu, neque apud populum, neque apud milites loquebatur unquam, nisi meditata, & composita oratione. Sermones quoque cum singulis, etiam cum Livia sua, graviores non nisi in scriptis, & e libello habebat. Ita Suetonius in Vita Augusti *cap.* 84. *utebatur proculdubio hac cura, vir Latinae, & Graecae linguae peritissimus, nequid illi excideret in extemporali oratione, quod minus Latinum esset, atque adeo indignum Romano Imperatore.*

Adnotatio XI. respondens num. LX.

Julius Caesar Scaliger, Josephi Pater, praefert quamdam Elegiam Baltassaris Castiglionis Mantuani, qui Toleti obiit an. 1529. *omnibus Elegiis Propertii, qui inter antiquos Latinos Poetas celebriores plurimum a Criticis commendatur.*

Q. MODERATI CENSORINI

DE VITA, ET MORTE LATINAE LINGUAE

DISSERTATIO III.

In qua, utrum prifci Chriftiani Scriptores, & Ecclefiae Patres fuerint Latinae linguae corruptores, an de ea benemeriti? *Praemittuntur Colloquia inter* Timioxenum, *& Hifpanos aliquot.*

CUm in forum conveniffent, egreffi ex primario templo Ferrarienfi, hora poft meridiem fefqui tertia *Cenforini* fodales; moram illic faciebant, praeftolantes *Cenforinum*, quem putabant non multo poft cum *Timioxeno* adfuturum. Adveniente *Timioxeno*, interrogarunt eum de *Cenforino*, num forte in templo orantem reliquiffet? Refpondit fe *Cenforinum* non vidiffe, ex quo ad Paduli ripam una fuerant, feque arbitrari, aut eum parum recte valere, aut valde per eos dies occupatum fuiffe. Praeftolemur, addidit, tantifper eum, qui, fi poft brevem moram non advenerit, adire eum poffumus, ut dubitationem deponamus. Quid opus eft, omnes eum adire? inquit *Phronimus*: fatis eft, unum aliquem ex nobis eum convenire, eidemque renunciare, nos illum in foro exfpectare, ut fi illi grave non fuerit, uniter deambulatione pomeridiana nobifcum corpus exerceat, & animum noftrum pafcat erudito fermone, quem pollicitus eft, fe ad nos habiturum, ut prifcos Chriftianos Scriptores vindicet a nota, qua a Criticis inuruntur Latinae linguae corruptorum. Si vultis ego grallatorio gradu ad illum pergam, inquit *Hifpano-Lufitanus*, & quamvis aedes, quas inhabitat, remotae fint,

quid

quid ejus morae caussa sit statim rescietis. Rem pergratam omnibus facies, inquit *Technophilus*, assentientibus caeteris, si laborem hunc in te recipias: & multo gratiorem, si eum ad nos deducas, ut una deambulemus.

§. II. Vix assensi fuerunt, cum ille iter arripuit, admonitus a *Timioxeno*, ut si forte *Censorinus* venire non posset ob negotium aliquod, quod illi supervenisset, ex eo resciret, quo die posset a nobis conveniri. Non multum viae restabat conficiendum, ut domum *Censorini Hispano-Lusitanus* perveniret, cum *Censorini* Puerum invenit, manu scriptum codicem in manibus ferentem. Is interrogatus de Hero suo, respondit: accepisse litteras ex proximo pago, quibus ei nunciabatur, amicum conterraneum, & convictorem olim suum graviter aegrotare: quo nuntio accepto, sese statim in viam dedisse, ut aegrotantem inviseret: reliquisse vero codicem illum cum mandatis, ut sodales suos, quos in forum conventuros ea hora non ignorabat, a se deferretur. Cui *Hispano Lusitanus*: Si vis labori viae parcere, trade mihi codicem: nam ego a sodalibus Heri tui missus fueram, ut rescirent, quae caussa eum morata fuerat, quominus in forum veniret, ubi jamdiu eum praestolabantur. Perlibenter, inquit Puer, labori viae parcam: nam alia in mandatis habeo, quae sunt mihi peragenda. *Hispano Lusitanus*, accepto codice, ad forum rediit, citius quam sodales cogitabant. Narravit quae ex *Censorini* puero intellexerat, & codicem ostendit pueri manu, pulchris characteribus, dictante *Censorino*, exaratum.

§. III. Tunc deliberatum, quo eundum, ut tranquille legere, & audire possent, quae in manuscripto continebantur. Alii ad Divi Lucae porticus: alii ad Portam Clausam prope vetus Dominicanorum Coenobium: Alii ad Carthusianorum Claustra, vel ad Benedictinorum spatiosa, & magnifica: alii tandem per interius Urbis pomoerium, quod excurrit a porta, quam *Paulam* vocant ad Arcem, seu maximum Urbis propugnaculum. Vicit horum sententia, quod haec loca viciniora foro essent, & omnes discupiebant,

bant, quamprimum legi, quae a *Censorino* in manuscripto lucubrata erant.

§. IV. Jam relicto foro, ad praefinitum locum per proximas Carmelitarum Monasterio porticus perrexerunt. Cum jam a pomoerio non procul essent, interrogavit *Timioxenus* Hispanos de Latinae vocis *Pomoerium* origine (utrum cupidus resciendi, quod ignorabat, an Hispanorum in Latinorum vocabulorum Etymologiis indagandis diligentiae periculum faceret? incertum) cui *Phronimus*: Si hic libros Etymologiarum D. Isidori Hispalensis haberemus, possemus statim tibi satisfacere: nam puto hujus nominis Etymologiam non omisisse. *Technophilus* addidit, se audivisse ex *Censorino*, cum ambo per murum deambularent, ab antiquis Latinis *moerum* dictum, quem nos *murum* appellamus; & nonnullos esse, qui legant lib. 10. *AEneid.*

Atque ipsis praelia miscent,
Aggeribus moerorum pro *murorum*.

§. V. Si ita est, inquit *Hispano-Lusitanus*, ut nunc pomeridianum dicimus tempus, quod post meridiem excurrit, *Pomoerium* dicetur, quod post murum est. Ita videtur, inquit *Phronimus*, & hoc pacto originem nominis habemus. At ex sodalibus alii non adquiescebant huic significationi; nam apud Romanos *Pomoerium* erat intra, & extra Urbis muros: quo in loco, auspicato relicto, non licebat nec arare, nec arbores pangere, nec aedificare. Quamobrem *Polybistor* existimabat, *Pomoerium* dici quasi *Promurum*, seu muro proximum spacium, quod quidem, tam intra, quam extra Urbem religiosum erat, atque augurum ceremoniis, & verbis consecratum: hancque significationem A. Gellii auctoritate confirmabat. Hoc mihi magis arridet, inquit *Timioxenus*, & non dubito, quin, si heic adesset *Censorinus* eidem haec nominis *Pomoerium* interpretatio, & notio placeret, nisi, si vana, & inutilis tota haec de nominum etymologiis doctrina illi, ut non paucis aliis, videatur. Nunquam in animum induxero, inquit *Hispano-Americanus* alter, ut credam, viros doctissimos Platonem, Varronem,

D.

D. Isidorum, alios, qui de vocum origine, & earum recondita significandi vi differuerunt, oleum & operam in re vana, & inutili perdere voluisse. Quid enim aliud sunt nomina, quam involutae quaedam rerum definitiones? quae quidem, si recte explicentur, locum efferunt ad differendum, non indignum Philosopho, & Oratore. Sic Cicero a notatione nominis *Consul*, seu ab hujus nominis interpretatione, in *Oratione contra Pisonem*: *Si Consul*, inquit, *est*, *qui consulit patriae*, *Piso non est Consul*, *qui eam evertit*. Quid multis opus est? Hebraei tanti faciebant interpretationem reconditi sensus verborum, ut omnium Disciplinarum originem, & fontem eam existimarent.

§. VI. Nec immerito id quidem. Cum enim illi crederent, primum humani generis parentem Adamum Hebraicae linguae divino instinctu Auctorem fuisse, & rebus, quarum naturae intimam cognitionem divinitus acceperat, convenientia, & earum essentiam proprie significantia nomina imposuisse, quod ex sacris litteris constat; recte & consequenter reputabant, in Scientiis, Artibus, & Disciplinis omnibus majores progressus facturum, qui magis in intimos Verborum Hebraicorum reconditos sensus penetraret, seu eos diligentius investigaret: quod fecisse M. Areopagitam Dionysium, de *Divinis Nominibus* scribentem, deque *Coelesti Hierachia*, ex ejus libris satis apparet. Erat quippe vocum studiosus investigator, ut altiora quaeque Divinitatis mysteria in divinis vocibus Scripturarum sacrarum requirere non dubitaret: quo ea aliis manifesta faceret. Non enim ignorabat, quae magister ejus Paulus ad Corinthios scribebat, Epist. I. cap. 14. *Si ego nescivero virtutem vocis*, *ero ei*, *cui loquor barbarus*, *& qui loquitur*, *mihi barbarus*. Quamobrem finite de *Censorini* judicio super hac re dubitare, aut ne Moderatus Censorinus sit, si aliter judicet. Illud forsitan diceret, cui ego facile assentiar, plurium nominum originem, & reconditum sensum nobis ignotum esse, ac solum divinando posse eorum etymologiam designari. Sed jam satis est de *Pomoerio*, & de

etymologia disputatum. Videamus nunc, quid pro antiquorum Christianorum, Latinitate scriptum reliquerit *Censorinus*. Tunc *Hispano-Lusitanus*, explicato codice, quem in manibus habebat. Ego legam, inquit, si vox mea vobis non displiceat, scriptum istud, vel deambulando interim, vel sedendo.

§. VII. Cui *Phronimus*: difficile erit inter deambulandum te ab omnibus audiri, quamvis vox tua suavis, & canora sit. Ego surdaster sum, & fortasse sunt inter nos alii, licet id plane fateri erubescant, qui non auriti magis, quam ego. Satius igitur erit sedere ad muri umbram, quamquam Coelum nubilum satis umbrae statim dabit, quin Solis radios timere debeamus. Sedes pro omnibus nobis sunt paratae, & nemo, ut in templis, a nobis exiget nummos, ut commode sedere possimus, super herbidum solum. Et securius, inquit *Timioxenus*, quin corporis pondere sedes frangantur. Sedeamus igitur, & morem geramus *Phronimo*, ut etiam ne lectori molesti simus, cui repetenda essent jam lecta, si aut *Phronimus*, aut ex nobis alius, vel aurium vitio, vel ob aliam caussam lecta non perciperet.

§. VIII. Assensi *Phronimo*, & *Timioxeno* omnes consederunt, & in loco superiori situs *Hispano Lusitanus* clara voce coepit legere titulum lucubrationis, qui talis erat. *De Vita, & morte Latinae linguae, Dissertatio tertia: in qua utrum prisci Christiani Scriptores, & Ecclesiae Latinae Patres fuerint Latinae linguae corruptores, an de ea benemeriti?* Lecto titulo, & tabaci pulvere, ab omnibus, quibus placebat, hausto naribus. Magnus mihi Apollo erit *Censorinus*, inquit *Polyhistor*, si, ut pollicitus est, priscos Christianos Scriptores vindicet a nota Latinitatis corruptorum, & praeterea nobis probet, fuisse de Latinitate benemeritos, contra communem Criticorum opinionem. Sed video, nihil esse tam incredibile, quod dicendo non fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat ornatu, & cultu orationis. Parce te interpellanti, Lector:

non

non iterum posthac tibi molestus ero, nisi si forte aliquid non intelligam. Pergam igitur, inquit *Hispano Lusitanus*, & dabo operam, ut omnes percipiant, quae legam, modo attentas aures mihi praebeatis. Scriptum sic se habet.

DISSESTATIONIS INITIUM.

§. IX. PErsuasum vobis, ut arbitror, exploratumque est, Sodales optimi, ex his, quae a me superioribus diebus dicta sunt de Latina lingua in pomeridianis deambulationibus, potuisse jure suo priscos Christianos novis, & inusitatis vocabulis augere Latinam linguam, non minus, quam Ethnici ejusdem aetatis Scriptores. Verum, cum fere omnes Critici sentiant, & aliis suadere conentur, priscos Christianos, inter quos censentur Ecclesiae Latinae Patres, & SS. Doctores, debuisse etiam, cum res sacras, priscis Romanis ignotas, tractarent, usitata tantum Latina vocabula usurpare, ea quaerendo, quae essent magis rebus illis accomodata: ac si idonea non reperirent, per ambages, & verborum circuitum eas exponere, quod Tiberius Caesar dicitur olim Romano Senatui praecepisse, ne nova vocabula inducerentur. Cum item affirmare audeant, antiquos Christianos Scriptores, nova addendo Latinae linguae vocabula, vel ex Graeco, vel ex Hebraico, vel ex Syriaco, vel ex Chaldaeo, vel ex alio fonte derivata, eam barbarismis foedasse, soloecisque corrupisse, atque adeo abstinendum ab eorum lectione Latinae lingue studioso; operae pretium me facturum vobis visum fuit, si ego criminatores istos priscorum Christianorum, & Ecclesiae Latinae Patrum, & Doctorum refellerem, idque oneris mihi imposuistis, quod ego non invitus in me recepi, ut ostenderem, immerito Scriptorum adeo de Christiana Republica benemeritorum Latinitatem a Criticis carpi, (*) atque contemni; cum illi nova inducendo vocabula jure suo usi fuerint: proindeque, neque Latini sermonis imperitiae, neque barbarismi, neque soloeci posse, nisi per summam injuriam, insimulari.

§. X. Haec ego praestare, quibus possim rationibus, co-

nabor. Primum, ut vobis, id a me repoſcentibus, obſequar, poſtulatiſque ſatisfaciam. Tum ut obſtrictam vobis fidem meam liberem. Denique ne videar priſcis Chriſtianis Scriptoribus, Eccleſiae Patribus, & SS. Doctoribus deeſſe, quorum honor, inique a Criticis impetitus, a nobis poſtulat, ut eiſdem pro virili parte noſtra opitulemur, atque ab his, quibus inuruntur notis, atque criminationibus vindicemus.

§. XI. Hanc vero priſcorum Chriſtianorum Cauſſam multo libentius, & confidentius propugnandam ſuſcipio, poſtquam Jacobum Pontanum forte legens, ex eo intellexi, M. Antonium Muretum primi ſubſellii Criticum, & de optima, elegantique Latinitate, ſi quis alius, optime meritum, pro veterum Chriſtianorum, & Eccleſiae Patrum Latinitate ſtare, & iis, quae ego, antequam ſcirem, quid Muretus ſuper hac re ſentiret, meditatus fueram, mirifice ſuffragari. Jam vero priſcorum Chriſtianorum Latinitatis reprehenſores non ibunt inficias, eorum non paucos, intra quatuor prima Eccleſiae ſaecula floruiſſe, & Opera ſua Latina lucubraſſe: quo tempore, nondum everſum erat Barbarorum incurſionibus Romanum Imperium, neque Latinà lingua extincta erat: & quidem eorum nonnullos, etiam cum Latina lingua non modo extincta dici non poterat, ſed cum illa vigeret, atque floreret. Licet enim priſci Chriſtiani, ob excitatas contra Chriſtianae Religionis Profeſſores ſaevas perſecutiones latibula magis quaererent, quam ſcholas frequentarent: licet illi precibus magis, vigiliis, & jejuniis eſſent intenti, quam Humanarum ſtudiis Diſciplinarum: licet denique majori ex parte, qui Chriſto nomen dabant, initio eſſent vel ruſtici, vel ſervi, vel opifices ex infima plebe; nemo tamen in dubium vertet, nonnullos litteratos Apoſtolorum ſuaſionibus, vitae exemplo, & miraculis excitatos, Idolorum cultui nuntium remiſiſſe, & Chriſti legem amplexos fuiſſe: ut mittam inter plebaeos, & ſervos etiam litteratos inveniri potuiſſe; cum conſtet, Plautum, Terentium, Phaedrum, Auguſti li-

libertum, Tyronem Patris Tullii item libertum, & servos, & litteratos fuisse, Romanamque linguam illustrasse. Ut mittam, etiam non paucos ex priscis Christianis, qui Humanis Disciplinis exculti non erant, & scientiae, & linguarum peritiae, & interpretationis sermonum, & prophetiae donis, Numinis afflatu, muneratos, ac sine labore ullo, divini Spiritus magisterio, doctissimos evasisse.

§. XII. Quae cum ita sint; quisnam erit tam a sensu communi, & a ratione alienus, qui dicere audeat, priscos Christianos, qui primo, vel secundo, vel etiam tertio Ecclesiae saeculo scripserunt, Latinae linguae ignaros fuisse? Cum vel propria industria Disciplinas, & Artes ingenuas didicissent, vel eisdem divinitus fuissent instructi. Quas ego dotes, & praerogativas tribuendas omnino censeo illis, qui veterem sacrorum librorum Latinam Versionem adornarunt, jussu proculdubio Apostolorum: cum credibile non sit, hanc curam statim aliquibus Graece, Latine, & Hebraice doctis Apostolos non demandasse, ne Latini Christiani, qui Graecos, & Hebraicos sacrorum Bibliorum codices legere nesciebant, Divinorum eloquiorum luce, solatio, & coelesti nutrimento, inter tempestates vexationum destituti essent, utque eorum doctrina, & lectione in fide suscepta confirmarentur. Hanc ob rem D. Paullus ad Romanos scribens cap. I. vers. 4. eisdem dicit: *Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus.* Et vers. 14. *Certus sum ::: quoniam, & ipsi pleni estis dilectione: repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere.* Legite etiam *Epistolam I.* Ejusdem Paulli *ad Corinth.* cap. 1. 12. & 14., & illic videbitis primum: *Divites Corinthios in omnibus per Christum factos in omni verbo, & in omni scientia.* Deinde distributionem donorum inter primos Christianos a divino Spiritu factam: *Alii quidem*, inquit, *per Spiritum datur sermo sapientiae; alii autem sermo scientiae secundum eundem Spiritum ::: alii operatio virtutum, alii Prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum.* His

§. XIII. His ego crediderim, demandatam ab Apostolis fuisse curam vertendi in sermonem Latinum Sacras Scripturas Veteris Testamenti, ne quid peccaretur in fideli Graeci, vel Hebraici sensus interpretatione, & sermonis conversione. Nisi dicamus, hanc curam, statim post dispersionem, susceptam ab illis, qui in Coenaculo cum B. Virgine, Dei Genitrice, & Apostolis congregati, divino Spiritu super eos in specie linguarum ignitarum descendente, gratiarum omnium donis repleti sunt, omniumque linguarum scientia eruditi: adeo, ut Judaeis viris religiosis *ex omni natione, quae sub Coelo est*, admirationi essent, *quoniam unusquisque lingua sua audiebat eos loquentes*, ut cap. 2. *Actuum Apostolorum* habetur, & nemo in eis animadvertit nec barbarismos, nec stribliginem in linguis propriis: quod indicio, & argumento est, eos recte loquutos fuisse. Et quis dubitare poterit, recte, & sine errore illos loquutos, nisi qui dubitet, eos a Deo in linguarum, sive sermonis scientia doctos fuisse? (*Vide Matthaei Evang. cap. X. v. 19. & 20., & Evangel. Lucae cap XII. v. 11., &* 12.) Quis, inquam, dubitabit de recto eorum sermone in linguis omnibus, nisi qui dubitet, etiam eos, qui dono interpretationis sermonum munerati divinitus fuerunt, vel dono & gratia sanitatum, & prophetiae, in interpretando, in prophetando, in sanando aegrotantes, recte, & sine errore donis illis usos fuisse, & Dei opera perfecta esse.

§. XIV. Sed demus, non hos ab Apostolis delectos ad vertendas sacras Scripturas in Latinum sermonem; at illos proculdubio saltem huic operi destinarunt, qui propria industria in Graeco, Hebraico, & Latino sermone essent periti, ut Christiani Latini perfectam, & omnibus numeris absolutam sacrae Paginae Versionem haberent.

§. XV. Quid? an S Marcus, qui jussu S. Petri Evangelium pro Romanis scripsit, quique idcirco Latine illud scripsisse probabilius creditur, Latini sermonis erat ignarus? Sed mittamus sacrarum litterarum Latinam Versionem, & scripta, siqua sunt alia Latina, ab Apostolis, vel Evan-

ge-

geliſtis exarata, & ad alia Latina veterum Chriſtianorum veniamus, quae vigente, & florente Latina lingua, in lucem prodierunt, vel ſaltem eo tempore, quo Latina lingua omnium conſenſu in vivis erat. Et hic ſtatim mihi ſeſe offerunt Opera S. Clementis Romani, qui poſt Linium, & Cletum, D. Petro in Romana cathedra ſucceſſit. Et quamvis non omnia, quae ſub nomine S. Clementis Opera leguntur, S. Clementis ſint; nonnulla tamen a Criticis, ut indubitata admittuntur, inter quae Epiſtola ad Corinthios una, & ſacra Liturgia, qua antiquitus Romana Eccleſia utebatur, quaeque decurſu temporis multis acceſſionibus aucta eſt. Occurrunt etiam Acta Martyrum, juſſu S. Clementis, vel non multo poſterioris Pontificis a ſeptem Notariis Romae ſcripta: ex quibus, vel certe ex aliis valde antiquis, ſumptae proculdubio ſunt lectiones antiquorum Martyrum, quae optima Latinitate exaratae in Breviario Romano leguntur. Occurrunt praeterea verba, quae Theologi, & Concilia Formam appellant Sacramentorum: item praecipua Chriſtianae Doctrinae capipita, quae Chriſtianis omnibus nota eſſe oportebat. Occurrunt Inſcriptiones Latinae antiquiſſimae, a Chriſtianis poſitae. Occurrunt denique litterae, quae a Graecis *Canonicae*, a Latinis *Formatae* dicebantur cum arcanis notis, Chriſtianis peregre proficiſcentibus, a propriis Epiſcopis dari ſolitae, quarum ſpecies varias exhibet Cabaſutius de Concilio Carthaginienſi V. differens, in ſua de *Litteris Formatis* Diſſertatione: quae quidem ſcripta majori ex parte ad primum Eccleſiae ſaeculum ſpectant.

§. XVI. Ad ſecundum, & tertium diſtribute pertinent, praeter Verſiones Latinas Patrum Graecorum (ſi aliquae reſtant) ſtatim factas ad inſtructionem Latinorum, *Liber Paſtoris* (*) Opera S. Juſtini Martyris, quae quamvis fortaſſe Graece primum ſcripta, veriſimile eſt illico in Latinum verſa, praeſertim Apologiae pro Chriſtianis, quae Romae ſcriptae, non niſi Latino ſermone fuerunt Romano Senatui, & Imperatori oblatae, ut gratiores (**) Romana lin-

lingua Romanis essent, utque ab omnibus intelligerentur (***). Minutii etiam Felicis, Tertulliani, Arnobii, S. Cypriani lucubrationes, qui omnes, ut Justinus, Apologias pro Christianis, & Christiana Religione scripserunt, ac Idololatriam Latino sermone oppugnarunt. Ad IV. referuntur Scripta S. Hilarii Pictaviensis, S. Paciani Barcinonensis Episcopi, S. Phoebadii, Juvenci, & Prudentii Christianorum Poetarum: Lactantii item, Vegetii *de re militari*, quem, uti Claudianum (****), & Ausonium, Poetas hujus saeculi, inter Christianos recenseo, licet non desint, qui eos vanae idolorum superstitioni addictos putent. Ad hoc saeculum referri debent insignia Opera S. Ambrosii, S. Hieronymi, S. Augustini Ecclesiae Doctorum, ut etiam Innocentii I. Rom. Pont., & Ruffini, licet horum plerique saeculum V. attigerint: quod non attigit S. Damasus Papa, qui, & soluta, & numeris adstricta oratione Latina scripsit. His addo lucubrationes Sulpitii Severi, S. Paulini, Orosii, Sedulii, Sidonii Apollinaris, licet nonnihil posteriores. Adscribi possunt, & debent saeculo III., & IV. Leges Imperatoriae, Rescripta, & Epistolae ad Episcopos, & Provinciarum Romani Imperii Praesides a Costantino jam Christiano, usque ad Honorium, quae quidem pura Latinitate a Christianis Imperatoribus, & Praefectis Praetorio, vel ab eorum Jurisconsultis, & intimis Consiliariis scripta fuerunt. Item plures Orationes Panegyricae, Imperatoribus dictae a Christianis Rhetoribus, & eisdem positae Inscriptiones, ut Acta Conciliorum in Occidente celebratorum. In his Operibus Christianorum multa reperiuntur vocabula nova, & priscis Romanis inusitata; sed non idcirco eorum Auctores Latinitatis corruptores dicendi sunt, sed potius illustratores, & Latinae linguae copiae inventores. Sunt enim in illis indicata, & exposita plura, quae in mentem Romanorum Ethnicorum nunquam venerant, & quibus nomina ab illis imponi non potuerunt. Post Christi enim adventum, & Evangelii per Romani Imperii Provincias promulgationem, nova lux

men-

mentibus Romanorum affulsit, qua novam rerum faciem, novùm Supernorum Entium ordinem, ac multa Mysteria ipsis olim ignota, quaeque exponi usitatis Latinis vocibus nequibant, videre quasi *per speculum, & in aenigmate* potuerunt. Haec enuncianda erant, & verbo, & de scripto Romanis, ut relicto Idolorum cultu Christi Religionem amplecterentur, si aeternam, ac veram felicitatem consequi vellent. Latinae voces a priscis Latinis inventae, & usurpatae, nimis obscurae, & parum idoneae erant, nimium etiam abjectae, & sordidae, ut res, & Mysteria adeo sublimia, nobilia, & recondita attingerent, & illustrarent. Novae voces Latinae erant inveniendae, vel antiquarum significatio amplianda: novae insuper Latinae phrases adhibendae, quae, sin minus tam sublimia significata aequarent, ideam saltem aliquam eorum humanis mentibus offerrent. Id praestitere, tum sacrae Paginae Latini Interpretes, tum etiam alii Christiani Scriptores, & Ecclesiae praesertim Patres, qui vivente Latina lingua, seu intra prima quatuor Ecclesiae saecula floruerunt. Et hos audebit quispiam corruptores Latinae linguae appellare? Et his non potius Latina lingua multas habebit gratias, quod illam nova luce splendidiorem, novis vocabulis lucupletiorem, sublimiorique, & Angelica lingua digno sermone auctam veluti Divinam reddiderunt? Non potest Latina lingua non plurimum sibi gratulari, quod veterum Christianorum, & Ecclesiae Patrum opera facta sit Magistra Veritatis, & verae Religionis, quae olim apud Romanos erat ministra erroris, & vanae superstitionis. (*)

§. XVII. Et vero, si Ethnici Scriptores, qui per ea tempora floruerunt, novis potuerunt vocabulis Latinam linguam viventem augere (*), quin Latinae linguae corruptores audirent; cur Christiani Doctores, qui de rebus sublimioribus, & antea ignotis scribebant, non potuere sine flagitio nova vocabula invenire, quibus res, & sensa sua Christiano pupulo, & Ethnicis etiam declararent? Numne solis Ethnicis concessum fuit privilegium augendi novis

vo-

vocabulis, novisque phrasibus Latinam linguam, quod a- mitteretur statimatque Christianae militiae nomen darent? Numne *Ethnici* illius aetatis erant magis in Latina lingua versati, quam ejusdem aetatis Christiani Doctores? Numne melius Latine loquebantur illis, qui omni scientia repleti erant, & quibus linguarum donum, & interpretationis sermonum divinitus erat attributum? Numne demum Ethnicorum ullus in Romano Imperio quatuor primis Ecclesiae saeculis doctior fuit aut Ambrosio, aut Hieronymo, aut Augustino? ut mittam Lactantium Firmianum, quo eloquentiorem, & Ciceroni stylo proximiorem, vix ullum, aut sane perpaucos Ethnicos prima quatuor Ecclesiae saecula protulerunt. Agnoscebant isti Latinae linguae paupertatem, & egestatem, quam agnovit L. Annaeus Seneca libros Platonis legens. *Quanta verborum*, inquit Stoicus Epist. 1. lib. 8., *nobis paupertas, immo egestas sit, nunquam magis, quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent: quaedam vero cum habuissent fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium?* Quid dixisset Seneca si sacra Christianorum volumina legisset, & intellexisset? multo majorem, quam putabat, vidisset verborum Latinorum paupertate Romanos laborasse.

§. XVIII. Fateri igitur debent, velint, nolint Critici, aut non potuisse Ethnicos Scriptores, qui Criticis sunt in pretio, quosque frequentissime in manibus habent, Senecam dico, Lucanum, utrumque Plinium, Martialem, Suetonium, Valerium Max., Persium, Juvenalem, Statium., Silium Italicum, & alios Latinam linguam augere novis vocabulis, vel potuisse etiam Christianos, qui eodem, quo illi aevo suas lucubrationes ediderunt. Quid? quod Christiani Scriptores necessitate magis, quam voluntate nova Latinae linguae addebant vocabula; cum de rebus, quibus Latini antiqui nomen imponere nequiverunt, scriptis suis agerent, quae recentibus indiciis, ut verbis Horatii utar, monstrandae erant. Ethnici vero ejusdem aetatis saepe no-

vis,

vis, & inusitatis utebantur vocabulis, cum tractabant, & scribebant de rebus, quibus Latinum vocabulum erat impositum a Romanis antiquioribus. Adeo ut, si res bene, & sine praejudiciis expendatur, & sub aequo Judice lis decidatur, dicendi sint potius corruptores Latinae linguae Ethnici Romani, quam ejusdem aetatis Christiani Scriptores. Illi etenim pro libito, nulla compulsi necessitate, nova, vel antiquata, & vix usitata vocabula in Latium inducebant; Christiani vero, urgente necessitate, ad abdita rerum antiquis Romanis prorsus ignotarum indicanda, nova vocabula adhibebant; quibus usi forsitan non fuissent, si propria Latina, & idonea, suo tempore usitata in promptu habuissent.

§. XIX. Quod, si ita est, non intelligo, qua fronte audeant hodierni Critici Sanctorum Latinae Ecclesiae Doctorum, & aliorum Christianorum, qui, vivente Latina lingua, floruerunt, Scripta, tamquam barbarismis, & soloecismis scatentia, censoria sua virgula notare, & coaevorum Ethnicorum Opera ad Coelum usque laudibus efferre. Qua item prudentia hortentur Latinae linguae studiosos, quibus non semel necesse erit de sacris argumentis differere, ut abstineant a legendis sacris libris, in Latinum conversis, & Ecclesiae Patrum operibus, ac nequidem ad res sacras Latine tractandas, & Christianae Religionis Mysteria eleganti Latino sermone exponenda, utantur novis vocabulis, quibus usi sunt antiqui Christiani Scriptores. Nempe ea sunt aequitate in judicandis antiquorum lucubrationibus Critici nostri, ut Ethnicorum, qui minus digni sunt venia, scriptis parcant, quamvis in eis multa nova, non necessaria vocabula, novaeque constructiones inveniantur; Christianorum lucubrationibus non parcant, cum majore isti, si in inducendis novis vocabulis peccarint, digni sint venia, quia constricti necessitate nova vocabula fabricarunt.

§. XX. Prudentiore, & longe aequiore judicio hac in re usus est M. Antonius Muretus, vir doctissimus, & in Latina eloquentia nulli recentiorum secundus, qui affirma-

mare non dubitavit: se ex Scripris antiquorum Christianorum, & Ecclesiae Patrum, non modo quatuor primorum saeculorum, sed aliorum etiam, qui vivente, saltem inter viros doctos, Latina lingua, posterioribus saeculis scripserunt: affirmare, inquam, non dubitavit, se, inter multa, quae ab Auctoribus illis inducuntur nova Latina vocabula, multa reperturum, quibus suo loco positis, Oratio uberior fiat & ornatior. Nec eorum, ait, imitandam stultitiam, qui eo usque antiquitatis studiosi videri volunt, ut voces quoque Christianae religionis proprias refugiant, & in earum locum alias substituant, quarum nonnullae etiam impietatem redolent. Qui non *fidem*, sed *persuasionem*: non *Sacramentum Corporis Domini*, sed *sanctificum Crustulum*: non *excommunicare*, sed *diris devovere*: non *Angelos*, sed *Genios*: non *baptizare*, sed *abluere*, dicunt. Haec Muretus in libro 15. *Variarum Lectionum* cap. I.

§. XXI. Et hi quidem delicati Critici, palati sui deliciis inservientes, repudiabunt proculdubio, & rejicient ab Scriptis, & Latinis Orationibus suis, tamquam barbaras, voces *Ecclesia*, & *Ecclesiasticus*, *Apostolus*, & *Apostolicus*, *Evangelium*, *Evangelizo*, & *Evangelista*, *Verbi divini Incarnatio*, *Deitas*, *Sancta Trinitas*, & *Unio Hypostatica*. Multo magis verba ista *Vivifico*, *Mortifico*, *Sanctifico*, quorum significata per vocum Latinarum usitatarum circuitum possunt explicari. Repudiabunt item voces *Synagoga*, *Baptismus*, *Baptista*: etiam voces: *Missa*, *Chrisma*, *Caemeterium*, *Coenobium*, *Coenobitae*, *Ethnicus*, *Propheto*, *as*, *Fidelis*, *Infidelis*, *Paganus*, *Ethnicus*, ac nomina demum varia, quibus indicantur diversi, tum Ecclesiasticae, tum Coelestis Hierarchiae Ordines, quia in Latinis Ethnicorum libris non inveniuntur. Sed quid mirum haec rejiciant, cum in Lexico, a Paullo Manutio Aldi filio typis edito, in voce *Salvo* haec legantur, quae Mureto proculdubio stomachum movissent: *Salvo*, *as* ::: *Hinc* Salvator, ris. (*Salvatore*) *vox in sacris litteris nusquam non occurrens*: *quam tamen eruditiores*, *tamquam parum probam*, *reli-*

gio-

giose fugiunt; quemadmodum & verbum Salvo, *quod nec ipsum satis Latinum judicant, putantque, locum Ciceronis, quem jam citavimus, menda non vacare: praesertim cum id verbum non temere apud quempiam veterum, apud Ciceronem certe alibi, nusquam liceat invenire.* Locus autem Ciceronis, quem citaverat Calepini editor in *Oratione in Pisonem* legitur, qui sic habet: *Me posse iterum rempublicam salvare, si cessissem: infinitam caedem fore si restitissem.*

§. XXII. Videtis, Sodales, nostrorum Criticorum pietatem? Religioni ducunt uti vocibus *salvo*, & *salvator*, quae passim in sacris litteris, & Christianis antiquis scriptoribus leguntur, quamvis valde probabile sit, Ciceronem voce *salvo* usum fuisse, & Religioni non ducunt, jurare per Herculem, vel Diumfidium, per Pollucis aedem, & sacra Ethnicorum. Nec defuit, qui pro *peccata morituro remittere*, diceret: *Deos superos, Manesque placare*: & *aqua, & igni interdicere* pro *excommunicare* (*). Quis hanc Latinitatem, superstitionem, vel impietatem potius, horum Criticorum non appellet? Sed melius vocabimus cum Mureto stultitiam, qua non vident, novis hisce vocabulis, ab antiquis Christianis, & Patribus Ecclesiae inventis, non modo non corrumpi Latinam linguam, sed eam & copiosiorem reddi, & illustriorem, & doctiorem; cum per ea, (quod Ethnici ejusdem aetatis non praestitere, nova vocabula Latina linguae addendo) plura Romanis olim ignota, sint indicata, & revelata, quibus illi longe doctiores, & eruditiores, quam olim fuerant, effici potuerunt: dum abdita rerum supernarum, atque divinarum novorum verborum indiciis sunt illis manifestata: nec facile fuisset in Latinis aureae, & argenteae aetatis scriptoribus voces aeque idoneas, & significantes ad ea manifestanda invenire.

§. XXIII. Jam vero quodnam, quaeso, Critices genus tam perversum, atque a ratione alienum istud est, ut *Ethnicis* Latinis scriptoribus concedatur, nova cudere vocabula, ad novas res profanas, & ad superstitiosas significandas (*), ac ad novas res sacras, atque humanum captum

su-

ſuperantes explicandas Chriſtianis ſcriptoribus non concedatur? At, inquient Critici contra quos diſputamus: multa vocabula, a Chriſtianis ſcriptoribus, in Latium inducta, praeſertim, quae in ſacris libris reperiuntur, & in veterum Patrum Operibus, aſperum quid, horridum, & ſenticoſum praeſeferre, ea maxime, quae ex Hebraica lingua originem trahunt, & ſuavitatem Latini ſermonis non ſapere. Audio: nempe delicatorum iſtorum Criticorum palato ſuaviſſimae, & in deliciis ſunt voces novae, ab Ethnicis ſcriptoribus conditae, atque confectae, quamquam oleant, & ſapiant impietatem; confectae vero à priſcis Chriſtianis Scriptoribus, ab Eccleſiae Patribus, & Doctoribus, quibus indicant Chriſtianae Religionis Myſteria, inſipidae ſunt, putent, nauſeam creant, barbariſmum, & corruptelam ſapiunt. Quis poterit tantam horum Criticorum intemperantiam ferre? Quis horum criticas delicias non ridere, atque deſpicere? Suaviſſimis iſtis, & delicioſis Criticis melimela date, Sodales, calicemque, vel nectaris, vel vini ſaccharo conditi, ex muſto uvarum, & malorum ſuaviorum confecti, eiſdem propinate. Et quoniam horrent per aſpera, & ſenticoſa ſacrorum Bibliorum, & Eccleſiae Patrum Scripta incedere; afferte mollibus iſtis, ac delicatis plumea ſubſtramina, & pulvinaria floribus plena, ne per teſqua illa, & vepreta incedentes, eorum pedes teneri lancinentur: optate demum illis, ut quidquid calcent, lilium, & roſa fiat.

§. XXIV. Interea quaerite ex illis, num horridum aliquid, aſperum, & ſenticoſum ſit in Valerio Maximo, in Lucano, in Majori Plinio, in Suetonio, in Statio, in Tacito, in Juvenale, in Perſio Ethnicis Scriptoribus, qui primis Eccleſiae ſaeculis floruerunt? Quaerite item, an omnia flores ſint, & nihil aſperum, & ſenticoſum inveniant in Ennio (*), quem ſaepe citat Tullius ejus Verſus afferens: in Naevio: in Catone Majore, & Siſenna: in Quadrigario, & Lucilio (**), in Actio Licinio, & Plauto: in Lucretio, & Terentio? Ut nihil dicam de Varronis Scriptis, de quibus fuſius poſtea agemus. Fortaſſis ignorant iſti Critici,

ci, fuisse olim, qui Virgilii carmina, & horrida, & rusticana dicerent, eisque teneros Catulli, & Ovidii versus praeferrent.

§. XXV. At, inquient alii, sacrae Paginae, si Evangelia excipias, & Historicos libros alios Novi, & Veteris Testamenti (idem dicunt de multis Patrum, & Ecclesiae Doctorum scriptis) valde obscurae sunt, & vix a Doctoribus possunt intelligi, ac variis interpretationibus dant locum. Utque nihil dicant de multis Paulli Epistolis, & Prophetarum vaticiniis, liber Apocalypseos S Joannis adeo obscurus est, & Interpretatu difficilis, ut vir magni ingenii, & doctrinae Cardin. Cajetanus, post Interpretationem Canonicarum Epistolarum, & Actuum Apostolorum, ausus non fuerit Apocalypsim explanare: Carolo V. Imperatori, & Hispaniarum Regi affirmans ingenue, se in illius sensum litteralem non penetrasse. Verissima sunt haec: sed quid mirum, sacros illos libros obscuros esse, qui de rebus altissimis, & supra humanum captum mysteriis agunt, quae credere nos debemus, non scrutari? Quid mirum, Apocalypseos (*) librum, qui tot mysteria continet, quod verba, quive de rebus, quae in postremis Ecclesiae, & Mundi temporibus eventurae sunt, agit, obscurum esse, & intellectu difficilem, ita ut liber septem sigillis clausus dici possit? An non sunt obscuri, & interpretatione indigent multa Ethnicorum Latina scripta, quae de rebus humanis, & captui nostro subjectis agunt? Cur tot Interpretes veterum Latinorum Poetarum? Cur tot dubia circa eorum intelligentiam? nisi quia obscuri sunt? & tamen hi laudantur, & leguntur; illi despiciuntur. Quid? an non libri Sibyllini, quos tanti faciebant Romani, erant obscurissimi, & interpretatu difficiles? Obscuritas saepe, non a verbis, sed a rebus, quae verbis subsunt, oritur. Deus, qui sacris Scriptoribus verba dictabat, vel saltem eorum stylum regebat, voluit, mysteria illa nobis occulta esse, ut fidei meritum majus haberemus, non intellecta credendo: ut nos excitaret ad humiliter petendam eorum intel-

ligentiam, & ne nimium nobis tribueremus, si statim tam alta, & profunda mysteria intelligeremus. Deus abscondit plura sapientibus, & prudentibus, quae revelat parvulis, & de se demisse sentientibus. (**)

§. XXVI. Addere possem, hanc obscuritatem velum esse quoddam, quod profanis obtenditur, & saepe obscuritatem, majestatem, & dignitatem scriptis conciliare, legentiumque attentionem excitare. In Thucididis scriptis & obscuritas, & asperitas a Graecis Criticis notatur, & utraque inter virtutes ejus, non inter vitia, censetur. Sed veniamus ad alia, quae in scriptis veterum Christianorum, ac Ecclesiae PP. & DD. Critici reprehendunt, quod ad eorum attinet Latinitatem.

§. XXVII. Verum antequam ad legenda, quae sequuntur, veniamus, dixit *Hispano-Lusitanus*, finite, me Brasili pulverem sumere, & non nihil respirare: nam incipio jam fatigari, & vocis contentione, & lectionis celeritate. (*Intermittitur lectio Dissertationis brevi colloquio*). Si fatigatus es, inquit *Technophilus*, ego, qui conspiciliis non indigeo, & voce rauca non sum, legam, quae legenda supersunt: nam video, Dissertationem longam esse, & non multum diei restare. Ut libet, inquit *Hispano-Lusitanus*. Si tibi grave non sit, ascende ad paullo prominentiorem hunc locum, ut ab omnibus audiaris, & codicem accipe. En tibi initium §. nunc legendi. Teneo, inquit *Technophilus*, & inde incipiam. Jam lego.

DISSERTATIONIS PARS ALTERA.

§. XXVIII. Fatemur, inquiunt alii minus intemperantes, & delicati Critici, jure suo usos veteres Christianos Scriptores, qui res ad Christiana sacra spectantes, quae scilicet prorsus ignotae fuerant priscis Romanis Scriptoribus, explanare, vel indicare volentes, novas voces, & inusitata vocabula, vel ex Graeco, vel ex Hebraico, Syriaco, Chaldaeo, vel alio fonte ducta usurparunt. Fatemur etiam, voces illas, quae Ecclesiasticae vocantur, & a nobis adductae sunt, idoneas esse, in La-

tium

tium jam usu receptas: ac quadam veluti praescriptione, Latina Civitate gaudere. Posse denique a diligenti Latino Scriptore, sive Historico, sive Oratore, sive Poeta, cum occasio tulerit, eleganter eas adhiberi, non minus quam Grammaticorum propria vocabula, quamvis parum Latina sint, ut *Nominativus*, *Genitivus*, *Ablativus*, *Plurativus numerus*, *Supinum*, *Gerundium*, *Substantivum*, & plura alia, quae Grammatici confinxerunt. At negari non potest, multis etiam illos usos vocibus novis, atque inusitatis, ad res significandas, antiquis Latinis notissimas, & quibus propria, & genuina vocabula indita erant. Haec, si Christiani Scriptores priorum quatuor Ecclesiae saeculorum, & posteriorum adhibuissent loco novarum vocum ab illis inventarum, & de novo cusarum: si usitatis Latinis constructionibus, qui sacros Libros in Latinum sermonem verterunt, & antiqui alii Christiani in libris suis Latinis usi fuissent, novasque, atque inusitatas, contra Grammaticae Latinae canones, orationis structuras non induxissent: si verba Deponentia Communia: si Neutra Activa non fecissent: si genera nominibus, & casuum regimina propria unicuique verbo tribuissent: si multorum nominum, & adverbiorum antiquam terminationem, ab accuratis Latinis Scriptoribus usitatam, non variassent: si nova Praeterita, & Supina non confinxissent; nemo ullus litem super eorum Latinitate movisset: nemo eis dicam scripsisset, nec corruptae Latinitatis accusasset: nemo denique ab eorum lectione retraxisset Latinitatis studiosos. At, quantum in hac re peccatum sit ab antiquis Christianis Scriptoribus, tum in vertendis sacris codicibus in Latinum sermonem: tum in aliis operibus, quae, vivente adhuc, & vigente Latina lingua, scripta sunt, etiam ab Ecclesiae Patribus, & SS. Doctoribus, nemo non videt, nisi qui Latini sermonis est imperitus, vel ea non legit, vel ad novitates ab illis inductas animum non advertit.

§. XXIX. Quid enim opus erat, ut ab Evangeliis Latine scriptis initium fiat (licet haec sint multo purioris

Latinitatis, quam Davidicum Psalterium, & sacri libri alii in Latinum conversi. Quid, inquiunt, opus erat, ut pauca pro multis, exempli gratia, adducantur, *Praesepium* bis poni in 2. Lucae capite, loco *praesepe*, quod magis Latinum est, ac magis usitatum ab optimis Latinis Scriptoribus: nempe v. 7. *& reclinavit eum in praesepio*: v. 16. *positum in praesepio*. Assignetur Latinus Scriptor bonae aetatis, anterior Interprete Latino Evangeliorum (nam Apulejus, qui eo usus est, & malus Latinitatis auctor est, & posterior), qui voce *praesepium* usus sit; & tunc non dicemus, Latinum Interpretem Latinum sermonem corrupisse. Cur item in 2. Matthaei cap. *exiet* loco *exibit* a verbo *exeo*? Cur *obumbrabit tibi*, & non *te*? Cur de Simeone dicitur, fuisse *hominem timoratum*, & non *timentem Deum*, vel *timidum*? De voce *Salvator* a verbo *salvo* nolunt movere litem, quia probabile est, Ciceronem semel saltem verbo *salvo* usum fuisse. Et haec quidem ex solis primis Matthaei, & Lucae capitibus; cum plura alia corruptae Latinitatis possent proferri ex Evangeliis, quorum versio in Latinum est magis tolerabilis, quam Versio aliorum Sacrae Scripturae librorum.

§. XXX. Quod si ex Christianis Latinis scriptoribus, qui primo Ecclesiae seculo floruerunt, cum non viveret modo, sed vigeret Latina lingua, tot corruptae Latinitatis exempla reperiuntur; quot ex posteriorum seculorum scriptoribus poterunt in medium afferri? Fatendum igitur, Christianos scriptores, quamvis idoneis, & opportunis novis vocabulis, ad Christianae Religionis mysteria, ritus, oeconomiam, & alia, antiquis Latinis ignota, significanda usi fuerint, eisdemque Latinam linguam auxerint, & copiosiorem reddiderint; in aliis tamen non necessariis, quae confinxerunt vocabulis, eam corrupisse. Et quamvis ob nova plura necessaria inventa, vel ex Graeco, vel ex Hebraeo, vel ex alio idiomate inducta, copiae Latini sermonis Auctores dici possint; ob alia tamen non necessaria, & ob varias novas inductas constructiones,

La-

Latinae linguae, quam illibatam, & puram invenerunt, salva eisdem debita reverentia, corruptores fuisse, atque ab eorum lectione abstinendum accurato Latino scriptori. Quin etiam abstinendum a lectione Versionis Latinae sacrorum Bibliorum, ne soloecis, & barbarismis contaminetur Latinus stylus, quamvis nemo neget, nisi forte impius Philosophaster aliquis Epicuri de grege, sacrarum Scripturarum intelligentiam utilem esse, imo utilissimam, & necessariam ad morum disciplinam, (*) & ad doctrinam salutis. Verum viri litterati, & Graeci, vel Hebraici sermonis periti, ne fructu sacrorum Bibliorum Lectionis fraudentur, possunt illa legere Graece, vel Hebraice. Quod fecisse dicitur *Latinissimus* Scriptor cultioris aetatis, quem nominare non est opus: in quo nihil reprehendunt Critici, nisi quod nimis esset in Latini sermonis elegantia accuratus. Is enim, ne quid detrimenti caperet ejus Latinus stylus, ab omnibus miris laudibus celebratus, ex quotidiana Romani Breviarii, ad quam obstrictus erat, lectione, & precum recitatione; a Summo Pontifice, cui valde charus erat, impetravit, ut divinum Officium, & preces omnes Graece recitaret.

§. XXXI. Haec ferme sunt omnia, quae contra veterum Christianorum, Ecclesiae Patrum, & Doctorum Latinitatem a temperatioribus Criticis afferuntur, quae, quam facile refutentur, & quam nullius, vel parvi certe sint momenti ad probandum, eos Latinae linguae fuisse corruptores, statim videbitis, si patientes mihi aures, ut adhuc fecistis, commodare velitis.

§. XXXII. Incipiamus a voce *Praesepium*, quae prima est, quam Critici nonnulli in Latino Interprete Lucae Evangelii reprehendunt. Haec nempe vox, sin barbara; usitata certe non erat, cum Evangelium Lucae in Latinum vertebatur. Omnes enim, quos habemus illius aetatis Romani Scriptores non *praesepium*, sed *praesepe* dicebant, & scribebant, cum vel diversorium, in quo post pastum animalia congregabantur, significare volebant, quod *stabulum*

 etiam

etiam vocabatur, vel cum loquebantur de loco, in quo cibus ponebatur, eorum nutrimento destinatus, praesertim equis, mulis, asinis, camelis, bobus, & in hac postrema significatione videtur *praesepium* posuisse Interpretem Latinum: cum constanter in Graeco textu v. 7. & v. 12. cap. 2. sit ἐν τῇ φάτνῃ, non ἐν τῇ ἐπαυλίδι. Sed rogatos vellem hos Criticos: si Latinus Interpres usus fuisset voce *praesepia* foeminei generis in singulari, dixissetque: *& reclinavit eum in praesepia* : : : *positum in praesepia*, quid vobis videretur? Hui! inquiet eorum quispiam: error pejor priore in Latino sermone fuisset: tunc sane corruptor videri posset Interpres Latini sermonis. Ita ne vero? At scitote, Varronem, magnum illum Varronem, Romanorum doctissimum, qui in aurea Latinae linguae aetate florebat, Ciceronis aequalem, & amicum, *praesepia* in singulari numero usurpasse lib. *9. de re rustica*, ubi dicit: *Is habebat culinam rusticam, praesepiam latam, cellam vinariam*, quin a Criticis nostris propterea tamquam barbarus, & corruptor Latinitatis reus agatur, & traducatur.

§. XXXIII. Nunc secundum a verbo *Eo* petitum telum retundamus. Verbum *Eo*, inquiunt, futurum Indicativi modi non *eam*, sed *ibo* facit; proindeque composita a verbo *Eo*, ut *exeo*, *ineo*, non *exeam*, *ineam*, sed *exibo*, *inibo* in futuro habent. Valde igitur imperitum Latini sermonis esse oportet, qui velit, Latinum Evangeliorum Interpretem a soloecismo liberare. Imo valde imperitus, & parum in M. Tullii lectione versatus dicendus est, qui nesciat, Latinum Interpretem hac in re defendere; cum is soloecismi reus agi non possit, quin ejusdem vitii Tullius accusetur. Legerat proculdubio Latinus Interpres Ciceronem: & quis audebit soloecismi, seu stribliginis eum accusare, qui Ciceronem fuerit imitatus? Atqui Cicero in Oratione *contra Rullum* eadem, vel omnino simili constructione usus est, cum dixit, non *inibitur ratio*, sed *inietur ratio*, Verbo *ineo* composito ab *eo*, sicut *exeo*, tribuens futurum Indicativi non *inibo*, sed *ineam*, quin soloecismi

ac-

accusetur. Cur igitur Latinus Interpres cum ponit *exiet* pro *exibit*, soloecismum admisisse est dicendus scribens: *Exiet dux, qui regat populum meum Israel?* (Matth. 2.

§. XXXIV. Pergamus: *obumbrabit tibi*, & non *te* scripsit vetus Latinus Interpres, Luc. cap. I., in quo etiam Critici in soloecismum impegisse contendunt. At unde norunt Critici isti, verbum *obumbro* Dativum regere non posse? *Obumbro* significat umbram facere: an non recte diceretur: *umbram tibi faciet?* Cur igitur non *obumbrabit tibi?* Quid? unde norunt Critici, nullum Latinum Scriptorem ex his, qui ante Latinum Christianum Interpretem scripserunt, *obumbro tibi* dixisse, vel cum Dativo alio verbum *obumbro* construxisse, licet in Latinorum scriptis, quae nunc exstant hujus constructionis exemplum non reperiatur? In tanta Latinorum aetatis aureae, & argenteae Scriptorum deperditione, & jactura, quisnam pro certo affirmarit, tale regimen Dativi casus in usu non fuisse, cum Latinus Interpres Evangelium in Latinum vertebat? Quae ratio valere debet pro aliis multis sive vocibus, sive constructionibus, quae novae, atque inusitatae apud antiquos, & probatos Latinos Scriptores videri possunt, quaeque in sacris Libris in Latinum conversis inveniuntur. (*)

§. XXXV. Quis scit, an olim in usu fuerit *timoratus*, pro *timidus* aut *meticulosus?* quod est ultimum exemplum contra Latinitatem Latini Interpretis adductum. Si periissent Ciceronis libri de *Officiis*, uti perierunt de *Repub.* praeter *Scipionis somnium*, utque plures alii Ciceronis perierunt, & sacer Interpres Latinus usus esset voce *turpificatus*, illico Critici eum barbarismi accusassent, cum difficulter eam vocem alibi reperire potuissent usitatam ab aliquo probatae Latinitatis antiquo Ethnico scriptore, & tamen vox Tulliana erat. Quid? dicant mihi morosi isti Critici: in quonam ex probatis Romanis Scriptoribus reperiatur *amorabundus* pro *amans*, vel *amator*? Non certe in Cicerone, quamvis in eo *noctuabundus*, pro *noctu vagans* inveniatur. Non in C. Caesare, in Terentio, in Vir-

gilio, in Horatio, in Livio, in Nepote, in Salluſtio, in Ovidio, qui de Arte amandi, & remedio amoris ſcripſit. An non videbitur vobis, & Criticis noſtris, vocem hanc non Latinam, ſed barbaram, ne dicam barbariſſimam, eſſe? & tamen ea uſus eſt Laberius Mimus, C. J. Caeſari maxime charus, & aureae aetatis Scriptor, dum in *Lacu Averno* amantem mulierem *amorabundam* vocat. An non vox iſta aeque inuſitata, & nova vobis videtur, ac vox *timoratus*. Cur igitur haec vox barbariſmi nota in ſacro Latino Interprete inuritur: in Laberio autem illa non notatur? *Timoratus* in nullo emandatae Latinitatis Latino ſcripto illius aetatis, extra Latinam Evangeliorum Verſionem, invenitur: at neque vocem *amorabundus*, extra Liberii *Lacum Avernum*, etiam ſi multum quaeratis, invenietis. Per primam indicatur homo, qui timet, ſeu in quo timor eſt: per ſecundam indicatur mulier, quae amat, vel in qua amor eſt. Utra elegantior, utra ſignificantior, utra uſitatior? Prima a voce *timor* originem trahit: ſecunda a voce *amor* derivatur. Si ſecunda barbariſmi expers; cur prima barbariſmi inſimulatur? Iniquus valde judex erit, quem Graeci κριτὴν nos *Criticum* vocamus, qui in pari cauſſa unum velit abſolvere, alium damnare. Sed juvat hic amplius immorari, ut Criticos noſtros ad aequiorem deinceps de priſcis Chriſtianis ſcriptoribus ferendam ſententiam conſtringamus: ut item illis oſtendamus, parum conſiderate, & nimis propere de Latinitate Latinae Verſionis ſacrarum Scripturarum, & Latinorum Operum Eccleſiae Patrum, & SS. Doctorum antiquorum judicaſſe.

§. XXXVI. Jam vero rogandi ſunt iſti Critici, qui lincei ſunt in Verſionis Latinae ſacrarum Scripturarum, & Operum SS. Patrum Latinitate examinanda, ut in pervidendis, quae in illis ſunt novis, & inuſitatis vocabulis, & orationis ſtructuris; num in Seneca, in utroque Plinio, in Corn. Tacito, & ejuſdem aetatis Ethnicis Latinis ſcriptoribus, non multum ab aurea aetate diſtanti-

bus,

bus, inveniantur plura vocabula, quae in antiquioribus magis probatis non leguntur? Nemo diffitebitur, plura esse, nisi qui in illorum scriptorum operibus versatus non sit, & Latini accuratioris sermonis sit prorsus ignarus. Sunt, sunt in illis multa nova, & inusitata vocabula: sunt etiam nonnullae inusitatae constructiones; & tamen eisdem neque barbarismi, aut admissi soloecismi dicam scribimus, neque ut corruptores eos Latini sermonis repudiamus. Et nos audebimus Christianos scriptores, vel ejusdem, vel anterioris aetatis, vel non multo posterioris barbarismi, vel soloecismi insimulare, eorum lectionem respuere, quia usi sunt eadem, qua Ethnici libertate? Illos laudabimus, & osculabimur; istos vero, & eorum Latinitatem, tamquam barbarismis, & soloecismis scatentem contemnemus, ac ab eorum lectione alios retrahemus? Cum valde sit verisimile, praesertim, quod ad Latinos sacrae Paginae Interpretes attinet, vel perfectum linguarum donum, & interpretationis sermonum divinitus habuisse, vel saltem, Latine, ac Hebraice doctos fuisse.

§. XXXVII. Sed ut videatis, quam in tuto esse arbitrer Christianorum scriptorum Latinitatem, praesertim sacrorum Latinorum Interptetum; nolo rationem ullam haberi linguarum, & interpretationis sermonum coelestis doni. Nolo item urgere, D. Hieronymum (de quo dubitari non potest, eum peritum Latini sermonis fuisse, non minus, immo magis, quam Orientalium, ut ajunt, linguarum, valdeque versatum in Ethnicorum Latinorum melioris notae libris, quod ejusdem Opera satis ostendunt) D. inquam Hieronymum versionem Latinam antiquam Evangeliorum, qua utebatur Romana Ecclesia, jussu S. Damasi, emendasse; & licet esset magnus Criticus, versionis illius Latinitatem non correxisse, sed eam, qualem habemus, & cujusmodi tunc erat reliquisse. Nolo, inquam, id urgere, ut probem, rectam Latinitatem in Evangeliis invenisse: alioquin vix continere se potuisset vir in Cicerone, in Plauto, in Terentio, in Sallustio, in Virgilio, aliisque Eth-

Ethnicis Latinis Scriptoribus, quorum exemplaria tempore S. Doctoris exstabant, & ad nos non pervenerunt, versatissimus, ac emunctae naris Criticus, quin Versionem illam, quam sub incude habebat, emendasset, & a barbarismis, & soloecismis repurgasset.

§. XXXVIII. Idem dici posset de aliis sacrae Paginae libris, quos ipse, vel in Latinum convertit, vel certe recognovit, & cum exemplaribus Graecis, Syriacis, Hebraicis collatos emendavit. Nulla eorum, quae dixi ratio habeatur. Usi illi fuerint, per me licet, naturali adquisita peritia linguarum, in vertendis sacris Libris. Nolo item mihi dari, vocabula, & constructiones, quae in illis notantur, tamquam parum Latinae, & a communi usu suae aetatis recedentes, reperiri ab illis potuisse in Operibus Scriptorum Ethnicornm, quae tunc exstabant, & nunc temporis non apparent.

§. XXXIX. Ego vero adversariis largior, potuisse illos, cum nova vocabula, & inusitatas orationis Latinae structuras adhibebant, usitatis vocabulis, & constructionibus uti. Largior, inquam, haec Criticis nostris. At numquam illis dabo, quod illi colligere inde se posse putant, sacros Interpretes, & priscos Christianos scriptores imperitos fuisse Latini sermonis, vel consulto, & data opera Latinitatem Scriptis suis corrumpere voluisse: nisi idem velint mihi largiri, quod attinet ad Ethnicos multos Scriptores, qui per ea tempora floruerunt, & scripserunt; cum non pauci eorum, & nova, & inusitata vocabula, ut etiam constructiones varias habeant, ab aliis non usurpatas, quaeque videntur omnibus Grammaticorum regulis, atque Grammaticae artis canonibus adversari. Innumera reperire est in pluribus ex Latinis Scriptoribus etiam aetatis aureae, quorum Catalogum (*) texere possem, ab eorum Explanatoribus partim adnotata. Verum in his Latinis Scriptoribus, vel argenteae, vel aureae aetatis, statim, quo eos excusent, inveniunt eorum Interpretes, & Expositores.

§. XL. Isti nempe, ut *Ethnicos* suos charos auctores a bar-

barbarismi, & soloecismi nota liberent, illico recurrunt ad Archaismos, ad affectatam Graecam constructionem, ad Sintaxeos figuratae licentiam, ad imperitiam (*) librariorum, vel tandem ad Euphoniam, auriumque judicium, quod, ut ajunt, omnibus Grammaticae praeceptionibus debet praeferri. Hanc de *Euphonia* rationem afferunt Critici, quos inter Probus Valerius, & A. Gellius, insignes Grammatici, & Critici antiqui, ad excusandum M. Tullium, cum in altera ex ejus orationibus, secundum antiquissima exemplaria a Tyrone Ciceronis liberto, & docto amanuensi exarata, invenitur *Fretu* pro *Freto*: in alia *Peccatu* pro *Peccato*: in alia *Antistita* pro *Antistite*: in alia *Pernicis* pro *Pernicie*, quamvis nunc in vulgatis Ciceronis Orationibus frustra forte quaererentur. Primum in *Actione quinta in Verrem*, ut etiam tertium, & secundum in *Actione secunda*. Quartum in *Oratione pro Sexto Roscio*. Quae quidem Orationes, quo magis in editis exemplaribus, ad communes Grammaticae praeceptiones, contra fidem genuinorum sunt revocatae, minus Ciceronianae antiquis viderentur. (*)

§. XLI. Pergamus: Virgilium excusant etiam *Euphonia*, cum dicit *Tris* pro *Tres* *AEneid. lib. X.* cum dicit: *Urbis* pro *Urbes*. *Georg. lib. I.* cum dicit: *Haec finis Priami*. *AEneid. 3.* pro *Hic finis* (nam in bonis Latinis Scriptoribus *finis* foemininum vix invenitur): ut etiam *fuat* pro *sit*: *olli* pro *illi*. *AEneid. I.* Eadem excusatione defendunt Ennium, cum ait: *Rectos Cupressos*, pro *Rectas*: *Aere fulva*, pro *fulvo*: Catonem in Oratione contra Furium, cum dicit: *Die proximi*. Eundem fortasse Euphonia excusabunt, cum ait: *Faciebantur* pro *Fiebant*: Plautum etiam, Lucretium, & (*) Sallustium in multis aliis, quae parum Grammaticorum scitis conformia videri possunt. Quis enim Latinorum dixit, praeterquam Plautus in *Curcul.*: *caruit ne febris te heri, vel nudius tertius?* pro *caruisti ne febri?* Haec, inquam, & similia excusant in Ethnicis Scriptoribus Latinis, praetexentes vel figuram, vel aurium judi-

dicium: quo praetextu nihil adeo parum Latinum, atque inusitatum: nihil adeo contra artis Grammaticae canones, quod non possit excusari; cum nulli sint pro aurium judicio canones praescripti. Nec deerunt aures, quibus bene sonet *Butubata*, qua voce usus est Naevius, ac veteres alii ad rem nullius valoris significandam, ut nihil dicam de voce *Taratantara* pro sono tubae, qua placuit Ennio ornare *Annales* suos.

§. XLII. Si haec, & alia multa condonant Critici Ethnicis Scriptoribus, eosque ob rationes, caussasque adlegatas, a barbarismi, & soloecismi nota liberant, quamvis fateantur contra communes Grammaticae Latinae linguae praeceptiones, & usum aliorum usurpata; cur eadem Critices benignitate non utuntur, cum judicium ferunt de Latinitate veterum Christianorum, & Ecclesiae Patrum, ubi isti recedere videntur a communibus Latinitatis regulis, & inusitatis vocabulis, ac novis orationis structuris utuntur? ubi item Deponentia Communia faciunt, aut Neutra Activa: ubi demum Communia, in passiva significatione parum usitata, passive usurpant: praesertim, cum certum sit, etiam Ethnicos Latinos Scriptores melioris notae non semel hanc libertatem in verbis *Rixor*, *Venor*, *Utor*, *Vereor*, *Hortor*, *Consolor*, *Testor*, *Interpretor*, *Largior*, *Dignor*, sibi sumpsisse. (*Vide Gel. lib. XV. cap. XIII.*)

§. XLIII. Et hac quidem benignitate magis digni sunt Christiani Scriptores, & maxime sacrae Paginae Interpretes, quod ad id coacti fuerint (*) saepe, vel ut melius sensum Graeci, aut Hebraici textus exprimerent, vel ut inusitatis constructionibus, & vocabulis idiotismos Graecae, aut Hebraicae linguae imitarentur: quo earum linguarum peritis Interpretationis, seu Versionis fidelitatem, & suam in vertendo, & retinendo genuino sensu diligentiam probarent, & commendarent. Hanc ob rem forsitan D. Hieronymus, qui peritissimus erat & Latinae, & Graecae, & Hebraicae linguae, ut dictum est, noluit emendare nova vocabula, & inusitatas Latinas constructiones Vulgatae

La-

Latinae Interpretationis, quamvis earum insolentiam, non minus, quam nostri Critici animadverterit. Quod S. Doctoris judicium imitati sunt Viri doctissimi, qui jussu Sixti V., & Clem. VIII., emendationem veteris Vulgatae editionis procurarunt: & isti quidem, ut D. Hieronymus, non ignorabant, nonnulla esse in dicta Vulgata, quae parum usitata, & parum Latina videri poterant Criticis morosioribus. At sciebant etiam, Latinos Interpretes antiquos Latii sermonis ignaros non fuisse, & multa, quae nunc non reperiuntur in Latinis, qui extant libris priscorum Romanorum, vere Latina esse posse, & in aliis, qui tunc exstabant, & postea perierunt, reperiri potuisse: veritique sunt, ne Latinitatem emendare volentes, vel corrumperent, ac depravarent genuinum sensum, vel sano textui medicinam non necessariam adhiberent.

§. XLIV. Non dubito, quin docti Critici habeant, quae reponant iis, quae a me exposita, vel indicata sunt de idiotismis, & constructionibus Graecis, & Hebraicis. Occurrent fortasse illi, & dicent: licitum fuisse Latinis Scriptoribus, idiotismos, & constructiones Graecorum proprias imitari in Latina Oratione: non Hebraicas, quia Graecam linguam Romani Scriptores doctam reputabant, non vero Hebraicam, quam uti barbaram, & indoctam contemnebant: proindeque ejus phrases neutiquam imitandas arbitrabantur ....

§. XLV. Haec vix dum legerat *Technophilus*, Graecis, & Latinis excultus litteris, & Hebraicarum non prorsus expers, Dissertationis lectionem intermisit: intuitusque in *Eterium* illa die deambulationis comitem, quem, & contubernalem, & condiscipulum Barcinone habuerat in Theologiae, & Hebraicae linguae studiis: quid tibi videtur, inquit, de hac responsione, mi *Eterie*, (*) qui quotidie sacros Hebraicos codices ad pervincendam Ferrariensium Hebraeorum in erroribus suis pertinaciam, eisdemque viam salutis (pro munere tibi injuncto ab Excellentissimo & Reverendo admodum D.D. Ale-

xan-

xandro Matthejo ex Jovis Ducibus, Ferrarienſi Archiepiſcopo vigilantiſſimo) commoſtrandam in manibus habes? Mihi videtur, inquiebat *Eterius*, in animo habuiſſe *Cenſorinum*, hac allata Criticorum reſponſione, omnes vias adverſariis praecludere ad effugiendam vim rationum ſuarum, nihilque diſſimulare eorum, quibus ſe tueri illi poſſent: uno verbo, omnia praeoccupare voluiſſe. Verum, qui ejuſmodi effugium ſibi pararet, cauſſae ſuae parum fidere ſe oſtenderet, & vim *Cenſorini* rationum, quod ad veterum Chriſtianorum Latinitatem attinet, ſentire. Nam quis linguam, non modo doctam, ſed doctiſſimam non appellet, quam Viri doctiſſimi, & ſanctiſſimi excoluerunt, quaeque omnis verae ſapientiae, & coeleſtis doctrinae aerarium, & gazophilacium dici poteſt? Quis, inquam, indoctam appellet, per quam mundo revelata ſunt ſublimia, & occultiſſima Divinitatis myſteria? Per quam Deus cum hominibus dignatus eſt loqui? Per quam demum voluit eiſdem exponere decreta ſuae ſanctiſſimae voluntatis? (*) Ita eſt, inquit, *Technophilus*. Tantum abeſt, ut indocta ſacra lingua dicenda ſit, ut & principium, & fons, ſeu Princeps omnium doctarum linguarum mihi dicenda videatur. Quod ſi Romani Ethnici eam indoctam reputabant; id proculdubio a rerum, & linguarum Latinae non affinium ignorantia proficiſcebatur. Sed audiamus *Cenſorinum*, de quo non dubitandum, quin ſolidiſſime hanc reſponſionem in lucubratione iſta refutarit. His dictis, reſumpto, & explicato iterum codice, lectionem denuo aggreſſus eſt.

§. XLVI. At vellem (proſequitur *Cenſorinus*) a Criticis iſtis doceri, quinam tandem ex Romanis Scriptoribus Hebraicam linguam, ut indoctam rejicerent, atque contemnerent. Doctine, an indocti, ac parum eruditi? Illine, qui linguam, Hebraicam didicerant, & ex libris, Hebraice ſcriptis plura accipiebant, ut ex Geneſi de Mundi origine, de Hominis creatione, de Diluvio, aliiſque Ovidius: ut ferocis equi deſcriptionem Lucanus ex Jobi

Hi-

Historia, ut Seneca, & Cicero ex Salomonis Proverbiis, ex Ecclesiastico, & Ecclesiaste, ac ex libro Sapientiae, quae attinent ad morum disciplinam? An illi, qui Hebraicae linguae prorsus ignari erant? Si indocti, & praefatae linguae ignari: nihil mirum, cum indocti proni sint ad contemnenda, quae non intelligunt: nempe, quaecumque ignorant, execrantur. Docti, atque eruditi? Vix inter doctos numerandi, qui nesciant, Graecos a Phoenicibus, hos ab Hebraeis litteras didicisse.

§. XLVII. Sciebant haec Romani sapientes, nec ignorabant, Graecos Philosophos illustriores Pythagoram, Socratem, Platonem, Aristotelem solidioris Philosophiae principia ex Hebraeis hausisse. Ut merito Tertullianus exclamet, Sophistas, Poetas, Philosophos de Prophetarum fonte potasse, & Hermippus Pythagoricus fateatur, Pythagoram plura ex Mosaica lege in Philosophiam suam transtulisse: alii vero affirment, ex Moysis Deuteronomio acceptum illud: *nosce te ipsum*: postea Chiloni, Thaleti, Oraculo Apollinis attributum. Sciebant, Moysem ex Hebraica Gente, in AEgypto natum, & educatum, quem Graeci Musaeum, & Mercurium trismegistum vocabant, Virum sapientissimum, & omni disciplinarum genere excultum ante Graecos Sapientes floruisse, & litterarum in AEgypto inventorem fuisse (*Vide Clem. Alexand. lib.* 1. *Strom.*). Sciebant demum, quae Graeci antiquiores, & doctiores de Deo omnium Conditore, de divina Providentia, de Animorum immortalitate, de Origine, & fine mundi, de vitiis, & virtutibus senserunt, & Romani postea, licet multis fabulis admixtis obscurata, adoptarunt, ex Moysis, & antiquis Hebraeorum scriptis accepta fuisse (*).

§. XLVIII. Contemnebant quidem Romani Hebraeorum ritus, & ceremonias: contemnebant eorum scripta, qua parte idolorum vanam superstitionem, deorumque pluralitatem refutabant; at eorum linguam, ceu indoctam contempsisse vix crediderim, cum viderent, ea lingua tradita tot solidae sapientiae praecepta, & fundamenta jacta

omnium

omnium ingenuarum disciplinarum (*). Sed esto, contempserint Romani, uti Hebraeos, quos Cicero appellat gentem, servituti natam, ita eorum linguam, &, quia fabulis Graecorum ornata non erat, indoctam appellarint, & aestimarint. An propterea docti Christiani, qui inter Ethnicos Romanos vivebant, qui illius linguae, non modo erant periti, sed putabant, eam ab Adamo fuisse inventam; & sciebant eam ab Abrahamo, a Moyse, a Davide, a Salomone, Daniele, & Esdra, qui fuerunt Graecis omnibus, & Romanis multo doctiores, excultam, & illustratam, reputare indoctam debebant? An propterea, eam in Latinum transferentes sermonem, non poterant ejus Idiotismos, & constructiones, non semel, ne ejus sensum depravarent, in Latino sermone imitari? Si Ethnici (*) Romani, vertentes Graeca in Latinum, poterant Hellenismos usurpare, uti Terentius, & Alfranius, vertentes Menandri comoedias, ut Virgilius plura ex Hesiodo, Theocrito, & Homero, ut Horatius ex Poetis Graecis Lyricis, & Satyricis: si etiam, cum poterant usitatis vocabulis, & constructionibus Latinis rem exponere, voluerunt Graeca vocabula, Graecasque constructiones usurpare; cur Christiani Scriptores, qui Hebraicos libros in Latinum convertebant, non poterant coacti necessitate, & Latini sermonis inopia, Hebraicas phrases, & loquendi rationem Latino sermoni accomodare, & interpretando adhibere?

§. XLIX. Nec movere quemquam debet ad reprehendendos sacros Latinos Interpretes, & SS. Patres, qui usi sunt nonnullis novis vocabulis, & insolitis constructionibus, quod inducta nova vocabula parum sint concinna, & nitida, parumque auribus gratae constructiones: adeo, ut videantur ex vulgi faece emendicatae. Haec, inquam, neminem movere debent: cum constet, non omnia Latii vocabula esse aequae nitida, atque concinna, neque omnes Latinae orationis structuras aeque auribus gratas. Quod si Critici importuni, & mihi molesti esse pergant, inculcantes, Latinitatem veterum Christianorum & Ecc-

cle-

clesiae Patrum refertam inveniri vocabulorum a suavitate, & sapore purae, ac defaecatae Latinitatis alienorum; justo quovis Sacramento cum hisce Criticis contendam: cum delicatis nempe illis, qui statim auribus suis percipiunt barbararum vocum stridorem, & Latini sermonis Sanctorum Patrum, & Veterum Christianorum insuavitatem, me reperturum in Varrone, qui magno cum plausu doctrinae libros suos scripsit, & in lucem edidit, cum maxime Latina lingua floreret, quique, ut dictum est, Romanorum doctissimus, (*) vivo Cicerone, censebatur: me inquam reperturum voces, aeque auribus repurgatis ingratas, aeque obscuras, aeque sordidas, aeque inusitatas aureae aetatis, in qua vivebat, Scriptoribus, & plures etiam iis, quae notantur, tamquam barbarae, sordidae, obscurae, ferreae, & luteae in Vulgata Latina sacrorum Bibliorum Versione, ut item in Christianis Scriptoribus priorum quatuor Ecclesiae saeculorum. Addo, quam in S. Prospero, in Leone Magno: quam in Salviano, S. Maximo, Sulpicio Severo, & Sidonio Appollinare: quam in Gregorio Magno, quam in Boetio, in SS. Isidoro, & Fulgentio, quam in Beda, S. Anselmo, & S. Bernardo, quorum nonnulli non solum posterioribus saeculis floruerunt, sed cum barbaries ubique dominabatur, scripta sua edidere.

§. L. Video vos, Sodales optimi, ad hanc meam sponsionem risum vix tenere posse, ac nisi urbanitatis, ac modestiae officia prohiberent, in cachinnos effusos, & incompositos prorupturos; illud quin etiam dicturos

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes &c. Horat.

Verum statim videbitis, me non vaniloquum vadem, aut sponsorem fuisse. Incipiamus jam. Est ne in Vulgata Latina novi, aut veteris Testamenti, in veteribus Christianis Scriptoribus celebrioribus, vox Latina magis sordida, magis obscura, & inusitata, quam vox *Sculna*? Divinate, si audetis, quid sibi vellet Varro, cum hanc vocem, quae nec nomen Personae proprium, nec cognomen est, neque

 bel-

bel use, neque plantae, nec loci, neque artis instrumenti, quamque merito inter inusitatas, & sordidas voces recenset Publius Lavinius antiquus Latinus Grammaticus, qui de *sordidis vocabulis* scripsit::: Davus sum, non Oedipus, mihi dicet vestrum aliquis, in Terentio versatus. Quinam intelligat vocem illam, quae videtur ex Scytis, aut ex Hirochis, aut ex Antropophagis Americanis accepta? Scitote igitur ex me, hanc nitidam vocem a Varrone pro voce *sequester* usurpari. Jam quid vobis videtur de verbo *Commalaxo?* de verbo *Gargaridio*, de voce *Rapinatores*, de voce *Satullem*, de vocabulis *Suffundatum*, *Bivira ae*, *Marenas flutas*, *Eunuchare*, *Spicum i*, *Puteum i*, *Olivitas*, *Avarius*, *Rutuba*, *Singulus*, *Genunt?* Mitto alia innumera id genus non minus nitida, & perspicua, ne eorum stridore aures vestras obtundam, & stomacho nauseam creem, vel ne videar Sphingos aenigmata vobis proponere, ut ea dissolvatis. An non vobis videtur, Varronem, Magnum Varronem, ut dictum est, aurei seculi Scriptorem, Ciceronis amicum, omnium Romanorum doctissimum, vocabula ista ex Lexico aliquo Getarum, vel ex Latino aliquo, Evandri aetate lucubrato, vel ex Saliarium Numae carminibus mutuasse?

§. LI. Transeamus nunc ad constructiones, non minus inusitatas, obscuras, horridas, sordidas M. Varronis. Legistisne in alio aetatis aureae Scriptore, aut aetatis aeneae, vel luteae, & ferreae: *Quintiporis clodiam foriae*, aut *Tertiae viae*, pro *Tres*, aut *Ternae viae?* num invenistis: *Amnis quam*, pro *Amnis quem*: *luci claro*, pro *Die*, vel *luce clara*: *Rixent* pro *Rixentur*: *Imitare* pro *Imitari*, *Vestispica* pro *Inspector vestis*: *Domuis*, *Anuis*, *Senatuis* in patrio casu pro *domi*, vel *domus*, *anus*, *senatus?* Possem alia non minus splendida, & dulcisona, seu potius aeque foeculenta, obscura, stridentia, inusitata ex Laberio, ejusdem aetatis Scriptore, producere; licet is excusari posset, quod *Mimos* scribens, & Populo inerudito servire, eumque oblectare cupiens, vulgi vocabulis uti voluit. Possem demum ex aliis ejusdem aevi Scriptoribus alia afferre similia, licet non

mul-

multa, si hujusmodi vocabula recitando molestiam vobis creare vellem. (*)

§. LII. His expositis (quorum omnium, si opus sit, loca assignabo, in quibus scripta inveniuntur) dicite mihi, num sint in antiquis Christianis Scriptoribus, aut in antiqua Latina sacrae Paginae Versione, in Ecclesiae Patribus, & SS. Doctoribus IV. priorum Ecclesiae seculorum, qui proculdubio, & Varronem, & omnes Ethnicos Romanos multitudine scriptorum superarunt (quo excusari illi possent, si minus accurata Latinitate scripserunt). Num sint, inquam, aut in his, aut in posteriorum aetatum, a me citatis Scriptoribus voces, seu vocabula tam horrida, tam sordida, obscura, inusitata, aut similes tam distortae constructiones?

§. LIII. Ridete nunc, si auditis; & cachinnos tollite ad meas sponsiones. Si vocabula Latina aeque sordida, aeque obscura, & horrida: si constructiones aeque male architectatas invenissent Critici in Vulgata Latina: *Deus* immortalis! Quas tragoedias excitassent! Quos clamores ad coelum extulissent! Quibus epithetis scripta Latinorum sacrae Paginae Interpretum, seu eorum, qui eam e Graeco, vel Hebraico in Latinum sermonem converterunt, insignivissent! Videte, dicerent, quibus luminibus, quibus elegantiis, quibus gemmis pretiosissimis versionem suam ornarint sacrae Paginae Interpretes Latini, eamque illustrarint! Si eadem aut similia invenirent in his, quos recensui, Christianis Scriptoribus, in Ecclesiae Patribus, & Doctoribus: si aut istis, aut similibus vocabulis, ac constructionum sordibus inquinassent scripta sua; non modo eos barbaros vocarent, sed barbarissimos: non sordidae tantum, & corruptae Latinitatis Scriptores, sed sordidissimae: non obscurae solum orationis, sed obscurissimae. Cum autem haec inveniant in Varrone, & non dissimilia in aliis *Ethnicis* aetatis aureae Scriptoribus, licet minus frequentia; non illos appellant Latini sermonis corruptores. Corruptores autem? imo illos commendant, &

praedicant, tanquam Latinae linguae illuſtratores.

§. LIV. Sed ſinamus, hos Criticos ſua parum aequa critice frui: ſinamus, eos Latinitatem Ethnicorum Latinorum laudare, & Chriſtianorum contemnere, atque deſpicere. Nos imitemur Graecos Criticos Chriſtianos, qui non modo non reprehendunt Graecam Verſionem ſacrae Paginae a LXX. Interpretibus in AEgypto juſſu Ptolomaei Philadelphi factam, ſed laudant: non modo Graecos Patres, & Graecanicae Eccleſiae Doctores frequentis barbariſmi, & ſoloeciſmi reos non faciunt, ſed eorum Graeca ſcripta ab elegantia commendant: non modo ab eorum lectione non retrahunt Graecae linguae ſtudioſos, licet nova plura vocabula habeant, ſed hortantur, ut ea diurna, nocturnaque manu verſent: praeſertim opera Gregorii Nazianzeni, & Joannis Chryſoſtomi, cui ob Graeci ſermonis elegantiam, & mirabilem eloquentiam oris aurei cognomen attribuerunt. Non modo denique Graecae linguae corruptores eos non appellant, ſed egregios, & inſignes ejuſdem linguae illuſtratores, graecique ſermonis copiae auctores ob nova ſacra vocabula ad Chriſtianam Religionem ſpectantia, quibus eam locupletarunt: *Finis*.

§. LV. Finita Diſſertationis lectione, & actis gratiis *Hiſpano Luſitano*, & *Technophilo*, pro labore ab eis ſuſcepto omnes conſurrexere; cumque parum jam diurnae lucis ſupereſſet, ad forum redire conſtituerunt, ut inde domum ſuam unuſquiſque repeteret, ſi vellet. Cum pomoerium relinquerent, & ad proximum vicum procederent: quid vobis viſum, inquit *Hiſpano-Luſitanus*, de lecta Diſſertatione? Mihi viſum, inquiebat *Timioxenus*: egregie, & pro dignitate vindicatam Latinitatem veterum Chriſtianorum, eorum in primis, qui floruerunt primis IV. Eccleſiae Seculis, quos inter multi Patres, & SS. Eccleſiae Doctores numerantur: agendaſque gratias *Cenſorino*, cum ex agro redierit, omnium nomine pro ſtrenua navata opera in tam nobili, & ut nobis videbatur, difficili defenſione. Si vobis placet, ego, qui aedes *Cenſorino* proximas incolo,

ſcriptum

scriptum istud illi restituam, & gratias, quas potero, agam maximas pro sua omnibus nobis gratissima, & probatissima lucubratione. Eum vero libentius conveniam, quod optem, ab illo mihi eximi levem scrupulum super stylo, quo usi sunt veteres Christiani Latini Scriptores: nec dubito, quin ille sit, pro sua humanitate, votis meis satisfacturus.

§. LVI. Quando levis est, inquit *Pilybistor*, iste, qui te torquet, scrupulus, eum detege: fortasse nostrum aliquis tibi eum eximere poterit, quin *Censorino* molestus sis, & quin, dum ejus reditum exspectes, scrupulo tuo divexeris. Cui *Timioxenus*: Non recuso vobis illum aperire. Audite igitur, quid exponere *Censorino* cogitabam. Mihi videor, Criticos quosdam audire, qui dicant; esto: non fuerint Christiani veteres, sive sacrae Paginae in Latinum Versores, sive Patres, & Ecclesiae Doctores, Latini sermonis imperiti: usi fuerint vocabulis Latinis idoneis, & minime malis constructionibus; ast eorum stylus saepe est nimis planus, & simplex, omni ornatu destitutus, & parum dignus accurato, elegante, & perito Latino Scriptore. Optandum esset, ut stylus Latinus sacrorum Bibliorum esset magis Ciceronianus, vel non multum distaret a Ciceronis stylo in Didacticis, in Oratoriis, & in Epistolis: in Historicis vero non multum recederet ab eo, quo usi sunt Livius, Caesar, aliique non ignobiles Romani historici. At quis non videt probatissimorum horum Scriptorum stylo valde dissimilem esse illum, quo usi sunt, cum sacrorum Librorum Latini Interpretes, tum etiam SS. PP., & Ecclesiae D.D.? Ii certe multo majus operae pretium fecissent, si ornatiore stylo, ac sublimiore scripsissent, & Rhetorum figuras suo loco adhibuissent, Ethnicos Latinos Oratores, Philosophos, Historicos imitati. Quid ad haec, putatis, repositurum *Censorinum*, si eum convenero, & de his interrogaro?

§. LVII. Cui *Polibistor*: facillime, inquit, & tibi, & Criticis satisfacere posset *Censorinus*, dicens, se priscorum

Christianorum, ac Ecclesiae P.P., & D. D. Latinitatem, a frequentis barbarismi, ac soloecismi nota vindicando, atque ostendendo, eos corruptores non fuisse, sed illustratores, & auctores copiae Latini sermonis, promissum exsolvisse, fidemque suam liberasse. De eorum autem stylo disserere hujus diei negotium non esse, nec ad praesentem disputationem spectare. Quid autem dicturus esset *Censorinus*, si tu illum de hoc interrogares, divinare non possum, neque auderem tibi, si de stylo Vulgatae, & SS. PP. sensum meum exquireres, respondere; cum, ut verum fatear, parum versatus sim in SS. PP., & Ecclesiae DD., qui sacram Paginam, secundum Apostolicam traditionem doctissimis Commentariis illustrarunt: neque alia SS. PP. scripta legerim, quam fragmenta illa, quae in Breviario Romano continentur. Si de antiquis, & recentibus Historicis, & Poetis Latinis: si de Physicis, ac Mathematicis, & mistis ex me quaereres, quinam obscuro, quinam perspicuo stylo theoremata sua explicarint? fortasse possem votis tuis satisfacere. Nam sodales meos Hispanos non latet, me in Hispania Philosophicis, & Mathematicis publice docendis, post Humaniores litteras traditas addictum fuisse, totumque ab eo tempore Clavii, Cartesii, Petavii, Neuthonis, Leibnitzii, Deschalezii, Wolfii, Galilaei, Gassendi, Bernoulliorum, Nolleti, Euleri, aliorumque lectioni me tradidisse, quo possem, & auditores meos erudire, & Lexicon Mathematicum, continens antiqua, & recentia inventa, ad has Facultates spectantia lucubrare. Quo factum est, ut parum admodum temporis mihi superfuerit ad incumbendum in sacrorum Bibliorum, & Ecclesiae PP. seriam lectionem. Quam ob rem super his malo tacere, quam errare.

§. LVIII. At sunt hic, addebat, Theologiae Professores emeriti, qui nullo negotio poterunt scrupulos omnes circa stylum sacrorum Librorum, & Ecclesiae Patrum tibi ex animo evellere, quin necesse habeas exspectare *Censorinum*. Forte, parum antequam *Technophilus* Partem alteram Disserta-

tationis legere coepisset, illac deambulationi pomoeridianae intenti transibant tres Theologiae in Hispaniae frequentissimis scholis Professores, qui existimantes, illic legi litteras ex Hispania acceptas; petita venia, audientiam auxerant, & lectionem Dissertationis cum voluptate, ad finem usque audierant. Horum alter, qui in exponendis ad mentem SS. PP. difficilioribus, & obscurioribus Vulgatae Latinae locis consenuerat, non multis rogari passus est a *Polyhistore*, reliquisque sodalibus, ut propositis a *Timioxeno* de stylo sacrae Paginae, & SS. PP. dubiis satisfaceret. Itaque in hunc modum dicere orsus est; cum omnes una lento gradu interea ad Urbem accederent.

§. LIX. Quamquam de stylo, humili praesertim & sublimi, serio, & ludicro, simplici, & ornato, atque eleganti, copioso, sive circumducto, mediocri, & jejuno, Asiatico nempe, Attico, & Laconico judicare, Philologi sit potius, quam Theologi, qui de sensu, & sententia Scriptoris sacri, magis quam de sermonis ornatu, & elegantia, de copia, & parsimonia verborum sollicitus esse debet; nihilominus non invidebo vobis, quae ipse sentiam de stylo sacrorum Librorum, & Ecclesiae P. P. quin propterea velim, *Censorini*, & aliorum, forsan aliter sentientium, judicio meum praeferri.

§. LX. Ac in antecessum illud existimo, in mentem *Censorino* non venisse, proponere Latinitatis studiosis, tanquam exemplaria ad imitandum, nec Vulgatam Latinam, nec scripta Ecclesiae Patrum, & SS. DD. Illud unum, nisi si male percepi, quae audivi, contendit *Censorinus*, & in animo habet, (quod privatim etiam ex illo, de his loquendo, intellexi) vindicare veteres Christianos Scriptores a Criticorum criminationibus, & a nota, quae eis inuritur, corruptae ab ipsis Latinitatis, dignosque esse, qui legantur ab Humaniorum litterarum cultoribus, tum propter salutarem eorum Doctrinam, tum etiam, quia eis non semel opus erit de sacris, sive Ecclesiasticis argumen-

tis

obſcuritas in Prophetis omnibus eſſe ſolet, quorum praedictiones tunc nobis innoteſcunt, cum ſunt adimpletae. Librorum Hiſtoricorum ſtylus (ſi initium Geneſeos excipias, quod ab Ethnico Scriptore Longino, de *ſtylo ſublimi* ſcribente in exemplum ſtyli ſublimis citatur, & initium Evangelii S. Joannis, quo nihil ſublimius) eſt planus, & ſimplex, qui proprius eſt verae, & non fucatae, commentitiaeque narrationis. Haec enim ſimplicitas facit, ut nullam ingerat narratio lectoris menti fictionis ſuſpicionem, quam vix effugiunt Ethnicorum Hiſtoriae, & quaevis aliae, quae nimio ornatu, ac oratoria verborum pompa ſcriptae ſunt. Facit etiam ſtylus iſte, ut ea, quae narrantur perſpicua ſint; adeo ut in ſacris Hiſtoriis Novi, & Veteris Teſtamenti ſingulares, & praecipuae tres Hiſtoriae dotes reperiantur: narrationis brevitas, perſpicuitas, & veritas, quae in Evangeliis, & Actibus Apoſtolorum maxime elucent, & difficile eſt, eas dotes in ullis Graecorum, & Romanorum Hiſtoriis invenire.

§. LXIII. Planus item eſt, & ſimplex, atque adeo perſpicuus ſtylus Levitici, quia leges continet, & ritus ab Hebraeis ſervandos; neque vero leges, & praecepta ſunt alio, quam plano, & perſpicuo ſtylo promulganda, ne obſcuritas negligentibus praetextui eſſe poſſit ad leges non obſervandas, & praecepta non adimplenda. Tandem plurium ſacrae Paginae librorum ſtylus eſt Didacticus, ſive doctrinae tradendae idoneus, qui moderatus, & mediocris eſſe debet, ſecundum Rhetores praeſtantiores, ſequutos Ciceronem. (*Vide D. Paul. ep. 2. ad Timot. cap. 3. v. 15. 16.*)

§. LXIV. Verum, tametſi Criticis largiremur, omnes ſacrae Paginae libros (quod de Hiſtoricis negari non poteſt) eſſe ſimplici ſtylo, & ſine ornatu oratorio ſcriptos; nihil minueret, imo multum commendaret eorum meritum, & pretium. Primum, quia, ut ait Hieronymus: *eſt ſemper in verbis ſimplicibus ſenſus auguſtior*: tum etiam, quia ut ait S. Cyprianus: *in judicii contentione pro roſtris opulenta facundia volubili ambitione jactetur: at cum de Domino*

no Deo vox est, ut vocis pura sinceritas, non eloquentiae viribus nititur ad fidei argumentum, sed rebus. Demum, quia in sacris Scripturis, in quibus Deus cum hominibus loquitur, veritas imprimis quaeritur, quae affectata ornamenta, & fucatam orationem non amat. Haec proculdubio diceret *Censorinus*; & fortassis citaret heic (quod alio in Opere, indicatis Graecis versibus, eum fecisse memini) Euripidem, qui in *Phoenissis* ait: *Veritatis esse suevit Oratio simplex, vafris non egens ambagibus: siquidem ipsa per se congruit; at sermo iniquus, cum per se sit morbidus, medicamina exquisita deposcit sibi* (*). Quid? quod sacrae Paginae sermo, utpote Divinus, (*D. Paul. ad Heb. cap.* 4.) per se est vivus, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, pertingens usque ad cordis penetralia, quin egeat humano artificio, ut per eum Deus potentissime, ac suavissime audientium animos vel afflictos sublevet, vel jacentes erigat, errantes dirigat, moerentes consoletur, & quamlibet in partem flectat loquentis arbitratu.

§. LXV. Quod ad veteres PP. & Sanctae Ecclesiae DD. attinet, ut & ad Christianos caeteros antiqui aevi, qui aliquid vel versu, vel prosa scripserunt; praeterquam quod aliquorum stylus est satis, nonnumquam etiam plusquam satis ornatus, id est figurarum, ac troporum luminibus distinctus, magis quam plurium sui temporis Ethnicorum, quod Minutii Felicis, S. Cypriani, S. Patiani, Lactantii, S. Hieronymi, Ambrosii, Ruffini, Leonis Magni, Sulpitii Severi, S. Paulini, & aliorum scripta testimonio esse possunt; veteres PP. & SS. DD. Latini utebantur eo stylo, qui magis aptus, & accommodatus esset argumento, de quo agebant, quique docendis, erudiendis, & excitandis ad pietatem populis, erroribus refellendis, & iis, quibus cum agebant, magis idoneus ipsis videbatur. Nonnunquam plano, interdum sublimi, non semel acuto, ingenioso, & figuris ornato; poterant quippe multi ex illis id praestare, quia & magno ingenio praediti, & Latini sermonis, ac Artis Oratoriae non expertes, ut Tertullianus, Arnobius

bius Lactantii Magister, S. Cyprianus, Lactantius, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Ruffinus, quorum plerique Humaniorum litterarum, & Rhetorices fuerunt non ignobiles Professores (*Vide S. Hieron. & Bellarm. de Scriptoribus Eccles.*). Verbo: dici, potest de PP. antiquis, & Ecclesiae DD. quod de Ambrosio, & Cypriano Augustinus lib. 4. de *Doctrina Christiana* scriptum reliquit: de humilibus submisse, de mediocribus temperate, ac de magnis sublimiter egisse; quin tamen vellent Divina eloquia per omnia Donati regulis constringi.

§. LXVI. Num existimas, Ciceronem eodem stylo usum in omnibus Scriptis suis? Non adeo ille quidem ignarus erat, vir in Arte Oratoria, & Eloquentia Princeps, ut nesciret, non omnia eodem esse stylo scribenda, ut ipse in libris de *Officiis*, & *de Oratore*, alibique animadvertit.

§. LXVII. At pauci, inquis, admodum ex Christianis antiquis Scriptoribus, si Lactantium excipias, sunt perfecte Ciceronem imitati: pauciores Caesarem, Livium, Curtium. Audio; sed numne omnes Ethnici scriptores qui eodem, vel paullo posteriore aevo floruerunt, scriptores praefatos sunt imitati? Qui legerit attente Senecam, utrumque Plinium, Tacitum, Florum, Justinum, qui posteriores Cicerone fuerunt: vel Sallustium, Vellejum, Nepotem, qui Ciceronis, Caesaris, Livii fuerunt aequales, non poterit non animadvertere, plurimum, & inter se, & a Cicerone, Caesare, & Livio diversos in stylo esse. Egregie itaque falluntur, qui putant, omnes qui Ciceronis tempore, vel eidem proximo vivebant, Ciceronianos fuisse. Non omnia Ciceronis probabantur Bruto: non omnia Asinio Pollioni: non Calvo, non Gallo, non Largio Licinio, a quo liber infando titulo, ut ait Gellius, *Cicero-Mastix* dicitur exaratus.

§. LXVIII. Verum cui mirum erit, doctis illis viris non omnia Ciceronis probata, cum constet, quaedam M. Tullii Pomponio Attico, summo ejus amico non placuisse? Addere possem ex Quinctiliano, vel Tacito in Dialogo de *Oratoribus*

an-

antiquis, *& recentibus*, mutari cum temporibus, & formam, & genera dicendi (atque adeo ſcribendi)::: Item: non eſſe unum eloquentiae vultum, ſed in illis, qui vocantur antiqui, plures ſpecies deprehendi: nec ſtatim deterius eſſe, quod diverſum eſt: vitio autem malignitatis humanae, vetera ſemper in laude, praeſentia in faſtidio eſſe. Tandem cum conditione temporum, ac diverſitate aurium, formam quoque, ac ſpeciem Orationis eſſe mutandam::: Quod fortaſſe movit Auguſtinum, cum Afris ingenioſis, & acutis agentem, ut fere ubique in ſuis ſcriptis, in Homiliis praeſertim, & Concionibus ad populum, ingenioſum ſe prodat, & acutis dictis ornet ſuas lucubrationes, eas audientium & legentium auribus, palatoque accomodans. Haec mihi videntur dictum iri a *Cenſorino*, vel alia in idem recidentia, ſi ei, ut nobis, ſcrupulum tuum aperuiſſes; & puto eum, ſi a te, cum ex agro redierit, conſulatur, (nam ex vobis intellexi, Ferraria abeſſe) ſecundum me judicaturum. Haec cum diceret Theologiae vetus ille, & emeritus Profeſſor, *Timioxeno*, & caeteris adprobantibus, ad forum pervenerunt: dictoque invicem vale, alii ad templa nondum clauſa, alii ad aedes ſuas, alii ad amicos inviſendos uſque ad coenae tempus ſe contulerunt.

ADNOTATIONES RESPONDENTES §§., SIVE NUMERIS DISSERT. III.

Adnotatio I. reſpondens num. IX.

M*Agnus purae*, *& defaecatae Latinitatis aſſertor Jacobus Facciolatus in altera ex ſuis Orationibus ſelectis vocat pluſquam ferreas*, *& luteas voces iſtas* Latiniſſimus Juramentum, Abjuratio, Proficuus, Influxus, Titillamentum, Ingratitudo, Ad invicem, *quibus uſi ſunt Chriſtiani nonnulli Scriptores*, *quos inter Eccleſiae PP. & Sancti Doctores: fortaſſe non ſine exemplo veterum Romanorum*, *vel attenta analogia*, *vel acceptis ex Scriptis Latinorum bonae*

ae-

aetatis , quae ad illos , non ad nos pervenerunt . De voce Juramentum *notum est in Seneca inveniri* . Ingratitudo *in titulo Capitis* 3. *Val. Maximi lib.* 5. Ad invicem *invenitur in operibus D. Augustini* : *&* *forsitan* Ad *praepositio addita est a locum transcribente: nam alibi S. Doctor utitur* invicem *sine* Ad . *Reliqua non abhorrent ab indole Latini sermonis, nec ab ejus suavitate , & derivata sunt a verbis vere Latinis , & idcirco Gulielmus Budaeus , cui ferrea , & lutea vocabula non placebant , dedignatus non est uti superlativo* Latinissimus (*exemplo D. Hieronymi*) *in* Praefat. ad Interpretationem Plutarchi de Placitis Philos.. *Vox quippe* Latinus , *cujus superlativum est* Latinissimus *non tantum nomen gentile est, sed ampliatur ad significandum , & Latii sermonem , & eo sermone loquentem . Reprehendit item diminutiva* ; Notula *a* Nota , Historiola , *&* Historiuncula *ab* Historia ; *& tamen Facciolatus , tam severus horum diminutivorum notator , utitur diminutivo* Lucubratiuncula , *& aliis diminutivis in* a , *ut etiam voce* Cathedralis *pro Templo primario Patavino , seu sede Episcopi , quae difficile erit in antiquis Latinis Scriptoribus bonae aetatis invenire : nempe* manticam nostram a tergo non videmus.

Adnotatio II. respondens num. XIII.

Notum est , curis Ptolomaei Philadelphi AEgypti Regis in Graecum ex Hebraeo sermone conversos sacros codices Veteris Instrumenti a LXX. Interpretibus . Quinam autem primi fuerint , qui vel ex Graeco , vel ex Hebraico in Latinum verterunt Vetus Testamentum ? ignoratur . Ex libris Novi Testamenti Evangelium S. Marci, dictante S. Petro , Latino sermone exaratum fuisse , communis est opinio secundum Tirinum : licet postea Graece, & fortasse etiam linguis aliis, variis in locis ad Christianorum ibi commorantium instructionem illud Evangelista scripserit . Venetiis , ubi asservantur multa S. Marci monumenta , ostenduntur paginae aliquot Evangelii S. Marci Autographae ; quas Cl. Monfalconius , qui eas examinavit , Latino sermone exaratas putavit , ut testatur in suo Itinere Italico. *Forsan sacri Scriptores , qui codices alios , Graeco, vel Hebraico sermo-*

mone primum scripserunt, eos variis linguis, Latina praesertim, quae in toto Romano Imperio vigebat, postea exararunt; cum linguarum dono pollerent. Verisimile tamen est, Apostolos gravissimum hoc negotium propagando Evangelio utilissimum, Discipulis dono linguarum, & Coelesti Sapientia instructis demandasse. Evangelium S. Matthaei, quod Hebraice ab Evangelista scriptum dicitur, inventum Cypri cum corpore S. Barnabae, manu hujus Sancti exaratum, ex Historia Ecclesiastica novimus, & proculdubio Graece, vel Latine scriptum erat: cum S. Barnabas una cum D. Paulo gentium Apostolus ordinatus esset, & in Cypro Graeca insula non nisi Graeca, aut Latina lingua incolae uterentur. Quod enim Arduinus vir magni, sed nimium audacis ingenii, tradit, Apostolos non nisi Romana lingua, quae communis Imperii Provinciis erat, praedicasse, & scripsisse, paucis persuadebit. Praestat namque in rebus obscuris, & a nobis remotis antiquorum opinionem sequi, quam divinando res inauditas proferre.

Adnotatio III. respondens num. XVI.

Liber Pastoris *solum invenitur Latine scriptus. Fortasse ab Hermete ejus Auctore Latine exaratus fuit; cum constet, Romae vixisse in fine I. Ecclesiae seculi: quo posito ad I. Ecclesiae seculum Latinum opus illud Auctoris Christiani, quod a nonnullis inter libros Canonicos olim relatum fuit, pertineret.*

Adnotatio IV. respondens eidem num. XVI.

M. Augustinus lib. 19. de Civitate Dei, *ait:* Data est opera, ut Civitas imperiosa (de Roma loquitur) non solum jugum, sed linguam suam domitis Gentibus imponeret. *Vide Adnot. I. resp. num. XVI. primae Dissert.*

Adnotatio V. respondens eidem num. XVI.

Idem dici potest de Apologiis Quadrati ad Hadrianum, Claudii Apollinaris, & Athenagorae ad M. Aurelium Romanos Imperatores: Latino nempe sermone eisdem fuisse praesentatas pro Christianis, & pro Christiana Religione.

Adnotatio VI. respondens eidem num. XVI.

Censorinus *responsionem paratam habebat objicientibus testimonium S. Augustini ex lib. V. de Civitate Dei, ubi obiter*

S.

S. Doctor de Claudiano ait, fuisse a Christi nomine alienum. Pro Ausonii, & Vegetii Christianismo rationes haud leves afferebat.

Adnotatio VII. eidem num. respondens.

Laude sua non fraudandus Valchius, qui licet Acatholicus, praeter suorum morem modeste, & cum encomio loquitur de SS. Ecclesiae PP. & DD. Ambrosio, Hieronymo, & Augustino, quibus Ruffinum addit, facta ante hos omnes S Damasi mentione. De primis quatuor ait: Eloquentissimi quidem PP. sunt, quamvis non tam voce, & dictione, quam rebus, quibus Ecclesiae utilissimam operam navarunt. Poterat etiam eloquentiam commendare non multo posteriorum PP.: S. scilicet Petri Chrysologi, Leonis M., & M. etiam Gregorii. Cum vero eloquentissimos appellet, & iidem Latine scripserint, ac Latine Dei verbum enuntiaverint; eos non modo inventione, & prudentia, sed & dictione, non prorsus inculta, & ineleganti floruisse necesse est: cum sine his nemo eloquens, & multo minus eloquentissimus dici possit. Laudem meretur etiam, quod commendet lectionem veterum Christianorum, tum Poetarum, tum aliorum, praesertim Minutii Felicis, Lactantii, Sulpitii Severi, Prudentii, S. Paulini, Sidonii Apollinaris; uti etiam Tertulliani, S. Cypriani, Arnobii, licet in illis, ut ait, vocabula parum Latina inveniantur. Verum, quae notat in Minutio Felice, & Sulpitio sunt fere omnia Ecclesiastica: caetera, & quae in aliis tanquam parum Latina carpit, forsitan difficile non esset in Ethnicis Romanis ejusdem, aut superioris aevi Scriptoribus, & illis quidem pejora, & magis horrida invenire. Prae oculis habere deberent Critici reprehendentes Latinitatem veterum Christianorum, & Ecclesiae Patrum, ut alibi dictum est, eos legisse plures Latinos, & quidem optimos Scriptores, quorum opera ad nos non pervenerunt. Nonnullorum enim scripta omnia temporum injuria, & librariorum negligentia perierunt: aliorum partem solum aliquam habemus: quae tamen omnia tempore priscorum Christianorum exstabant, & legebantur.

Ad-

Adnotatio VIII. respondens num. XVII.

Terentius usus est vocibus satias *pro* facietas: peccato mihi *pro* si quid peccavero : calvor *pro* frustror : ossum *pro* os ossis: pulto *pro* pulso : abuti operam *pro* abuti opera: suspectio *pro* suspicio: *aliis. Credibile est, in Africa vulgus usum fuisse vocabulo* Ossum i *pro* Os ossis, *ut melius intelligeretur, eos, qui vocabulo illo utebantur, non loqui de* Ore, *quo loquimur, & manducamus, aut de facie, conspectu, specie, seu figura animantis, quae omnia per* Os *significantur, cum genitivo* Oris. *Nam D. Augustinus* lib. 4. de Doctrina Christiana *ait, se non refugere vocem* Ossum *in Allocutionibus ad Populum, ut melius, ac sine ambiguitate intelligi possit, de quo loquatur; tametsi eidem parum Latinum videretur. Forsitan voces illae Terentii, erant propriae sermonis vulgaris Romanorum, ut item* Cubitum i *neutrum, quod S. Hieronymus minus Latinum censet.*

Adnotatio IX. respondens num. XXII.

Lucius Marinaeus Siculus a Vassaeo vapulat non immerito, quod nnnquam D. Lucam voluerit alio, quam Lucii *nomine appellare, seque* Lucium, *cum Lucae nomen haberet, appellarit. De hisce Ciceronianis ait Muretus*: Qui quidem, nisi sibi metuerent, pro Christo Jovem. O. M. dicerent; est enim magis Ciceronianum.

Adnotatio X. respondens num. XXIV.

Quae autem insania est, *inquit Muretus lib. XV. var. lect. cap. I.* cum porricere, cum impetrire, cum tripudium solistimum, cum pateras, cum simpulum legimus, notare ea tanquam dicta sapienter, quod ex Auguralibus, vel Pontificalibus (*Ethnicorum*) libris depromta sint; propria Christianae fidei, & Christianorum rituum verba, ut non satis Latina contemnere.

Adnotatio XI. respondens num. XXIV.

De Caecilio, & Pacuvio ait Tullius in lib. de Oratore, *male Latine locutos. In Ennio, & Naevio sunt carmina, quorum latinitas ferrea, & lutea dici potest: adeo, ut non immerito dixerit Virgilius, se ex luto Ennii nonnullas auri parti-*

ticulas collegisse. Profecto, nec in Juvenco, nec in Sedulio, Prudentio, S. Paulino, Boetio, nec in aliis antiquis Christianis Poetis reperitur carmen tam inficetum, tam ridiculum, ac puerile, quam sit illud Ennii in Annal.

O Tite tute Tati, tibi tanta Tyranne tulisti.

Naevius autem Ennio posterior, qui rebatur, se extincto, Latinam linguam Romae interituram, sic incipit Historiam primi Belli Punici, quam versibus Jambicis scripsit:

Quei terrai latiai hemones tulerunt
Vires, fraudesque poinicas fabor.

Quotusquisque baec ferret in Christiano Poeta, seu Versificatore medii aevi, quod barbarum appellant? Virgiliana, & Ovidiana sunt multa Poemata barbaricorum seculorum, si cum Ennii, & Naevii adductis carminibus, & aliis conferantur. Plura vocabula satis sordida Naevii affert A. Gellius Noct. Attic. *cap.* 7. *lib.* 19.: *eaque ex Jola* Alcesti. *De Lucilio ait Horatius*, lutulentum fluere, *licet non ignoraret, apud Romanos tunc temporis Lucilii Satyras magno aestimari. Nihilominus ejus Latinitatem Critici lutulentam non censent.*

Adnotatio XII. ad num. XXV.

D. Augustinus de Doctrina Christ. *lib.* 2. *cap.* 11., *ait:* Sunt quaedam verba certarum linguarum, quae in usum alterius linguae per interpretationem transire non possunt. *Similia habet de locutionibus cap.* 50. de Vera Religione: *& D. Hieronymus in una Epist. ad Pammachium, & in Praef. ad translationem Chronici Eusebii. Primus loco cit. ait:* Habet enim quaevis lingua sua propria quaedam genera locutionum, quae cum in aliam transferuntur, videntur absurda. *Secundus ait.* Difficile est, & arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent. *Uterque Sanctus Doctor tradit regulas ad recte interpretandum. Vide D. Augustinum cap.* 12. *&* 13. *de Doctrina Christiana lib.* 2. *Vide etiam librum* 4., *in quo de Eloquentia sacrorum, & ecclesiasticorum Scriptorum eloquentissime contra intemperantes Criticos disserit. Heic loci D. Paulli eloquentiam commendans, objicit sibi dictum Paulli Epist.* 2.

ad Corinthios cap. 11. *v.* 6. Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia*: iludque exponit dicens*, *D. Paullum non confiteri se esse* imperitum sermone, *sed hoc dare obtrectatoribus suis*, *quod dare detrectat de scientia*, *sine qua Doctor esse non posset*: *& idcirco non dicere*: Ego quidem imperitus sermone; *sed* etsi imperitus sermone *cet.*

Adnotatio XIII. ad eundem num.

Possevinus in Biblioth. selecta, *ait*: *tot esse in sacra Hebraica Scriptura Sacramenta*, *quot sunt litterae*, *tot Mysteria quot puncta*, *tot arcana*, *quot apices*.

Adnotatio XIV. eidem num. respondens.

Aliae caussae obscuritatis Sanctarum Scripturarum videri possunt apud Possevinum in Apparatu ad studia Sacrae Scripturae, *Ferrariae typis edito*, *& apud Martinum Becanum*, *lib.* I. Controversiarum.

Adnotatio XV. respondens num. XXX.

Hugo a S. Victore, Hom. I., *ait de sacris Litteris loquens*: *in eis quidquid docetur veritas*: *quidquid praecipitur bonitas*: *quidquid promittitur felicitas*.

Adnotatio XVI. resp. n. XXXIII.

Si Valchio credimus, *reperire licet in bonis Scriptoribus Latinis a* Dormio, dormibo, *ab* Expedio, expedibo: Discedi, Excedi, Decedi *a suis verbis in Praeterito*. Ips *pro* is: quips *pro* quis: ipsus, ollus *pro* ipse, ille. *Addere potuisset* Comedim *pro* Comedam: Potestur *pro* Potest: Propritim *pro* Proprie: Travio *pro* Transeo: Remasse *pro* Remansisse: Tonescit *pro* Tonat: Canitudo *pro* Canities: Hamiotae *pro* Piscatores: Facul, Difficul. cet. cet. *Nonnunquam etiam nomina primae inflexionis in* a *cum Genitivo* as, *ut* familias, curas, escas, monetas, tristitias. *Addo ego ex Prisciano lib.* 15. Aliter *dictum ab eo quod est*: Hic Alis, hujus Alis, huic Ali, *pro* Alius, Alius, Alii: *Item ex Lucretio saepe lib.* 1. Alid *pro* Aliud, *vel* aliquid, *ut etiam lib.* 2., *&* 5. *Haec in Ethnicis Latinis Scriptoribus* Archaismi *appellantur*, *& excusantur a Criticis*. *In Christianis veteribus Scriptoribus graviter reprehenderentur*; *adeo iniqui in nostros sumus*.

Ad-

Adnotatio XVII. resp. num. XXXIV.

Non adeo indubiae fidei sunt vulgatarum Grammaticarum Canones, ut nefas sit multa, quae statuunt, in dubium revocare. Gaspar Scioppius audacis Critices Grammaticus, ut Grammaticam suam Philosophicam, vel potius Sanctii Brossensis Hispani, commendaret, & in scholas induceret, religionem, sive scrupulum injicere Episcopis conatus est, quod permitterent, Pueros in ludis Latinitatis veterum, sive vulgatarum Grammaticarum praeceptis erudiri; cum veteres Grammaticae, ut ipse ait, plenae sint fraudibus, & mendaciis. Ut cum arborum, & urbium nomina foeminina esse docent: in quibus genus magis petendum est a terminatione, quam a significato: sic Mediolanum, Lugdunum, Matritum *non foeminina sunt, sed neutra, propter terminationem.*

Adnotatio XVIII. resp. num. XXXIX.

In Horatii Interpretibus adnotatum non vidi, Poetam Grammaticae canones neglexisse in versu 3. Epist. 19. lib. 1. Epistolarum, *ubi omisit propositionem* ab, *quae apponi debebat ante* aquae Potoribus, *ne dubius maneret Lector, utrum* Potoribus *esset casus Dativus, an Ablativus. Si id, & alia, quae postea* Adnotat. XXI. *notantur, animadvertisset Harduinus in Epistolis, & Satyris Horatii, in quibus hic uti in Odis, ut metri leges servet, Grammaticas negligit; etiam Epistolas, & Satyras Horatii non esse definisset ob pravam Latinitatem, quemadmodum ob hanc caussam Odas Horatii esse negavit. Virg. AEneid.* 5. It coelo clamor *pro* ad coelum. *AEneid.* 7. Belloque animos accendit agrestes *pro* ad bellum.

Catullus: Phaselus ille, quem videtis hospites
Ait fuisse navium celerrimus.

Ovidius: Non intelligor ulli *pro* ab ullo

Lucanus: . . . . . Tutumque putavit
Jam bonus esse socer . . . . .

Cicero: Dicessit a Brundusio.

Livius: Proficisci Peloponnesum.

Adnotatio XIX. resp. num. XL.

Hac ratione excusat Martialis. Epig. *mihi* 7. *lib.* 2. *ob-*

ſcuritatem, & pravam Latinitatem, ſi quae reperitur in ſuis verſibus.

Si qua videbuntur chartis tibi, Lector, in iſtis,
Sive obſcura nimis, ſive Latina parum;
Non meus eſt error: nocuit Librarius illis,
Dum properat verſus adnumerare tibi. *cet. cet.*

Adnotatio XX. reſpondens eidem num.

Saepe contingit, editores Operum antiquorum, plura verba, quae in antiquis, & fidelibus manuſcriptis inveniuntur, emendare velle, reputantes, ea parum Latina eſſe, quia nunc obſoleta, & alia ſufficere, quae revera Scriptoris non ſunt. Quae in re minime laudandi videntur; cum genuinam lectionem tollant ignorantia Latinae linguae. Debebant ſaltem (quod nonnulli faciunt) adnotare verba, quae in antiquis exemplaribus leguntur. Hoc vitio laborarunt etiam imperiti Librarii ante inventam Typographiam, manuſcripta veterum deſcribentes: quo factum eſt, ut plura exemplaria antiqua corrupta inveniantur. De Notariorum, & Librariorum imperitia, atque incuria queritur S. Hieronymus in Epiſtola quadam ad Lucinium Boeticum, qui miſit ad eum ſex Notarios, ut coram D. Hieronymo tranſcriberent ſine mendis omnia Opera, quae S. Doctor ad illud tempus ediderat: ut etiam ad Hieroſolym. & Alexandrinam Eccleſias tantum auri quanto poſſet multorum inopiae ſubveniri, ut D. Hieron. teſtatur. Multi etiam nunc temporis queruntur de avaritia, & incuria Typographorum, libros parum emendatos, & quidem cum multis typographicis mendis edentium, ne expenſas faciant in bonis correctoribus.

Adnotatio XXI. reſp. num. XLI.

C. Salluſtius Criſpus, Ciceronis aequalis, in ſuis Hiſtoriis, quae vel integrae, vel ſolum in fragmentis ſuperſunt, abundat, non Archaiſmis ſolum, & parum uſitatis conſtructionibus, ſed vocibus etiam, vel novis, vel ampliori ſignificatione, & nova terminatione ab ipſo donatis, ut camera *pro* cubiculo *in conjurationis Catilinae Hiſtoria, ubi de conjuratorum carcere, & ſupplicio: licet Romani* camerae *nomine fornicem aedificii intelligerent.* Die *Genitivo pro* diei; ſenecto corpo-

pore, fluvia *pro* fluvius: satis *pro* satietas: juxtim *pro* juxta: celeratim *pro* celeriter: laetifico *pro* laetor. *Saepissime utitur Infinitivo pro Indicativo. Item* collis *pro* colles: dubitatim *pro* dubitanter: jumenta pecuda: inermos *pro* inermes: refrago *pro* suffragor, carnificatus: Senati *pro* Senatus *Genitivo*: *alia*. *Horatius utitur frequentibus Hellenismis in Odis, Satyris, & Epistolis*: cerebri felix *de Bollano*: sceleris purus: integer vitae *in Ode ad* Fuscum: desine querelarum *in Ode altera*: *aliis*. *Item novis Latinis constructionibus*: *ut* Ibam forte via sacra, *pro* per viam sacram *Satyra IX. lib. I.* Dignum me praestabo pro laude merentis *in Epist. 7. lib. 1.* *pro* Dignum me praestabo, ut a te lauder, *vel* ut merear laudem tuam, *ut mittam alias*. *Initio hujus Adnotationis consulto a me nominatur* C. Sallustius Crispus, *non* C. Crispus Sallustius: *quod feci monitus, & edoctus a Serenissimo GABRIELE BORBONIO CAROLI III. Hispaniarum Regis Filio, qui in Adnotationibus doctissimis ad Vitam Sallustii, praefixam accuratae admodum Versioni Hispanae Historiarum hujus celebris Scriptoris, a praefato Serenissimo Interprete editae, ostendit*, Sallustium *non cognomen*, *sed nomen Romani Historici fuisse*; Crispum *autem cognomen*: *solvitque rationes, quae in contrarium adduci possent*.

Adnotatio XXII. respondens num. XLII.

D. Athanasius de haereticis Arianis loquens apud Vigilium Tapsensem, ajebat: Quorum improbitas contra insolentes eorum novitates, rebus immutabiliter permanentibus, nominum vocabula mutare, ac significantius rerum naturas exprimere nos adegit.

Adnotatio XXIII. respondens num. XLV.

Magna fuit olim Romae disceptatio, ut in II. Differt. *indicavit* Censorinus, *inter celebres Grammaticos, utrum nomina in* ius *finita*, *vocandi casum haberent in* i, *aut in* e *finitum*: *aliis contendentibus pro* i: *aliis pro* e: *& adhuc sub Judice lis est*. *De aliis Grammaticorum litibus vide* Orationem Facciolati de Grammatica. *Non paucas item narrat Gellius in* Noctibus Atticis.

Adnotatio XXIV. respondens eidem n. XLV.

Demetrius Phaleraeus interrogatus a Ptolomaeo Philadelpho, qui eum Bibliothecae suae praefecerat, cur Poetae, & Historici Rom., & Graeci nunquam de sacris Libris, & rebus Hebraeorum mentionem fecerint? respondit: omnibus venerationi habitos, & non oportere, nec legem Hebraeorum, nec virorum, qui secundum eam legem vixerunt, facta, quia nimis casta, profanis linguis exponi. Ita Josephus de Antiquitatibus Judaeorum *lib.* 12.

Adnotatio XXV. resp. n. XLVII.

Moyses dicitur, Hebraeorum litteras invenisse: non quidem eas, quibus nunc Hebraei utuntur, quasque Hebraicas appellamus (harum enim Esdras inventor dicitur, quibus multo post a Massoretis puncta addita, vocalium loco) sed Samaritanas diversae figurae, quibus antiquiores Hebraei omnes utebantur.

Adnotatio XXVI. resp. n. XLVIII.

In sacris Libris Hebraice scriptis, non modo Theologiae, & Ethices principia continentur, sed & ex illis omnes propemodum disciplinae originem habent. Moyses quippe DC. fere annis Homero anterior Cosmographiae, & Geographiae jecit fundamenta. Humanae item, & Ecclesiasticae Historiae perfectum exemplar edidit. Physicam, & Politicam, atque adeo Jurisprudentiam primus illustravit: nec Legislatorem novimus Moyse antiquiorem, qui codicem Juris Naturae, Gentium, & Civitatum exararit. Grammaticos demum, & Poetas Moyse antiquiores ignoramus. Vide Possevinum in Apparatu.

Adnotatio XXVII. resp. eidem n. XLVIII.

Primi, qui in Latinnm Homeri Opera verterunt, fuere Livius Andronicus, & Ennius, ut tradit, nisi si fallor, Alexander Politus in sua Eustathii Versione, & Interpretatione. Si pervenissent ad nos istae antiquissimae Operum Homeri versiones, videremus, ut arbitror, in illis innumeras novas voces Latinas, & pessimas plures Latini sermonis constructiones: multos Hellenismos Atticos, Doricos, AEolicos, & vocabula plura plusquam ferrea, & lutea, cum quibus collata Latina vo-

ca-

cabula, *& structurae*, *quae reprehenduntur in Latina sacrae Paginae vulgata Versione*, *& in SS. PP. Operibus*, *haec nitida perspicua*, *splendidissima dici possent*, *ut etiam emendatissimae in his repertae constructiones*.

Adnotatio XXVII. respondens num. XLIX.

Marcus Tullius Epist. 6. ad Famil. lib. 9. Varroni scribens, *ait*: cum enim te semper magnum hominem duxi. *Idem Tullius Varroni dicavit lib.* Academ. QQ. *in quibus ostendit quanti doctrinam Varronis faceret*. *Vide etiam Epist.* 8. *lib.* 9. *Epis. ad familiares*. *De Varrone Terentianus Maurus eleganter*, *& breviter dixit*: vir doctissimus undecumque Varro, *qui quidem tam multa legit*, *ut aliquid eum scribere potuisse miremur*: *tam multa scripsit*, *quam multa vix quemquam legere potuisse credamus*. *Vide D. August.* de Civit. Dei *lib.* 6. *Fortasse Varro minus doctus fuisset*, *si verborum anxiam sollicitudinem*, *a Platone monitus non sprevisset*. *Ait enim Plato in* lib. de Regno: *si minus solliciti de verbis fuerimus*, *futuros in senectute prudentiores*. Addo *& doctiores*. *Haec*, *& illa*, *quae* Censorinus *in decursu hujus Dissertationis vel exposuit*, *vel indicavit de Latina inelegantia Varronis mihi persuadent*, *celebriores aetatis aureae*, *& argenteae Latinos scriptores minus Latine*, *& eleganter scripturos fuisse*, *quam multi ex Christianis antiquioribus*, *si tot volumina de rebus tam variis*, *sublimibus*, *& difficilibus scripsissent*, *quot scripserunt plures ex PP.*, *& SS. Ecclesiae Doctoribus*: *quod cum bona Criticorum venia dictum sit*.

Adnotatio XXVIII. respondens num. LI.

Cicero usus est vocibus Raudusculum, Muginari, Averruncare, Tricari, Noctuabundus, Appietas, Lentulitas, Mulierositas, Minuritior, Sarracum, *aliis satis duris*, *& obsoletis*. *De nonnullis*, *quorum inventor fuit Cicero*, *jam dictum est*. *Haec adnotare placuit*, *ut desinant severiores Critici mirari*, *cum audiunt*, *vel legunt in Scholasticis scriptoribus voces* Existentia, subsistentia, carentia *substantive acceptas*: *ut item vocabula*, Deitas, Personalitas, Suppositalitas, Perseitas, *& alia Metaphysicorum*, *Dialecticorum*, *Physico-*

rum,

rum, aut Theologorum propriae, quibus ſignificantur plura, quae omnium purae Latinitatis Lexicorum ſubſidio, ne per multas quidem ambages, ſignificari poſſent: quaeque multi ex Criticis reprehenſoribus, qui ſcholas non frequentarunt, nec intelligunt, nec, ſi intelligerent, verbis magis idoneis explicare poſſent.

Adnotatio *XXIX.* reſpondens num. LXII.

Octavius Jadertinus Minorita Dalmata in Prologom. ad ſacram Scripturam *ait: ſacros Libros eleganti ſtylo non carere, ubi opus eſt; ſed venuſtatem peregrini ſermonis translationem in aliam linguam non pati: caeteroquin librum Iſaiae, & Epiſt. Pauli* ab Heb. *Hebraicae locutionis flores eſſe. Conſentit Auguſtino jam citato Adnotatione XII., quae hanc ordine praecedit.*

Adnotatio *XXX.* reſp. n. LXIV.

Potuiſſet, & M. Tullium citare, qui lib. 2. de Oratore *ait: antiquos Graecos, & Romanos Hiſtoricos de narrationis veritate tantum ſollicitos, ornatu oratorio abſtinuiſſe, ac ſimplici, & plano ſtylo uſos fuiſſe. Sic Hiſtoriam ſcripſiſſe tradit ex Graecis Phaerecidem, Hellanicum, Acuſilam, quos imitati ſunt ex Romanis, Pictor, Cato, & Piſo antiquiores Hiſtorici rerum Romanarum: additque:* hanc ſimilitudinem ſcribendi multi ſecuti ſunt, qui ſine ullis ornamentis monumenta ſolum temporum, hominum, locorum, geſtarumque rerum reliquerunt. *Exiſtimare poſſemus, ſi conſtaret, Graecos iſtos, & Romanos Hiſtoricos antiquiores ſacram Hiſtoriam perluſtraſſe, Hebraeos hiſtoricos imitari voluiſſe. Potuiſſet etiam adducere Quinctiliani locum ex lib. 9. Inſtit. cap. 3. in fine, ubi ait:* ubicumque ars oſtentatur, veritas abeſſe videtur.

Q. MO-

Q. MODERATI CENSORINI

DE VITA, ET MORTE LATINAE LINGUAE

DISSERTATIO IV.

Exponitur *Cenſorini* Judicium de Joannis Georgii Valchii *Hiſtoria Critica Latinae Linguae* Colloquio quodam cum Sodalibus nonnullis, qui ei, ex proximo pago Ferrariam reduci, officioſe occurrerunt, habito.

MATTHAEUS AIMERICH
HIERONYMO FERRIO V. CL.
Eloquentiae, & Antiquitatis in publico Ferrarienſi Gymnaſio Profeſſori S. & F. P.

S*Cire cupis ex me, Vir Humaniſſime, quid ſentiat* Q. Moderatus Cenſorinus de Hiſtoria Critica Latinae linguae *Joan. Georgii Valchii, quam rogatu meo ei legendam commodaſti : non male exiſtimans* Q. Moderati Cenſorini *ſenſa, non minus, quam mea, mihi cognita, atque explorata eſſe. Ut votis tuis ſatisfaciam, mitto ad Te* Diſſertationem Cenſorini, *in qua judicium ſuum de lecta a ſe praefata Hiſtoria, cum Sodalibus aliquot ſuis colloquendo, expromit. Interea Tibi gratias, & meo, &* Cenſorini *nomine, quas poſſum maximas, ago pro beneficio eidem mei gratia praeſtito, ac D. O. M. enixe precor, ut Te diutiſſime incolumem ſervet bono Latinarum litterarum, quas mirifice ſcriptis tuis illuſtraſti, & illuſtras. Vale. Ferrariae Non. Junii An. Salutis* CIƆIƆCCLXXX.

§. I. CErtiores effecti *Cenſorini* Sodales a Puero, ei miniſtrante, quem forte per Urbem diſcurrentem invenere, Hiſpanum in proximo pago aegrotantem melius habere, & *Cenſorinum* poſtera die domum noctu redi-

diturum, obviam illi ire eorum nonnulli decreverunt. Quod cum fecissent, per S. Benedicti portam Ferraria egressi, illi in medio itinere occurrerunt. Ad quem cum, citato gradu, accessissent, & ex eo post salutationem, inquisivissent de aegrotantis valetudine: post actas item illi gratias omnium sodalium nomine pro lecta paucis ante diebus Dissertatione, quam ante discessum scriptam reliquerat; animadvertentes, librum in manibus eum gestare. Mirum nobis esset, inquit *Hispano-Lusitanus*, si te sine libro inveniremus. Cui *Censorinus*: Ego sine comite iter facere non consuevi. Attuli mecum Ferraria hunc librum, mihi commodatum a viro humanissimo D. Hieronymo Ferrio, insigni eloquentiae, & antiquitatis in publico gymnasio Ferrariensi Professore, quem legi hisce diebus, post diurnas preces, cum aeger vel dormiret, vel requiesceret, vel a colloquio abstinere vellet. Quid operis? Inquit *Hispano-Lusitanus*, & quisnam Auctor, si scire licet? Cui *Censorinus*: Opus est *Historia Critica Latinae linguae*. Auctor Joan. Georgius Valchius, cujus ne nomen quidem audieram. Et sane id operis magno mihi adjumento fuisset, ac bonam laboris partem mihi ademisset, vel ut verbis Plauti utar, *degisset*, *atque diminuisset*, indicatis Auctoribus, quos consulere potuissem, si ante lucubratas, vel inter lucubrandum Dissertationes, quas, vel legistis, vel audivistis, *de Vita, & Morte* Latinae linguae, illud legere mihi contigisset.

§. II. In hac quippe Historia ostendit se Valchius Criticum valde eruditum, & multae lectionis. Cui *Hispano-Americanus*, alter ex sodalibus: ut hanc Historiam texeret, inquit, multa eum legisse oportebat, librisque abundare, tum veterum, tum recentium Scriptorum. Innumeri namque hoc argumentum, sive hanc, ut ajunt, Spartam ornarunt: innumeri item, qui Latine scripserunt, alii emendata, alii minus accurata, & castigata, alii etiam barbara Latinitate: de quibus necesse erat judicium suum Latinae linguae Criticum Historicum proferre, sal-

tem

tem de insignioribus in utroque Latinitatis genere, eorumque scripta Critolai libella ponderare.

§. III. Idipsum praestitit Valchius, inquit *Censorinus*, in hoc Opere: quamquam non omnes insigniores indicaverit. Nec deerunt, qui mirentur, Valchium inter Latinos scriptores elegantiores, vel inter eos, qui antiquos Latinos aureae, & argenteae aetatis illustrarunt, mentionem non fecisse (*) quorumdam Italorum, Gallorum, Hispanorum, Germanorum, Belgarum, Anglorum, Sarmatarum, qui proculdubio magis illustrarunt, vel soluta, vel metri legibus adstricta Oratione, Latii sermonem, quam multi ex illis, quos cum laude refert. Verum non omnes potuit recensere, brevitati consulens: & in his, ut in rebus aliis, quot homines, ut ajunt, vel potius quot Critici, tot Sententiae. Interea gavisus sum, me, licet libris destitutum, quibus sitim meam hac in parte restinguerem, in plures fontes incidisse, ex quibus Valchius aquas hausit ad suos agros irrigandos. Gavisus sum etiam, quod non semel in his, quae historice tradit, mihi faveat; licet in aliis in oppositam meae sententiam eat.

§. IV. Jam quid sentit Criticus iste, inquit *Polyhistor* de Vita, & Morte Latinae linguae, de quibus tu copiose in Dissertationibus disputasti? Cui *Censorinus*, (repetito tantisper intermisso itinere) in toto, inquit, Opere de Latina, tamquam de mortua lingua differit, & putat interiisse hominum inertia post Carolum Magnum, ac seculis praesertim IX. X. XI. usque ad instauratas litteras ita extinctam, ut ne vestigium quidem fere illius restaret, eosque, qui in Italia, Gallia, Germania, Anglia eruditi videri volebant, nec legere, nec scribere, & multo minus loqui Latine potuisse: & seculo IX. non fuisse, qui flectere, aut componere apte vocabula Latina scirent.

§. V. Si haec tradit Historicus iste, non tantum afflicta, & aegra valetudine, inquiebat *Polyhistor*, multisque incommodis affecta erat Latina lingua, quod tu in altera ex Dissertationibus fatebare; sed mortuam, imo ad nihilum redactam arbi-

bitratur: nam mortuorum vestigia saltem aliqua supersunt.

§. VI. Quod si mortua; illi saltem justa persoluta, & sepulturae honor cum Latino Epitaphio non negatus: quod, ut puto, non praetermisit Historicus, Latinae linguae Historiam scribens. De his, inquit *Censorinus*, ne verbum quidem in hac Historia. Ac per Deum immortalem! A quo tandem Epitaphium illud, vel factum, vel inscriptum Latinae linguae sepulchro? Non a barbaris, qui eam vel oderant, vel ignorabant, vel de ea non curabant: non ab illis, qui inertia sua, atque ignavia siverant, eam efflare animam: non ab illis demum, qui eruditi videri volebant; cum hi nec legere, nec scribere, nec apte componere vocabula scirent. Poterat, reposuit *Polyhistor*, ipsa ante mortem Epitaphium jam incisum lapidi suo sepulchrali relinquere, quod Naevium Campanum Poetam fecisse nuper dixisti, arbitratum Romae post ipsum, vita functum, neminem Latine loqui sciturum.

§. VII. Sed ludos mittamus. Forsitan Valchius hyperbole uti voluit ad seculorum barbariem, & inscitiam indicandam. Et revera secula illa non a Valchio tantum, sed ab omnibus Historicis barbara appellantur, ob bonarum Artium, & disciplinarum neglectum, qui omnibus Europae Provinciis, si Graeciam excipias, communis fuit. Notum quippe est, Barbaros non Occidentales modo Romani Imperii Provincias devastasse, sed magnam insuper Artibus ingenuis, & disciplinis perniciem, & cladem intulisse. Nec enim in homines, tantum in urbes, & pagos saevierunt, sed etiam in libros, & scripta, quae poterant invenire. Ac vix jam unus aliquis erat, qui disciplinis navaret operam, cum Reipublicae salus in armis esset: adeo, ut Clerici, & Episcopi cum stipendiariis suis armati in aciem (in Hispania saltem) invadentibus Mauro-Arabibus eas regiones, prodirent. Et Auctor Historiae Episcoporum Barcinon. sub titulo: *Nomina, & Acta Episcoporum Barcin.* tradat, nonnullos Cataloniae Episcopos in bello contra Mauro-Arabes, vel occisos, vel graviter saucios ex pugna evasisse.

Nar-

§. VIII. Narrat etiam, Barbaros, Cataloniam invadentes, Bibliothecas, & Archivia cum libris, & scripturis incendio corrupisse; tantamque tempore Gislaberti Episcopi Barcinon. seculo XI. fuisse librorum penuriam in Ecclesia, cui praeerat, ut, consentientibus Canonicis, vendiderit agrum, & domum Ecclesiae cuidam Levitae, non alio pretio, quam duorum librorum Artis Grammaticae Prisciani. Quod facere se, ait in Instrumento, in quo Gislabertus se venditorem appellat, compulsum maxima, qua laborabat Ecclesia sua librorum Grammaticae necessitate, agnoscens, & commendans eorum utilitatem.

§. IX. Nescio, inquiebat *Hispano-Americanus*, an haec vocanda sit venditio, magis quam emptio: nam videtur, Episcopum, & Canonicos emisse a Levita libros Prisciani non minori pretio, quam domus, & agri: hocque ostenderunt, quanti facerent libros illos, ac Latinitatem non neglexisse, quandoquidem Latinitatis canones tanti emebant. Ego, inquit *Technophilus*, qui adhuc siluerat, quando litem de voce moves, & hic te angit scrupulus ad Jus spectans, nec venditionem, nec emptionem contractum illum appellarem, sed Permutationem: cum dare rem pro re sine pecuniae interventu Permutatio apud Jurisconsultos dicatur.

§. X. Nihil refert, sit ne Permutatio, an Emptio, aut Venditio vocandus contractus ille, reposuit *Censorinus*: neque Tabelliones illius aevi hos Juris apices, uti vos, observabant. Legi etiam ego in Hispania Historiam, quae haec narrat, quam *Episcopologium Barcinonen.* appellant a M. A. (cui debeo, quod Valchii *Historiam Criticam Latinae linguae*, ab erudito Ferrio commodatam legerim) jussu Episcopi Barcinonensis Salesii scriptam, & hujus expensis typis editam. Quo in Opere plura afferuntur ad Ecclesiasticam, ac Civilem Cataloniae, & Galliae Gothicae Historiam spectantia, rejectis fabulis, quae illarum Provinciarum Annales obscuraverant, multisque dubiis narrationibus ad Chronologiae, & Historiae Criticam rationem

re-

revocatis. Legi, inquam, & relegi Historiam illam, ac ex eadem haud indiligenter scripta, colligere licet, neque tantam, neque tam generalem fuisse ignorantiam, & neglectum Latinae linguae in Europa, quantam Valchius persuadere conatur.

§. XI. Audieram de hoc Opere in America, inquiebat *Hispano-Americanus*, quod complures medii aevi antiquitates, ad Hispaniam, & maxime ad Cataloniam, spectantes dicitur continere, uti etiam plura de militaribus gestis Catalanorum adversus Mauros, deque illorum militari virtute, qua brevi Africanos illos hospites suos, a Cataloniae finibus expulerunt, eisdemque multa clade affectis plura regna eripuerunt. Sed cum nos ex America solvimus, nondum illuc pervenerat, quod sciam. Si Ferrariae inveniretur, illud haud invitus legerem, cum ejusdem Auctoris sit, cujus sunt *Prolusiones Philosophicae*, quas avide in America legebamus. Ne vero vobis mirum sit, me de rebus Cataloniae cognoscendis esse sollicitum, scitote, me in America natum, & educatum, origine Catalanum esse.

§. XII. Audieram etiam, cum in Hispaniam appulimus, relictam Mantuae Carpetanorum *Historiam Naturalem Cataloniae*, praelo paratam, ab eodem Auctore scriptam, ac distributam in tria regna Chimica Naturae, Fossilium nempe, Vegetantium, ut vocant, & Animantium. In ea autem, ut mihi narravit Auctoris amicus, qui eam legerat, praeter enumerationem sylvarum, fluminum, lacuum, portuum, fontium tum aquae communis, tum salsae, & sulphureae natura calidae: *thermalis* (*a*) nempe, ac medicinalis: praeter recentiorem, & antiquam Provinciae illius topographiam (*) cum divisione, & nominibus tractuum, cum praesentium, tum antiquorum (quos quidem variis antiquis Romanorum Inscriptionibus suis in locis repertis, ac priscorum Geogra-

(a) *Seneca in QQ. NN.* Sudatorias *appellat aquas thermarum, & thermas* Sudatoria.

graphorum,&Hiſtoricorum teſtimoniisAuctor indicat,& confirmat): praeter haec, inquam, omnia, multa de frugum proventibus, de artefactis innumeris manuariis, de terreſtri, & maritimo Catalanorum commercio, de monetarum priſcarum nominibus, & valore, de antiqua, & praeſenti forma regiminis Cataloniae, ut etiam ſingularia, & notabiliora, ſive ſacra, ſive profana, quae Provincia illa continet, exponuntur, non omiſſo Poetarum Latinorum, Hiſpanorum, & Italorum ornatu, ac additis Diſſertationibus nonnullis, res naturales, hiſtoricas, & oeconomicas Cataloniae illuſtrantibus: quae omnia libentiſſime legerem, ſi typis mandarentur, ut plenius cognoſcerem Provinciam, unde oriundus ſum.

§. XIII. Cui *Technophilus*: Neſciebam, tot, ac tam varia in ea Hiſtoria contineri. Optandum eſſet, eam typis mandari cum Auctoris nomine, ne otioſus quiſpiam, & plagiarius ex furtivis floribus ſibi laudis coronam texat: vel potius, ne AEſopi Graculum imitatus plumis alienis veſtiatur. Sed forſitan Vir Cl.DD. J. Santanderius, Regiae Bibliothecae Praefectus doctiſſimus, manuſcriptum collegit, & in Regiam Bibliothecam intulit: quo fiet, ut, eo ſaltem ſuperſtite, qui novit proculdubio, cujuſnam ſit Opus illud, nemo audeat furaces manus in illud mittere. Si Hiſtoria illa, addidit *Polyhiſtor*, tot, ac tam varia complectitur, ut dixit *Requeſenſius* (hoc erat nomen Hiſpano-Americani) poterat Auctor inſcribere Opus illud: *Hiſtoria Naturalis, Oeconomica, & Artificialis, ſive Artificioſa Cataloniae*. Sed melius eſt, multa praeſtare, & pauca promittere, quam multa promittere in titulo Operis, & pauca dare. Ex iſta, ſi typis mandaretur, & ex illa Hiſtoria, inquiebat *Cenſorinus*, ad *Hiſpano-Americanum* converſus, plura de Cataloniae rebus, & antiquis, ejuſdem monumentis cognoſcere poſſes: quandoquidem tu notitia Cataloniae rerum adeo delectari videris: proculdubio, quia in America plures ex illa Hiſpaniae Provincia de Catalonia loquentes, vel milites, vel negotiatores audiviſti, & ex illuc aſportatis pulcher-

cherrimis artefactis a Catalanis, homines eos, ex quibus originem ducis, gnavos, & industrios esse non falso existimasti.

XIV. Praesertim vero ex Opere illo *de Episcopis Barcinon.* (ut in viam redeamus, a qua nimium digressi eramus propter tuam Cataloniam) intelligeres etiam, quam immerito ignorantiae tenebras illas, plusquam Cimmerias, in Italia, Gallia, Germania, Anglia post Carolum M. Valchius adstruxerit. Si enim in Catalonia, & Gallia Gothica, quae non Gothorum solum, & Alanorum, sed & Arabum incursionibus afflictae fuerunt, non ea fuit ignorantia, non ille Latinae linguae neglectus, & aliarum Disciplinarum in Clericis, & Episcopis, quem depingit Valchius, qui probosae ignorantiae eos insimulat; recte argumentari licet, in provinciis, & regnis aliis, quae tot Barbarorum incursionibus obnoxiae non fuerunt, nec tandiu sub eorum potestate, & tyrannide gemuerunt, eas tenebras, & neglectum Disciplinarum non ita Clerum occupasse, ut nec legere, nec scribere, nec loqui Latine potuerint, qui eruditi videri volebant, postquam Caroli M., & Ludovici Pii virtute fuerunt a Barbarorum jugo liberata. Quod sane magis apparebit, si meminerimus, Carolum, accersitis ex Anglia, & Scotia, quo se Disciplinae receperant, viris doctis, varias scholas erexisse, in quibus Populorum sibi subditorum juventus erudiretur.

§. XV. Jam vero in Catalonia, & Gallia Gotthica non eam invaluisse ignorantiam, quam Valchius a saeculo IX. ad instauratas litteras depraedicat, ostendi facile posset ex variis Episcoporum conventibus, per ea saecula ibi celebratis ad constabiliendam disciplinam, & errores exstirpandos: ex variis templorum consecrationibus, solemni ritu actis: ex variis Latinis instrumentis donationum Ecclesiis, & Monasteriis factarum: ex variis Principum diplomatibus, ex variis Latinis Inscriptionibus: ex aliis demum monumentis, per ea barbara secula Latino sermone exaratis (*): in quibus vestigia saltem apparent purae Lati-

ti-

tinitatis: in quibus item cerni potest, per ea tempora, tum Laicos, tum etiam Clericos, & Episcopos extitisse, qui de Latinis litteris cogitabant, ac eos, qui eruditi videri volebant, & legere, & scribere, & loqui Latine potuisse; atque adeo, & flectere, & componere apte Latina vocabula non nescivisse.

§. XVI. Quid ad haec Valchius? inquiebat *Hispano-Americanus*, plane nescio: sed forsitan diceret, se hanc ignorantiam non attribuisse Hispanis, sed Italis, Germanis, Anglis, & Gallis extra Galliam Gothicam degentibus. Verum est, inquiebat *Censorinus*, Hispaniam a Valchio non nominari, cum de hacce ignorantia, atque neglectu Latinae linguae loquitur. Non quod putaret, ab hac mentium caligine immunem fuisse Hispaniam; sed quia de illa nullum esse dubium poterat, cum illic Barbari per plura secula domini rerum fuerint, quam in aliis Europae regionibus, ea ignorantia notatis.

§. XVII. Si enim in aliis regnis tanta ignorantia vigebat, & Latinae linguae neglectus; pronum est conjicere, non minorem in Hispania viguisse, praesertim, cum non constet, contra ignorantiam litterarum praesidia a Carolo M., aut ab alio, in Hispania constituta, fundatis Academiis, missisque viris doctis, qui Hispanos erudirent. Quod beneficium praestitum a Carolo fuit Italis fundando Academias Ticinensem, & Bononiensem, Gallis fundando Parisiensem, & Germanis, vel erigendo monasteria, vel Monachis praecipiendo, ut doctiores in eis scholas haberent, ac in suo Palatio alendo Eginhardum, Alcuinum, & alios viros doctos, qui Palatinos, & Germanam juventutem, praesertim nobilem, scientiis, ac Disciplinis ingenuis instituerent.

§. XVIII. Hoc unum debet Navarrae Regnum Carolo in Hispania, uti etiam Catalonia, quod Pampelonam, sive Pompeiopolim Mauris eripuerit, & Christianis Cataloniae incolis per se, & per Ludovicum filium suppetias tulerit, ad Mauros ex tractu Gerundensi, & Barcinonensi

expellendos, ac Barbarorum jugum in illis regionibus excutiendum.

§. *XIX*. Ego existimo, inquiebat *Phronimus*, Valchium nunquam arbitratum fuisse, eam invaluisse ante Carolum M., & hujus aetate, in Europae provinciis ignorantiam, & Latinae linguae neglectum, qualem post eum fuisse Historici narrant. Etenim ante Carolum, etiam Barbaris dominantibus post Honorium, magna ingenia ubique floruerunt, qui satis pura Latinitate scribere poterant, pluraque tum versu, tum prosa scripserunt, licet nonnullis Ecclesiasticis vocabulis uti voluerint, stylo Ecclesiae se accomodantes, & ab Ethnica superstitione hoc pacto magis recedentes.

§. *XX*. Quin imo Carolus ipse variis Disciplinis excultus traditur, ac non Latinae solum, sed & Graecae linguae peritus a Petro Pisano edoctus dicitur, idemque adeo lectioni deditus, quantum illi negotia, & bella permitterent, ut noctu sub cervicali libros S. Augustini *de Civitate Dei* eruditissios haberet, quos legere solebat, cum a somno excitabatur. Composuisse etiam, praeter nota Capitularia, Opera alia, inter quae, lucubratio de Arte Grammatica recensetur (*). Constat praeterea litteratis non parum favisse; quod etiam praestitere Ludovicus Pius, & Carolus Calvus, ejus in Imperio proximi successores; quae omnia stimulos addere poterant pluribus ad litteras excolendas, aut non omnino negligendas: cum Regum ad nutum, & exemplar, ut dici solet, orbis componatur.

§. *XXI*. Haec probant, inquit *Censorinus*, parum considerate Valchium sequutum nonnullos scriptotes aevi longe posterioris, & remoti ab aetate Caroli, scripsisse, non multum curasse Carolum de promovendo cultu Latinae linguae, licet de instaurandis superioribus disciplinis, quae labectatae erant, multum curarit. Quis enim imperitus adeo rerum est, qui nesciat, Disciplinarum omnium fundamentum, in Occidenti praesertim, & Septentrione, ubi Graeca non vigebat lingua, Latinam fuisse? Et qui, amabo, poterat Carolus eas instaurare Disciplinas, Philoso-
phiam

phiam dico, Theologiam, Medicinam, Jus Civile, & Canicum, si Latinitatis scholas neglexisset? Unde scientias illas, & Disciplinas haurire potuissent, & Magistri, & Discipuli, nisi ex Latinis libris, qui Barbarorum incursionibus, & incendiis, ab eisdem in pagis, & urbibus excitatis, non perierant? Et quonam tandem pacto ex illis haurire potuissent doctrinam, atque praecepta, in illis tradita, si Latinae linguae, qua scripti erant, expertes fuissent? (*)

§. XXII. Si dixisset Valchius, diligentiae, & conatibus Caroli circa cultum, & instaurationem Latinarum litterarum successum per omnia non respondisse; cum Valchio sentirem: at Carolum in votis non habuisse, & non valde conatum Latinarum litterarum instaurationem mihi nunquam persuadebit.

§. XXIII. Hactenus dicta ostendunt temporibus Caroli M. sive seculo VIII., & initio IX. eo in statu fuisse Disciplinas ingenuas, & Latinam linguam, in Italia praesertim, Gallia, Germania, ut inverisimile sit, statim intra ipsum seculum IX. Provincias illas tanta ignorantia, quantam ponit Valchius, laborasse: multo minus in Anglia, ubi manebant Bedae, omnibus scientiis, & artibus ingenuis instructissimi, Discipuli, quo item Barbari nondum penetraverant. Et vero Caroli M. aetate, seculo praesertim VIII., & IX. initio viros doctos, & Latinae linguae peritos extitisse, nemo dubitat. Nam, praeter Bedam, & Alcuinum Bedae Discipulum, floruere Paullus Diaconus, Petrus Pisanus Caroli M. Magister, Poeta Saxonicus, Theodulphus Aurelianensis, Fredegisus Diaconus, Leo III. Pont, Maximus, Monachus Egolimensis, qui Vitam Caroli M. scripsit, Teganus, qui Vitam Ludovici Pii: ut mittam alios, & nihil dicam de Conciliis Generalibus, Nationalibus, Carolo regnante, sub Romanis Pontificibus Adriano I., & Leone III. habitis, quibus interfuerunt Episcopi non indocti, qui errores Felicis, Elipandi, & Claudii Taurinensis damnarunt, ac Ecclesiae disciplinam instaurare studuerunt.

§. XXIV. Si opus esset demonstrare, in bono statu, licet non in optimo, fuisse Latinitatem per ea tempora, & ejusdem cultores non defuisse, afferrem plura ex Beda, ex Eginhardo, ex Paullo Diacono, & Alcuino, ex Poeta Saxonico, ex Theodulpho, ex ipso Carolo M., quae non neglectam, sed satis excultam a nonnullis Latinitatem in seculo VIII., & initio IX. indicant. Non nos latet, inquit *Polyhistor*, eos, quos tu citasti Bedam, Eginhardum, alios, satis accurata usos Latinitate: de uno Carolo M. dubito, & vellem documentum aliquod produceres cultae a Carolo Latinitatis; nam non putabam, hunc Principem Latinam linguam excoluisse, licet optarit, eam in Academiis instaurari: & audivi, nonnullos Germanos in ea esse sententia, ut credant, eum de Teutonica magis lingua ornanda, & promovenda, quam de Latina sollicitum fuisse.

§. XXV. In medium afferam, inquit *Censorinus*, Latina nonnulla ex Carolo M. ut tibi morem geram. Cum Ludovicum Filium, an. Octingentesimo Christi, Socium Imperii creavit Aquisgrani in templo B. Virginis, a se erecto, hac formula usus est: *Accede Ludovice, & coronam capiti tuo, non dignitatis solum ornamento, sed regnis etiam nostris, & Reipub. Christianae praesidio, laetus impone, & mecum una, auspicatis post hac consiliis, moderare*. Elegantissime, inquit *Hispano-Americanus*, & si licet ita loqui, *Latinissime*. Vis aliud, inquit *Censorinus*? Cui *Phronimus*: audiemus perlibenter; nam Virorum magnorum res, etiam minimas, ut ait Tullius, noscere juvat.

§. XXVI. En vobis aliud, inquit *Censorinus*, paris elegantiae, & Latinitatis, Cum Ecclesiae remisit jus eligendi Episcopos, ei, & successoribus concessum a Rom. Pontificibus, ob beneficia Ecclesiae praestita, & ejusdem susceptam protectionem, hanc legem suo, & Ludovici nomine condidit: *Sacrorum Canonum non ignari, ut in Dei nomine Sancta Dei Ecclesia suo liberius potiatur honore, assensum Ecclesiastico Ordini praebemus, ut Episcopi per electionem Cleri, & populi, secundum Statuta Canonum de propria*

Dioe-

Dioecesi, remota Personarum, & munerum acceptione, ob vitae meritum, & Sapientiae donum, eligantur, ut, exemplo, & verbo, sibi subjectis usquequaque prodesse valeant. Papae! inquit *Technophilus*: haec aurei, vel argentei saltem seculi videntur: ac piissimus Imperator non se Latini sermonis solum, sed & Canonum, & antiquae Disciplinae Ecclesiasticae peritum prodit. Sunt ne alia? Si memoriae confiderem, respondit *Censorinus*, possem recitare extemporalem Caroli Allocutionem ad Scholares nobiles, & ignobiles Academiae Parisiensis, quos, regente Academiam quodam Clemente, ad se vocavit, ut profectum eorum in litteris per se ipse agnosceret. Verum quassata annis jam memoria, & longa desidia promittere non possum, me illam fideliter Caroli Orationem vobis redditurum. Conabor nihilominus in memoriam revocare perorationem, seu clausulas, quibus finem imposuit Alloquutioni.

§. XXVII. Refer saltem, si tibi grave non sit, inquit *Technophilus*, factum historicum, quod Caroli curam, & conatum in promovendis disciplinis nobis ostendat; & verba Caroli, quae mente retines, ne nobis invideas. Cui *Censorinus*: factum historicum facilius est vobis denarrare, quam Caroli Allocutionem fideliter recitare. Si ego *Phronimi*, aut *Polyhistoris* reminiscendi vi pollerem, vel Artem memoriae didicissem; possem vobis integram Caroli Allocutionem referre; ast cum, neque eorum, quos dixi, memoria valeam, nec Artem memoriae didicerim (cum magis semper optarim discere Artem obliviscendi) necesse erit, vos nuda facti narratione, & postremis Allocutionis Caroli verbis ad Scholares nobiles, contentos esse. Vocavit ad se, ut jam dixi, Scholares Parisiensis Academiae Carolus, & ex eorum pensis, & responsis agnoscens, ignobiles strenuam, nobiles autem segnem operam in studio litterarum posuisse; laudavit ignobilium diligentiam, illis, & pinguia beneficia, & Abbatias, & Episcopatus promittens: inertes autem nobiles, postquam eos ingenioso sarcasmo usus, & divites, & formosulos, & nobiles,

& Summatum filios, & delicatos appellasset, illisque exprobrasset, quod donis illis confisi, atque inflati, inertiae, ludis, luxui, & vanis exercitiis indulsissent, litterarum gloriam, & placitum suum contemnentes; minaci vultu in eos intuitus, sic peroravit: *Per Regem Coelorum non ego magnipendo nobilitatem, & pulchritudinem vestram, licet alii vos admirentur. Et hoc proculdubio scitote, quod nisi cito priorem negligentiam vigilanti studio deposueritis, apud Carolum nihil boni adquiretis.* Si Ferrariae invenirentur Annales San-Gallenses (quod ignoro) ad eos vos mitterem, ut factum istud Caroli legeretis.

§. XXVIII. Quamvis minus accurata Latinitate, ajebat *Hispano-Americanus*, in extemporali Oratione usus fuisset Carolus, ac unum, aut alterum vocabulum Latinum minus proprium usurpasset, haec satis indicant, Carolum Latinae linguae peritum fuisse, & linguae Latinae cultum non neglexisse. Indicant praeterea seculo VIII., & IX. in cujus initio saltem usque ad XIV. annum vivebat Carolus, non tantam barbariem, ac Latinarum litterarum neglectum, quantam sibi persuasit Valchius, Italiae, Galliae, & Germaniae supervenisse: & valde miror, Valchium, Criticam Historiam scribentem, ad haec non advertisse animum, & ea, quae tu narras, asseruisse. Recte tu, & prudenter, inquit *Censorinus*. Ne vero vestrum quispiam arbitretur, me aliquid Valchio affinxisse, adnotatum habeo locum Valchii in Historia, & illum legam, vel si vobis placet, illum legite, ut testes oculati, & auriti sitis dictorum Valchii, eumque non joco, sed serio affirmasse, quae dixi, de ignorantia, quae seculo IX. ad instauratas litteras post Carolum M. in Occidentis Provinciis regnavit.

§. XXIX. Legemus nos, inquit *Technophilus*, ne tu relegendo jam lecta fatigeris: non quod tibi narranti non credamus, sed, ut Valchii Latinitate oblectemur, nam indicasse videris, tibi eam probari. Ita est, inquit *Censorinus*: Latinitas Valchii est satis pura, elegans, & perspicua:

ejus

ejus Critice in tota fere Historia commendabilis: ejus eruditio non vulgaris. Nec mirum vobis esse debet, quod in longo opere nonnunquam dormitet, nec eum e somno excitarem, sed sinerem etiam stertere, nisi vidissem eum in Episcopos, Clericos, & Monachos, quibus debemus servata pretiosa Latinitatis, & Disciplinarum prisca monumenta, delirare. Dixi de Latinitate Valchii, mihi eam probari; at scitote, heic vos lecturos aliorum Latinitatem, magis Geticam, quam Romanam, quaeque vobis forsan, aut stomachum, aut bilem movebit. Ego legam, inquit *Hispano-Americanus*, si vobis videtur; nam sum satis valido stomacho, &, cum laboribus sim assuetus, non facile *jecur meum uret bilis*. Ut libet, inquit *Censorinus*, en tibi librum, & locum hac philyra indicatum. Tunc *Hispano-Americanus*, accepto libro, indicatum, inquit, locum teneo, & jam lego: audite. Avidissime, & auritis auribus audiemus, inquit *Phronimus*, nec surdis canes. Verum mitte narrationem, quam forsitan praemittit Valchius invasionis Ostro Gothorum, Wisigothorum, & Longobardorum, & ad Caroli M. tempora accede, cum is Longobardorum regnum, expulso, & demum capto Rege Desiderio, armis occupavit. Inde, reposuit *Censorinus*, locus incipit, quem legendum designavi, ne lectio nimis longa vobis fastidium crearet.

§. XXX. Sic habet locus, inquit *Hispano-Americanus*: *Tempore Caroli M. splendida lux Latinis litteris non oborta est, qui majorem curam Germanae linguae ornandae, quam Latinae habebat* : : : *Gerhardus Joan. Vossius*, Praef. libri de Vitiis Sermonis: *Carolus M. variis in locis scholas erigendo praeclare est meritus de studiis universis: melius tamen de rerum doctrina, quam lingua Romana*. At saltem, interpellavit *Technophilus*, Carolus praeclare fuit meritus etiam de Latinae linguae studiis secundum Vossium, cum de universis studiis praeclare meritum eum affirmet. Perge: *Quae Latini sermonis conditio*, continuavit *Hispano-Americanus* legens, *quosdam in eam adduxit sententiam, ut crediderint, Eginhardum Vitae illius Caroli M. non genuinum esse Auctorem, cujus*

jus Latinitas Genium seculi illius non probat . Lege Vossium Opere de Historicis Latinis, & elegantissimam Dissertationem Schminckii de Eginhardo. *Post Carolum M. inertia hominum magis ac magis crevit, nec quisquam de Latinis litteris excolendis, ornandisque cogitavit. Nulla ferme apparuerunt amplius Latinitatis purae vestigia: seculis ergo, quae subsecuta sunt, nono, decimo, usque ad instauratas litteras, prout in Italia, sic in aliis regionibus, Gallia, Germania, Anglia adeo concidit Latinitas, ut qui videri volebant eruditi, vix legere, nedum scribere, aut loqui potuerint. Seculo jam tum IX., Presbyteri necesse habebant, constituendos Episcopos interrogare*, utrum Evangelia legere possent. *Per hoc tempus tanta fuit ignorantia, ut nec flectere, nec componere apte vocabula scirent.*

§. *XXXI. Tempore Zachariae Papae in Boiaria fuit Sacerdos, qui Religionis Christianae Candidatos his verbis lustravit: Baptizo te in nomine & Patria, & Filia, & Spiritus Sancta. Vide Aventinum Ann. Bojorum. lib. 3. p. 220. Quum Philippus II. Rex Hispaniae sub duce Albano in Belgio concilium sanguinis institueret, praeses quidam ejus Dominicanus, nomine Vargas, protulit hunc syllogismum*: Haeretici fraxerunt Templa; boni nihil faxerunt contra: ergo debent omnes patibulare. *Belgis vero urgentibus sua privilegia, itidem respondit*: Nos non curamus vestros privilegios. *Lege Hornium in* Orbe Pol. p. 138., *Lansium contra Hispanos p. 391. Abbas quidam ad Fratres Monasterii sui ita quondam scripsit*: Fres, Fres: vos multum foratis, vos ad multum potatis: haec res in longum non faciet bonum. *Sutori cuidam testamentum condiderat Sacrificulus Anglus his verbis:* in Deus nomine Amen. Deus animam, corpus terram; bos super Ecclesiam, altare vitulus, & tibi tritulus, reliquis, & reliquus intus, & extra uxor, & filia.

§. *XXXII.* Hic potes, inquit *Censorinus* finem legendi facere, nam quae sequuntur sunt repetitio praecedentium verbis aliis. Finem facio libentissime, inquit *Hispano-Americanus*, nam jam sudor *ad imos talos manabat*, non tam

pul-

pulverulentae, & aestuosae viae molestia, quam harum ineptiarum narratione; & videbam Sodales, audientes haec, (verbis Horatii utor) *collum porrigere* longa lectione jugulandos. Cui *Censorinus:* ineptiae istae non sunt Valchii, sed barbara Latinitate loquentium. Mihi videtur, inquit *Hispano-Americanus*, non parum ineptire, qui in Historia Critica ineptias aliorum, quibus nemo docetur, nec nisi forte stultus aliquis lector, & male sanus oblectatur, serio narrat. Ego, reposuit *Censorinus*, non hic Valchii Patronum ago, & ex *Phronimo*, *Technophilo*, & *Polyhistore* scire aveo, quid illis de Valchii narratione ista videatur? Mihi videtur, ajebat *Technophilus*, Valchium ex animi sententia ea narrare, quod non putabam: arbitrabar enim joco, & hyperbolice scripsisse de ea ignorantia, quam tu dicebas, eum adstruere a Carolo M. ad instauratas litteras. Existimo etiam, non defuturos, qui ea legentes, majorem Criticen, & Dialecticen in Valchio desiderent. Idem sentio, inquit *Phronimus*, & recte dicebas, *Censorine*, illum, non dormitare modo, sed stertere hic loci, & delirare. Ego, inquit *Polyhistor*, sentio, Valchium nec bonum Criticum agere, nec bonum Historicum, cum sine tabulis, sine testibus plura narret, & credat, a nobis valde remota, & insuper neutiquam verisimilia.

§. *XXXIII.* Neutiquam verisimilia dicis haec? inquit *Censorinus*: imo & manifesto falsa nobis venditat bonus Valchius; quae, ut suadeat, adducit exempla, quae ad rem non veniunt, & nihil probant: cum in seculis cultioribus fuerint, qui pessima uterentur Latinitate, vel, si aliquid probant, contra Valchium probant: unde malae caussae pejus patrocinium attulit ea exempla producens.

§. *XXXIV.* Jam vero ante omnia, ut nihil dissimulem, est manifesto falsum, Carolum M. de excolendis, & promovendis Latinis litteris parum curasse, quod est a me jam demonstratum. Est item manifesto falsum, post Carolum M. neminem de excolenda Latinitate cogitasse, & ferme vestigium nullum illius apparuisse; cum plures fuerint

rint

rint post Carolum M. Scriptores, qui Latine, & versu, & prosa Oratione scripserunt, in quorum scriptis multa carmina, multae clausulae, multae periodi, multae paginae, saltem multae phrases leguntur, quae aurei, vel argentei seculi Scriptoris videri possunt. Legat Valchius Vitam Caroli M. post ejus obitum, secundum communissimam opinionem, ab Eginhardo scriptam soluta Oratione: legat carmina Theodulphi Aurelianensis, quem Hispanum fuisse probat Cl. Xaverius Lampillas tom. 2. P. 1. *Apologeticarum* suarum *Dissert. pro litter. Hisp.*: legat Claudium Taurin. etiam Hispanum, si errores dogmaticos demas, doctissimum: legat Latinam Historiam Vitae, & Actorum Ludovici Pii, scriptam a Tegano Corepiscopo Trevir.: legat Almoinum: legat Inscriptionem positam Aquisgrani Caroli M. (*) sepulchro, ut etiam positam Ticini eodem seculo IX. Bernardo Italiae Regi, Caroli ex Pipino Nepoti; & videbit, non vestigia solum, sed puram Latinitatem post Carolum M. superfuisse.

§. XXXV. Alia, ut puto, inveniret satis expressa purae Latinitatis vestigia in Bullis variorum Pontificum Rom. & Canonibus Conciliorum, quae post Carolum fuerunt celebrata, ut in lucubrationibus Latinis consequutorum seculorum, de quibus postea forsitan sermo erit. Inter has recenseri possunt plures precandi Deum, & Dei Matrem formulae: plures, quas, qui de ritibus Ecclesiasticis scribunt, *Prosas*, & *Sequentias* appellant, quasque Orientis Ecclesia Ακολουτιας vocat (*): plura Cantica, vel rythmis, vel metris composita, quae Romana Ecclesia adoptavit, ac pie concinit in horis Canonicis, & Missarum Solemniis: ut *Veni Creator Spiritus*: ut *Alma Redemptoris Mater*, & *Salve Regina*: ut *Sacris Solemniis*, & alia, quae sunt satis accuratae, & purae, licet non affectatae Latinitatis, & constat lucubrata a piis Scriptoribus barbarorum seculorum post Carolum M.. Nonnulla ex his fortasse ad palatum non sunt hodiernorum Criticorum; at sunt sane ad gustum solidae religionis, ac pietatis. Haec omnia satis demonstrant,

fal-

falsa esse, quae secundo loco Valchius narrat. Nec ego contendo, quod conatum fuisse demonstrare, Polycarpum Lyserum (quem non legi, sed citatum a Valchio vidi) Valchius ipse tradit: iniquissimum nempe esse eruditionis aevi medii contemptum, & immerito barbarici nomen, ob stylum imprimis minus purum, seculis mediis inustum fuisse: *In vitium enim ducit culpae fuga*, si in medio non consistatur. Ego illud unum dico, & contendo, Valchium in exaggeranda ignorantia mediae aetatis, & nimium, & manifesto falsum fuisse, nobisque vana somnia, & fabularem Historiam, quod ad haec attinet, legendam reliquisse.

§. *XXXVI.* Nec veriora sunt, quae subjungit Historicus noster: seculis nempe, quae subsecuta sunt IX. X. usque ad instauratas litteras, eos qui eruditi videri volebant, ut in Italia, sic in Germania, Gallia, Anglia, vix legere, nedum scribere, & loqui Latine potuisse. Noluissem Valchio, Viro alias diligenti, & Critico, haec excidisse; cum negare non possit, Scriptores, quorum mentionem feci, & innumeros alios (quorum fortassis Catalogum texit Lyserus) qui post Carolum M. usque ad instauratas litteras Latinas, lucubrationes (*) de variis argumentis ediderunt, & legere, & scribere, & Latine loqui potuisse: nisi dicamus, Valchium de nonnullis mente captis, & insanis locutum, qui, quamvis Alphabeti litteras non nossent, eruditi seculis illis videri volebant, vel de his ea, quae narrat, a nobis intelligi voluisse.

§. XXXVII. Addit Valchius ad suadendam, seu probandam ignorantiam Latinae linguae post Carolum M. seculo jam IX. necesse habuisse a Presbyteris interrogari (*) constituendos Episcopos: num saltem legere Evangelia possent? Item, ut audistis, per ea tempora, eam fuisse ignorantiam, ut, qui eruditorum nomen affectabant nec flectere, nec apte componere vocabula scirent. Nugae! nugae. Optandum esset, dixisset Valchius, unde has fictas, & insulsas fabulas exscripsisset, & an putaret, lectores suos tam am-

plis

plis faucibus instructos futuros, ut hos bolos queant deglutire. Valde vereor, mi Valchi, inquit *Polyhistor*, ne ex lectoribus tuis unus aliquis, dum haec legeret, tacitus dixerit illud Juvenalis: *bipedem* Valchius *sibi quaerat Asellum*, cui has clitellas imponat. Narret haec pueris, bubulcis, & aniculis, aut aliis, qui nec legere, nedum scribere, aut loqui Latine sciunt.

§. XXXVIII. Haec scripsisse bonum Valchium magis mirum vobis esset, inquit *Censorinus*, si sciretis, eum non ignorasse, seculo IX. floruisse, praeter nonnullos, qui seculum VIII. illustraverant doctrinis, & scriptis suis, ut Alcuinus, qui seculi IX. initio decessit, ac Eginhardus, qui ad medium IX. seculum superstes fuit (& a quo, non vitam solum Caroli M. diligenter Latine scriptam, sed & Annales Franciae, & multas Epistolas paris elegantiae habemus) ut Amalarius, ut Theodulphus Aurelianensis Praesul (cui praeter varia opera, a P. Sirmondo edita an. *1646*, tribuitur Hymnus *Gloria, laus, & honor*, cujus pars canitur in solemnitate Palmarum) ut alii: floruisse, inquam, Rabanum, Nicolaum I. Rom. Pont., Hincmarum, Paschasium Ratbertum, Valafridum Strabonem, Anastasium, Aimoinum (*), Adonem, Freculphum, Usuardum, Adonem. S. Aldricum, S. Eulogium Cordubensem Antistitem, Alvarum S. Eulogii amicum, Spera-in-Deum horum magistrum, Jonam Aurelianen. Claudii Taurin. strenuum impugnatorem, Teganum, Claudium Taurinensem, & Godescalcum, (quorum errores, Claudii scilicet, & Godescalchi, eodem seculo damnati fuerunt) ut mittam multos Chronicorum & Annalium scriptores, quorum omnium proculdubio notitiam habebat Valchius, in Historia litteraria minime peregrinus.

§. XXXIX. Ex scriptoribus, a me relatis, quorum nonnullos recenset Valchius in sua Historia, plures fuerunt Episcopi, qui flectere, & componere Latina vocabula, quique legere, & scribere, & loqui Latine poterant; nonnulli Abbates, alii Clerici, aut Laici, qui si constituendi

di in Episcopali aliqua sede fuissent, necesse non erat eos interrogare, utrum legere Evangelia possent? Haec noverat Valchius, nec ipsum latebat, ex his nonnullos Germanos, Anglos, Italos, Gallos, Hispanos alios: hocque uno suadere sibi poterat, haud adeo stipites, bardos, ac inertes fuisse omnes seculo IX, & sequentibus, (in quibus multo plures, & doctiores scriptores numerantur) ut in Provinciis, & Regnis Italiae, Galliae, Angliae, Germaniae, Hispaniae, qui videri volebant eruditi, nec legere, nec scribere, nec loqui Lane scirent: falsumque esse, nulla fere vestigia purae Latinitatis illis seculis apparuisse, cum supersint adhuc innumera, & quidem impressa a multis, qui non ambiebant videri eruditi. Et sane ab hac ambitione valde alienus erat D. Franciscus (*) Assisias vir humillimus, & sanctissimus Fratrum Minorum Institutor, & tamen ejus Latina Epistola ad filium suum in Christo Antonium Paduanum, qua illi facultatem concedit Theologiam docendi fratres suos, sermo item brevis, quem ad alumnos suos habuit, cum illis regulam, seu normam vivendi Evangelicam tradidit, sunt tam purae, & elegantis Latinitatis, ut, nec a Valchio quidem tam paucis verbis elegantius scribi potuissent. Epistola autem, & verba D. Francisci sunt ineuntis seculi decimi tertii.

§. XL. Nec existimare debemus, illos solum, qui scripta sua posteritati legenda reliquerunt, doctos tunc fuisse. Multo plures, & quidem non minus eruditos extitisse credendum est, (*) qui licet possent aliquid, legi dignum, scribere, & fortasse magis, quam, quae nunc ab aliis ejusdem aetatis scripta legimus, nihil elucubrare, vel in lucem emittere voluerunt: quod etiam nunc contingit in seculis cultioribus. Haec debebat Valchius considerare, ut etiam, ab Episcopis illorum, de quibus loquimur, seculorum, damnatos fuisse in variis Conciliis errores Godeskalchi, Schoti Erigenae, Photii, Claudii Taurin., Berengarii, Abailardi, Abbatis Joachimi, Catarorum, Valdensium, Albigensium, Arnalistarum, Flagellantium, Fratri-

tricellorum, Lolhardorum, Wiclefiſtarum, ut etiam Simoniacorum. Damnatos, inquam, ab Epiſcopis, qui non modo legere Evangelia poterant, ſed qui ſacrarum omnium Apoſtolicarum traditionum, ut item diſciplinae Eccleſiaſticae, & Canonicae periti erant,

§. XLI. Si Valchius aequitati, & veritati litare voluiſſet, ut debebat pro ſuo munere, Criticum, & Hiſtoricum agens, non modo inertiae, & ignaviae in excolendis litteris non accuſaſſet eos, qui ſeculis illis vivebant, ſed eorum diligentiam, & ſtrenuitatem, eorum ſtudioſos labores litterarios multis mactaſſet laudibus; cum illi, ſubſidiis deſtituti librorum, (*) & Academiarum, quibus nos abundamus, inter militares apparatus, & clangores tubarum, inter inteſtinas diſcordias, & cum exteris bella, inter caedes Civium, & incendia bibliothecarum multa opera ſcripſerint, quae & illi aevo, & poſteritati profuerunt.

§. XLII. Quid ad haec Valchius? inquit *Phronimus*, plane neſcio; nec quamobrem, nec quo fine haec confinxit, ſibi contradicens, Nam ſi haec ab aliquo Hiſtorico excepiſſet, debebat eum citare, vel teſtes rerum adeo incredibilium producere, ut ei crederemus, utque ſe ſubtraheret notae fabularis, & comentitiae Hiſtoriae ſcriptoris. Si autem ea confinxit, ut mirabilem, ac magis plauſibilem Hiſtoriam ſuam redderet, omnes regulas Critices, & Hiſtoriae, immo, & humanitatis violavit.

§. XLIII. Suſpicor, inquit *Cenſorinus*, haec exſcripſiſſe ſine praevio Critico examine ex Centuriatoribus Magdeburg. qui faeces, relicto pretioſo grano, faetidorum quorumdam inſectorum more, collegere, ut invidiam, & odium Eccleſiaſtico ordini, ſive Clericis, Epiſcopis, & Monachis Eccleſiae Romanae illorum ſeculorum crearent. Eos vero Valchium non citaſſe, quia non ignorabat, quam illi fidem apud ſenſatos mereantur; cum hoc unum maxime, praetenſa illa ignorantia in illis ſeculis ſtabilita, ſpectarent, ut gregalibus ſuis, ac praeſertim rudi plebe-

cu-

culae persuaderent, intermissam, & perturbatam Doctrinae Apostolicae traditionem, & Ecclesiam per ea secula, ignorantiae tenebris obrutam, invisibilem factam, vel eam in damnandis erroribus, quos, jam sepultos, suscitare conabantur, & conantur adhuc novatores, errasse, vel eam penitus defecisse.

§. XLIV. Nisi si Valchiano operi adstruendo materiem ministrarint, eodem ovo prognati Josephus Clauderus, & Adamus Reckenbergius, quos citat Valchius, & legi optat. Primum in Oratione habita *de inculta, & horrida superioris Pontificiae, excultaque, & florida Luteranae aetatis Latinitate*: Secundum in ineptissima Oratione; *De ineptiis Romanorum* Clericorum *litterariis*. Vel tandem Chr. Frider. Franckenstennius oratione ea: *De devicta superiorum seculorum barbarie*: in qua probavit, ut Valchius ait: *una cum ipsis a Carolo vere M. restauratae doctrinae primordiis intercidisse in Occidente Graecam litteraturam fere universam: neglectam fuisse rectam loquendi rationem: quemlibet ex suo sibi cerebro nova confinxisse somnia; donec tandem seculo XII. hominum genus* (animadvertite hominis humaniorum litterarum cultoris novam humanitatem) *Molossicum, Odiosicum, & multum incommodisticum irrepserit, quibus Scholasticis dederit nomen*.

§. XLV. Ajebam, ex his forsitan ignorantiam illam barbarorum seculorum hausisse Valchium, qui mihi vir honestus, & Historicae veritatis studiosus (*) videtur: quocirca nunquam in animum inducam, illum, quae legistis, commentum fuisse. Hoc unum peccavit Valchius, in quo virum certe parum Criticum, & sapientem se praebet, quod ea, quae in aliis suae factionis legit, sine examine adoptarit: cum non ignoret, nihil temere credere nervos sapientiae esse. Aliud lectores non mirari non poterunt in Valchio, qui invehitur non semel in rationem agendi, & scribendi nonnullorum, qui se profitentur humanitatis, sive humaniorum litterarum cultores, parum honestam, humanam, & civilem: illud scilicet, inquam, mirabuntur,

tur, Orationem Frankenſtenii probaſſe, & ea, quae in ea continentur, in ſuam Hiſtoriam tranſtuliſſe. Ego ſane novum hoc petulantiſſimae impudentiae genus, & laeſae a Frankenſtenio honeſtatis, civilitatis, & humanitatis crimen, quo nomine appellem, neſcio.

§. XLVI. Tu neſcis, inquiebat *Technophilus*, qui annos prope triginta in ſcholis, & inter ſcholaſticorum opera verſatus es? Miror certe; nam ego, licet pauciores multo annos inter ſcholaſticos vixerim, non ignarus juris, quod illi merito ſibi vendicant fabricandi nova vocabula ad res, & cogitationes novas exponendas, Orationem illam Frankenſtenii, in qua novum petulantiae, & impudentiae genus continetur, *Beſtialiſſimam* ſine ambagibus (& ecce tibi novum Latinum vocabulum) appellarem: ut tandem intelligat, ſolitum a *deſpectis*, ut ait Phaedrus Fab. II. lib. III. *parem referri gratiam*. Ex binis aliis recte tu quidem illam de *ineptiis* cet. ineptiſſimam vocaſti.

§. XLVII. Aſt vos, inquit *Hiſpano-Americanus*, innominatam, illaudatamque praeteritis illam Joſephi Clauderi: *de inculta, & horrida Pontific. cet.*: & valde vereor, ne vobis iraſcatur Orator ille, quod nullam rationem *Floridae* illius ſuae orationis habeatis. Si tanta te cupido inceſſit, ne Clauderi Oratio ſine nomine, & laude praetereatur, inquiebat *Polyhiſtor*, ego illam, vel riſu dignam, vel ignari, non minus, quam vani, & glorioſi capituli miſerandum foetum appellarem: cum neſciat Claudus ille, ſive Clauderus, ante Lutheri ſeculum, ſeu ante Lutheri ſui aetatem, quae ab ejuſdem errorum promulgatione, & damnatione incipit: (nam antea Lutheri nomen auditum non erat) apud Pontificios, quos vocat, cultiſſimam Latinitatem in uſu fuiſſe: ac ſi quid culturae, & humanitatis, ſi quid recti judicii, ſi quid boni in Graecis, Latinis, & Hebraicis litteris primi eruditiores Lutheriani habuerunt, ex Pontificiis, ſeu ex Catholicae Religionis ſcholis, in quibus inſtituti fuerant, hauſiſſe.

§. XLVIII. Ne autem de florida Lutherianae aetatis

La-

Latinitate, seu de intemperie illa affectatae Latinitatis, ac studii magis ad verborum curam, quam ad rerum utilium pondus deflectentis, vanus Clauderi hujus animus, inani captus aura glorietur, & frivolo gaudio efferatur, legat Franciscum Baconem Verulamium, eidem minime suspectum lib. I. *de Augm. Scientiarum*, & videbit, luxuriem illam Orationis, odio in Scholasticos Theologos, Lutheri temporibus invalescentem, magnam laudem non mereri, eamque ortam ex fervore, & efficacia Concionum ad populum demulcendum, alliciendum, & permovendum, ut novos, seu potius redivivos errores, olim damnatos, (quemadmodum ego interpretor, & ex eventu fas est existimare) amplecteretur, Catholicae Religionis dogmata ejuraret, ac salutaris, & debitae obedientiae jugum excuteret.

§. XLIX. Sinite, quaeso, inquit *Censorinus*, tristia haec commemorare, & in viam, a qua jam nimium discessimus, seu ad propositum nostrum redeamus. Ajebam, Valchium illud de Presbyteris interrogantibus constituendos Episcopos, ab illis hausisse, qui fabulam istam ante illum scripserunt: puto, nihilominus, eam fabulam originem ex vero, ut multae aliae, traxisse, quantum conjectura assequi possum. Forsitan Presbyteri eligentes Episcopum, secundum Rituale aliquod Pontificium, constituendos, sive eligendos Episcopos interrogabant, num possent Evangelia populo explanare, seu homilias sacras ad populum habere? cum maxime ad Episcopale munus spectet, non exemplo vitae solum, sed verbo etiam gregem suum pascere, & a lupis arcere; & hinc nata fabula de interrogandis: num possent Evangelia legere? Sed pergamus ad exempla, quae affert Historicus noster, quibus putat, se hanc ignorantiam, toti Europae communem, in Occidenti saltem, suadere, & dicta sua firmare.

§. L. Et primum quidem de Presbytero Bojariae, baptizante sub formula: *In nomine & Patria* cet. sive verum, sive falsum sit, sic narratum fuit: Zachariae Papae, tunc Ecclesiam Dei moderanti, ut habetur in Cap. *Retulerunt de*

Consecr. Dist. IV. licet Gratiani locus non citetur a Valchio. Verum si Chronologiam consuluisset Valchius, ut debebat, cum ea fax Historiae sit, vidisset exemplum illud ad rem non venire, & a proposito suo prorsus esse alienum; cum illud contigerit circa medium seculum VIII., quo tempore Zacharias Graecus, Vir doctus, qui Moralia S. Gregorii ex Latino in Graecum convertit, Romanae Ecclesiae praeerat, & Valchius loquatur de saeculo IX., & aliis post Carolum, usque ad instauratas litteras.

§. LI. Exempla, quae affert pessimae Latinitatis illius Abbatis, & Sacrificuli Angli (quem magis usitato inter vere Christianos vocabulo Sacerdotem appellare Valchius potuisset) non dicit, quo seculo contigerint, & poterant etiam contigisse in seculis cultioribus; cum in omni seculo, etiam cultissimo, sint nonnulli ex omni ordine, qui imperiti sunt purae, & accuratae Latinitatis: ut mittam falsa fortasse, & conficta illa exempla esse; cum auctores nullos, & testes Valchius producat: quod fecit pro primo exemplo Historiam, sive Annales Bojorum citans. Ac licet vera essent, & ad seculum IX. vel. X. spectarent, solum probaret Valchius, Abbatem illum, & Sacrificulum, ut ipse ait, Latinae linguae imperitos fuisse. At ex hoc, quis, oro, nisi omnis Critices, & Dialecticae expers, universalem eam ignorantiam Latinae linguae, atque adeo communem illis seculis, ut Italis, ita Gallis, Anglis, Germanis fuisse argumentetur? ac Monachos, Abbates, & Presbyteros nec legere, nec scribere, nec loqui Latine potuisse? Nisi velit etiam, me ex infelici Valchii Critice, & Dialectice, quibus hic loci utitur in Historia sua, inferre, in caeteris Historiae partibus eum aeque infelicem Criticum, & Dialecticum egisse, in quo sane injuriam Valchlo non levem irrogarem. Nisi etiam, si ex nonnullis, qui recte Latine scripserunt, & Latinam linguam excoluerunt seculis IX. X. XI. usque ad instauratas litteras, colligere liceat, omnes, etiam ruris cultores, & coquos Latinam linguam excoluisse, & ejusdem peritos fuisse. Nisi demum ve-

velit, ex mala, & pessima nonnullorum Scriptorum Latinitate, etiam cultioris seculi post instauratas litteras, opinemur, omnes illius seculi Scriptores pessima Latinitate scripsisse.

§. LII. Supersunt nunc exempla alia pessimae Latinitatis adducta ex Hornio, & Lansio in *Orat. contra Hispanos*. Factum bene, quod saltem hic loci testes facti, vel Auctores fabulae adducit, ne quis putet, Valchium, quae narrat, confinxisse. At quos testes citat Historicus Criticus? Pudet dicere: testes, quos posset Hispanus quivis merito, ut infensos, & falsos, ut suspectos saltem recusare. Et quidem Lansius in *lib.* vel *Orat.* quam *contra Hispanos* inscribit, non Testem agit, sed Actorem; & quis unquam in testem accusatorem contra reum produxit? Qua in re item desideratur Valchii Critice; cum timere deberet, ne Hornius, & Lansius, scribentes proculdubio cum vertebat bellum inter Belgas, & Hispanos, odio magis in Hispanos, quam veritati, ea narrando, litare voluissent, ac scripta illa edidissent, ut accensum jam seditionis, & rebellionis in Hispanos ignem, magis, ac magis eo flabello inflammarent.

§. LIII. Verum demus, quae illi narrant de Dominicano illo Hispano Vargas contigisse. Primum: pessimae illae Latinae locutiones, quarum exempla affert, non spectant ad barbara secula ante instauratas litteras, sed ad cultissimum, quodque Valchius laudat in toto suo Opere ab eruditione, & Latinae linguae cultu. Unde non modo non probatur, quod Valchius contendit, sed contra ipsum Valchium narrata faciunt.

§. LIV. Jam vero Criticos etiam nos agamus non nihil, & hanc narrationem Valchii excutiamus, ac in examen vocemus. Narrat Valchius ex Lansio a Philippo II, Hispaniarum Rege, cujus sub ditione Belgium erat, illic Concilium sanguinis sub Duce Albano constitutum, cui praeerat Dominicanus Vargas Hispanus. Statim hic occurrit non levis scrupulus; a Rege nempe tam prudente, &

Canonum sacrorum non ignaro, praepositum fuisse Concilio sanguinis Virum Religiosum: nisi forte esset Laicus, de quo mirum non esset, fuisse Latinae linguae imperitum. Sed esto: voluerit Rex Hispanus, consentiente, & dispensante, ut ajunt Canonum Doctores, Rom. Pontifice, Sacerdotem Religiosum praeponere Concilio sanguinis, & quidem ex Ordine Praedicatorum. Numne in seculo, in quo referta erat Hispania viris doctissimis, & linguarum, non Latinae modo, sed Graecae, & Hebraicae peritissimis, ut libri, sub Philippi II. ab Hispanis editi, demonstrant: in qua tot celebres (*) Dominicani Hispaniam illustrabant, Maluenda, Alvarez, Ledesma, Medina, Bannezius, Lemosius, & alii: numne, inquam, credibile est, elegisse Philiphum II. virum adeo rusticanum, & Latinae linguae imperitum, cujusmodi depingitur Vargas, ut eum mitteret, & praeficeret Concilio sanguinis apud Belgas Hispanis infensos? *Credat*, per me licet, *Judaeus apella*.

§. LV. Quid? quod, quicumque tandem fuerit, qui barbara illa verba, & soloeca, cum Belgis agens protulit, cum vulgo imperito loquebatur, a quo intelligi voluit barbara illa, & corrupta Latinitate usus, Belgice loqui nesciens. Nec mirarer, cum dixisse narratur: *nos non curamus vestros privilegios*, Hispane ea verba iratum protulisse: *Nosotros no curamus de vuestros privilegios*, quae verpa Hispana, sermonis Hispani ignaris auditoribus Latina sunt visa, & fictionis primariis narrata. Quamobrem melius famae suae, & sapientis Critici bono nomini consuluisset Valchius, si haec magis examinasset, vel omisisset, vel non tam affirmate, atque universe ignorantiam illam Latinae linguae seculis illis post Carolum M. usque ad instauratas litteras adscripsisset. Et mihi videtur Valchius minus dignus venia, & sibi contradicere; cum ipse recenseat varios scriptores seculorum omnium, quae barbara vocantur, usque ad instauratas litteras, (multo plures praetermittens) qui non contemnenda Latinitate scripserunt; & in illis invenire potuisset, non levia vestigia

so-

ſolum purae Latinitatis, quae illis ſeculis vix apparuiſſe dicit, ſed plurima bene ſignata, & expreſſa lineamenta illius, imo & multa puro puto, ac eleganti Latino ſermone exarata. Producat, per me licet, non bina, aut terna exempla, ut fecit, peſſimae, ſeu male conſtructae Latinitatis a Carolo M. ad inſtauratas litteras, ſed centena, ſi velit, & millena: nondum a ſe praedicatam ignorantiam Latini ſermonis, atque adeo aliarum Diſciplinarum probabilem reddet viris cordatis, qui illorum ſeculorum litterariae Hiſtoriae non ſunt ignari.

§. LVI. Quod ad Scholaſticorum Latinitatem attinet, rideant Critici Lutheriani, quantum velint, nova Scholaſticorum vocabula: exſecrentur eorum Latinum ſermonem: *moloſſos* eos, & *moloſſicos* appellet Lutheri de grege male ſalſus hiſtrio, neſcio quis; fortaſſe, quia illi ovium Chriſti Paſtoribus fidelem praeſtant operam, latratibuſque ſuis, & curis a Grege arcere conantur lupos. Vocent *odioſos*, quia vere eos oderunt errorum ſeminatores. Vocent *multum incommodos*, vel ſi placet *incommodiſticos*, quia multum incommodi novi Evangelii praeconibus attulerunt ſcriptis ſuis ſcholaſticis, eorum fraudes, praeſtigias, dolos, & falſa dogmata meridiana luce clarius incautis, & bona mente praeditis oſtendentes. Nunquam tamen evincent, non fuiſſe plures Scholaſticos, qui & optima Latinitate ſcribere potetant, & ſcripſerunt: quique non Latine ſolum, ſed Graece etiam, & Hebraice docti fuerunt.

§. LVII. Non ego probo vocabula barbara, ſive minus Latina, cum ſunt propria, & genuina, quibus res, de quibus Latine loquimur, vel ſcribimus, explicare poſſumus; at licitum non eſſe Theologis, nova cudere vocabula, ad res, & cogitationes novas, quae Romanos ſcriptores latuerunt, ſine ambagibus, & obſcuris vocabulis Latinis, quae vim, eas ſignificandi non habent, exponendas, nunquam viris cordatis perſuadebunt; niſi etiam Grammaticis, Juriſperitis, Chimicis, Mathematicis novas voces ab eiſdem inventas eripiant, quibus ſi quis uteretur

de Grammaticis, Chimicis, Juridicis, Mathematicis rebus non ſcribens aut loquens, plane barbarus, ridiculus, *Molloſſicus*, *Odioſicus*, *Incommodiſticus* appellarerur a Valchii amicis. Quamobrem Criticorum iſtorum, qui Humanitatis cultores videri volunt, licet omnis erga Scholaſticos urbanitatis, ac humanitatis expertes, & immemores ſint; qui Grammaticis Chimicis, aliiſque parcunt, & Theologis Scholaſticis ſycophantias ſtruunt, atque nigrum theta inſigunt hac inhumana Critice ſua,

Dat Veniam Corvis, vexat Cenſura Columbas.

Ac, ut ad Valchium redeamus: exempla illa a Valchio relata nihil aliud demonſtrant, niſi cum hic loci de Clericis, de Monachis, de Epiſcopis Rom. Eccleſiae ſcribentem, primum praejudiciis ſuis, quibus in pueritia a Magiſtellis ineruditis, vel partium ſtudio excaecatis, imbutus fuerat, ſerviviſſe: deinde omnium Critices, Hiſtoriae, Chronologiae, & Dialectices praeceptionum oblitum fuiſſe: Hiſtoriam demum ſuam, alias doctam, & culta Latinitate ſcriptam, harum fabularum narratione, harumque naeniarum cantu, nonnihil ridiculam reddidiſſe.

§. LVIII. Quamobrem in optatis babeo, a M. A., cujus rogatu, & in cujus gratiam, ut dixi, commodatus eſt mihi liber iſte a Viro eruditiſſimo Hieronymo Ferrio, (quem inter & Valchii filios primarios Jenenſis Academiae ſocios, commercium litterarium intercedit) a M, inquam, A. Virum Cl. rogari, ut his ſcribat, amice admonens, eos Patris memoriae conſultum ituros, & rem gratam ejuſdem Manibus facturos, ſi in nova, quae fiat, praedictae Hiſtoriae editione, reſecent, vel omittant potius, aut emendent particulam iſtam Operis Critici, vel ſaltem adnotent, Valchium Patrem praejudiciis, hauſtis ex factionis ſuae Eccleſiaſticis ſcriptoribus, deceptum, & aeſtro quodam Poetico correptum, naenias iſtas mortuae, ut ipſe reputabat, Latinae linguae, praeficarum more ceciniſſe. Vellem etiam, eoſdem certiores faceret, inter Romanenſes Clericos, & ſcholaſticos Theologos non deeſſe, qui Socraticis, Plauti-

ti-

tinis, & Horatianis salibus norint scripta sua condire, quique possint Juvenalis, Persii, Martialis, ac Sectanorum piper, sinapi, & acetum, eisdem, si velint, adhibere.

§. LIX. Cum haec dissereret, nunc sistendo, nunc cum comitibus progrediendo, *Censorinus*, Ferrariamque jam ingrederetur, vidit aegri Medicum, & una sodales *Eterium*, *Hispano-Americanum alterum*, & *Timioxenum* ex S. Benedicti templo egressos, ad se venientes, quibus se se casu adjunxerant bini Hispani alii perquam Eruditi *Albisus*, & (*) *Gephirosius*, quorum postremus Bononiam reliquerat, & Ferrariam se receperat metu terrae concussionum.

§. LX. Porro isti omnes una ad *Censorinum*, & ejus comites pergentes, praemissis de more mutuis salutationibus, numerum comitum auxerunt, ac de viae aestuosae, & pulverulentae incommodis, praesertim vero de aegrotantis sodalis, quem inviserat, multa interrogantes; pro sua humanitate, domum eum deducere, vel repugnantem, officiose voluerunt. Quin etiam *Timioxenus* multis eum rogabat, ut ad se coenatum veniret, reputans, eum coenam domi paratam non habiturum, ac nesciens (quod sodales Hispani non ignorabant) *Censorinum* a non paucis annis coenae valedixisse, ac nihil, vel parum levioris obsonii noctu sumere consuevisse. At is, actis gratiis, & pro coena oblata, *Timioxeno*, & omnibus pro officio, eidem praestito, domum suum, ad quam jam fere pervenerant, cunctis vale dicto, se recepit, itineris, & longi sermonis labore, non parum fatigatus.

ADNOTATIONES RESPONDENTES §§., SEU NUMERIS DISSERT. IV.

Adnotatio I. respondens num. III.

M*eminisse saltem debebat Valchius, & mentionem facere Francisci Baconis a Verulamio, qui toto lib. 6.* de Dignitate, & Augm. Scientiarum, *Doctrinam*,

 quam

quam ille novo vocabulo Traditivam *vocat*, *complectentem Grammaticam*, *Poeticam*, *& Oratoriam*, *illustrat*; *ac quo pacto Doctrina illa augeri possit*, *indicat*. *Adumbrat etiam rationem conficiendi Grammaticam Philosophicam*, *quam inter desiderata ponit*. *Gaspar Scioppius Grammaticam suam*, *seu potius* Minervam *Sancii Brossensis Hispani* Philosophicam *appellavit*: *at non talis est*, *qualem desiderat*, *& adumbrat Verulamius*. *Non paucis item mirum erit*, *a Valchio*, *inter Latinae linguae illustratores non recenseri Joan. Petrum Maffejum*, *quo elegantiorem*, *& cultiorem in soluta Oratione Latium non vidit post instauratas litteras*, *quique ab eximiis Criticis hoc nomine multis laudibus mactatur*. *Poterat etiam inter Germanos suos nominare Jacobum Gretzerum*, *& Jacobum Pontanum*, *qui* docti sermones utriusque linguae, *Graecae nempe*, *& Latinae*, *utramque scriptis suis non parum illustrarunt*. *Nec Tiresias*, *nec Aruns sum*; *& tamen forsitan divinarem*, *quamobrem isti omnes fuerint a Valchio praetermissi*.

Adnotatio II. respondens num. XII.

Haec divisio Tractuum antiquorum Cataloniae, *quae Conventus Tarraconensis Romanorum aevo haud exigua pars fuit*, *deservire potest ad intelligenda plura*, *quae narrat T. Livius in Cataloniae Regionibus gesta ab Imperatoribus ad Hispaniam contra Carthaginienses*, *& rebellantes populos Roma missis*; *quae ubi contigerint*, *vix intelligi potest*, *nisi cognitis finibus Laletaniae*, *Cossetaniae*, *Ilergetum*, *Ausetanorum*, *Lacetaniae*, *Castellanorum*, *Indigetum*, *Ceretaniae*, *Emporitanorum*, *Ruscinonis*.

Adnotatio III. resp. num. XV.

Seculo X., *in quo barbaries maxime dominabatur*, *Ausonensem Ecclesiam in Catalonia gubernabat* Aito, Attho, *sive* Azo, *ad quem missus est ex Gallia Gerbertus*, *postea Silvester II. Rom. Pont. ut sub eo Mathesi erudiretur*. *Gerbertus iste*, Aitonis *discipulus*, *Magister fuit postmodum Ottonis III. Germaniae Imperatoris*, *ob insignem doctrinam*, Miraculum mundi *appellati*, *quo adnitente Gerbertus Romanus Pontifex fuit creatus*. *De Episcopo Ausonensi Gerberti Magistro agit Historicus*

cus

cus Nominum, & Actorum Episcoporum Barcin. *pag.* 116. *Historiae suae*, *& fusius DD. Xaverius Lampillas* Differt. IV. Apol. pro Hispanorum litteratura. *Jam vero valde verisimile est*, *Episcopum*, *qui Mathesim alios docebat*, *Latinam linguam non neglexisse*, *cujus studium*, *& peritia magis*, *quam Matheseos convenit Ecclesiae Latinae Praesuli*, *qui Latinos sacrae Paginae codices*, *& SS. PP.*, *ac DD. Latinorum scripta cotidie in manibus habet*. *Saltem non adeo Latinae linguae expertem eum fuisse crediderim*, *ut* nec legere, nec scribere, atque adeo nec loqui Latine sciret: *cum non alia*, *quam Latina lingua exterum hominem Gerbertum Mathesim docuisse*, *pronum sit aestimare*. *Illud vix possum in animum inducere*, *ausos fuisse Presbyteros*, *qui eum constituerunt Episcopum*, *interrogare*, utrum legere Evangelia posset? *In eadem Historia Episcoporum Barcinon.*, *ubi de S. Oldegario Episcopo Barcinon.*, *& Tarraconensi Archiepiscopo agitur*, *fit mentio Epistolae*, *qua S. Praesul*, *consultus ab Episcopo Ausonensi Raymundo de irregularitate cujusdam ad sacros Ordines promovendi*, *respondet dubio sibi proposito prudentissime*, *& doctissime satis accurata*, *ac minime barbara*, *Latinitate*, *licet eam Epistolam exararet initio Seculi XII. plane barbari*. *Epistola haec legi potest in* Miscellaneis *Baluzii lib.* 2., *& in Aguirriana* Concil Hispaniae Collectione. *Hoc eodem seculo Ermengaudus Urgelli in Catalonia Comes satis eleganti Epistola Latina reprobat morem*, *sive consuetudinem Praedecessorum suorum capiendi bona Defunctorum Episcoporum Urgellensium*: *eaque bona ad Ecclesiam Matrem declarat pertinere*. *Affertur haec Epistola*, *ut praecedens a Baluzio in* Miscel. lib. 2. *Hic etiam legi potest Testamentum*, *vel Testamenti particula ab Ildephonso Hispaniae Rege seculo XI. facti*, *in quo pro expiatione Animae suae*, *& Parentum suorum legat annuum censum non contemnendum in pecunia illius temporis*, *solvendum a se*, *& a successoribus Monasterio Cluniacensi*. *Haec exarata sunt Latino sermone satis accurato*. *In* novo Thesauro Analectorum *Martenii extat scriptura electionis cujusdam Wigonis in Episcopum Gerundensem in Catalonia an. Christi*

sti 908. facta: Scriba Casimiro Presbytero. Item alia electionis Raymundi de Palafolls in Gerundensis sedis Episcopum facta an. 1214. *, quae scripturae videntur factae ab scribis Latini sermonis non imperitis . In eodem* Thesauro *legitur Epistola Berengariae Reginae Legionis, & Galleciae ad Blancham Sororem suam, postea Reginam Franciae, & Matrem S. Ludovici Galliae Regis, in qua describitur pugna commissa a Patre suo Hispaniae Rege (eidem auxiliantibus Aragoniae, & Navarrae Regibus) cum Rege Marochii Ammiramomelino, & victoria insignis ab exercitu Christiano reportata, contra Mauros innumeros, qui sub Marochii Regis vexillis militabant. Saeculi XIII. initio scripta fuit haec Epistola, quae saeculo nostro indigna non esset. Mitto scripta alia Latina, dominantibus Mauris in Hispania, exarata: quae enim attuli satis sunt ad ostendendum Criticum Historicum Latinae linguae in hac parte* Historiae suae Criticae *merito, tanquam parum Criticum, & veridicum a* Censorino *reprehendi. Quis enim sibi persuadebit in Gallia, Anglia, Germania, ac in Italia, a jugo Barbarorum liberatis, omnes adeo ignaros fuisse Latinae linguae post Carolum M., ut* nec legere, nec scribere, *multoque minus* loqui Latine scirent, etiam qui videri volebant eruditi, *si animadvertat, in Hispania sub Maurorum dominatu, vel inter bella cum Mauris, & Latinis libris, & Latinitatis scholis destituta, in qua idcirco minor opportunitas, minusque otium ad excolendas Latinas litteras, quam in illis Regnis erat; si, inquam, animadvertat, fuisse etiam ex his, qui videri nolebant eruditi, Latinae linguae cultores, nec prorsus ejusdem imperitos? In barbaris illis seculis Hispani armis magis, & fusis adDeum precibus ad jugum Maurorum excutiendum, quam litterarum studiis intenti erant. Qui vero tranquille vivebant, & ingenuis Disciplinis dabant operam, discendis linguis Arabicae, Hebraeae, & Chaldaicae magis, quam Latinis litteris, studebant, ut narrat Alvarus Hispanus IX. seculi scriptor.*

Adnotatio IV. resp. num. XX.

Addere potuisset Phronimus, *Carolum M. Latinam Poesim* *ex-*

coluisse: *In* Annalibus *quippe* Benedictinis *tom.* 2. *affert Mabillonius*, *de Paullo Diacono agens*, *Latinam Epistolam elegiaco carmine*, *& Ovidiana quidem suavitate scriptam a Carolo M. ad Paullum Diaconum in Cassino commorantem*, *in qua eum dilectum fratrem appellat*, *& ejusdem precibus ad Deum se commendat*.

Adnotatio V. resp. n. XXI., & XXII.

Multum curasse Carolum M., *sollicitumque fuisse de promovendis Latinitatis studiis illud argumento esse potest*, *quod narrat Monachus Egolimensis ad an.* 887. *in* vita Caroli: *eum scilicet*, *Roma abeuntem secum duxisse in Galliam Grammaticae*, *& Computatoriae artis*, *sive Arithmeticae Magistros*, *& ubique studia litterarum instaurasse*. *Nec parum ostendit hanc Caroli curam quod in* Annal. Benedictinis *tom.* 2. *narratur*: *Carolum M. venerabili cuidam Paullino Grammaticae Magistro donasse bona cujusdam Valdandi*, *qui Lorejae in Ducatu Veneto inter rebellantes occisus fuerat*. *In eisdem* Annalibus *legi potest Epistola ad Baugulfum Abbatem Monasterii Fuldensis pro instauratione studiorum* (*& videtur haec Epistola missa a Carolo M. ad Monasteria*, *& Episcopos ditionis suae*), *qua praecipiebat*, *in Monasteriis*, *& Episcopiis*, *scholas haberi a viris doctis*, *ut possent*, *qui vellent*, *in eis erudiri*. *In praefata Epistola ait Carolus*, *ex variis Monachorum litteris*, *ad se missis*, *cognovisse*, *parum cultos eos esse in sermone*. *Oportere autem*, *Monachos*, *sicut secundum Ordinis regulam curant honestatem morum*, *sollicitos esse de ornatu verborum*, *quem ordinare debet cura discendi*, *& docendi*: *ut qui Deo placere cupiunt*, *recte vivendo*, *ei placere non negligant*, *recte loquendo* = *Addit etiam*, *peritiam in sermone deservire ad melius intelligendas sacras litteras*, *& majori cum affectu laudes Deo concinendas*: *vereturque*, *ne sermonis ignoratione*, *minus sapientes in sacris litteris sint*. *In alia Epistola Encyclica ad religiosos Lectores ditionis suae*, *quae affertur etiam a Mabillonio*, *eis commendat Carolus lectionem Homiliarum emendatarum jussu suo a Paullo Diacono*: *ostenditque*, *quantum optaret Latinos codices SS. PP. incorruptos*

ser-

servari, & legi in ditione sua. Haec, & alia multa, quae praetermitto, satis superque demonstrant, Valchium parum examinasse ea, quae narrat de Carolo M. & hunc Catholicum Principem magis curasse de promovendo studio Latinae linguae, una cum studiis aliarum Disciplinarum in omnibus Provinciis Imperii sui, quam curaverit Valchius in hac parte Historiae suae de inquirenda eorum, quae narrat, veritate.

Adnotatio VI. respondens num. XXV., & XXVI.

In Actis Concilii Francofurdiensis Collectionis Labbaeanae extat bene longa Latina Epistola Caroli M. ad Felicem, & Elipandum, in qua declaratur animus vere catholicus, & pius Caroli M., ejusdemque cum accurata Latinitate in sacris litteris eruditio. Nec minus accurata Latinitate scripta est damnatio errorum in eo Concilio a Patribus facta, quae praeterea est sacra eruditione referta.

Adnotatio VII. resp. num. XXXIV.

Inscriptio Aquisgrani adposita sepulchro Caroli M. sic habet. Sub hoc conditorio situm est corpus Caroli, Magni, & Orthodoxi Imperatoris, qui regnum Francorum nobiliter ampliavit, & per annos XLVI. feliciter rexit. Decessit septuagenarius: an. ab Incarn. Domini DCCCXIV. Kal. Feb. *Ita Mabillonius* in Annal. Benedictinis, *qui recte animadvertit, exiguum elogium Imperatoris inscriptionem istam continere, nisi dicatur, nomen Caroli, quod in ea legitur, loco maximi elogii esse. Non me latet, Valchium, levissima conjectura ductum, cum Goldasto contendere (vide CL. Franciscum Anton. Zachariam tom. 2.* Differt. Ital. ad Historiam Ecclesiasticam spectantium. Differt. 3.) *inscriptionem istam, positam ab Othone III. Imperatore, qui ob Doctrinae praestantiam, ut dictum est,* Miraculum mundi *fuit apellatus. At hoc ipso ostenditur contra Valchium, seculo X. plane barbaro, quo Ottho imperabat, fuisse in Germania, qui puram, & defaecatam excoleret Latinitatem; atque adeo, qui & legere, & scribere, & apte flectere, & componere Latina vocabula sciret. Fortasse, cum haec scribebat Valchius in* Historia Canonizationis Caroli M. *non meminerat eo-*

eorum, *quae in* Historia Critica Latinae linguae *affirmarat*. *Inscriptio vero sepulchro Bernardi Italiae Regis incisa Ticini*, *sic habet*: Bernardus civilitate mirabilis, caeterisque piis virtutibus inclytus Rex, hic requiescit. Regnavit An. IV. Mens. V. Obiit XV. Kal. Maji. Indict. XI. Filius piae memoriae Pipini.

Adnotatio VIII. resp. num. XXXV.

Tria priora Cantica, *&* *Preces tribuuntur Hermanno Contracto*, *non solum Latini*, *sed & Graeci*, *atque Arabici sermonis perito*, *qui post edita varia Latina opera obiit intra seculum XI.* Sequentia, *quae legitur in Missa diei Pentecostes post Epistolam*: Veni Sancte Spiritus, & emitte coelitus *&c. composita dicitur a Roberto*, *cui cognomentum* Pius, *Franciae Rege seculo XI*, *eidemque varii Hymni tribuuntur*. *Canticum* Sacris Solemniis, *& alia ad Officium*, *& Missam Festi Corporis Christi spectantia*, *sunt D. Thomae Aquinatis*, *Doctoris Angelici*, *& Eucharistici*. *Et in his quidem lucubratis a Theologo scholastico seculi XIII. multa apparent bene impressa probae Latinitatis vestigia*, *quod Valchio non parum displicebit*; *cum sibi persuasuerit*, *Scholasticis illius seculi*, *ac posteriorum negatum esse*, *aliter quam barbare Latinum quippiam efferre*. *Canticum* Ave Maris Stella *a nonnullis S. Bernardo tribuitur*.

Adnotatio IX. respondens num. XXXVI.

In decursu seculorum IX. X. XI., *& haec consecutorum usque ad instauratas litteras Romanae Ecclesiae praefuerunt*, *non pauci summi Pontifices bene docti*, *& Latii sermonis non ignari*. *Multa item habita sunt Concilia in Italia*, *Gallia*, *Germania*, *Anglia*, *quorum Canones*, *& Decreta exarata leguntur*, *sin minus eleganti*, *certe non contemnenda Latinitate*. *At Valchius videtur*, *nec Vitas legisse Romanorum Pontificum*, *nisi forte nonnullorum*, *quorum studia*, *& vivendi ratio eorum dignitati parum congruebant* (*ut more gregalium suorum*, *Chamum imitantium*, *pudenda Patris aliis indicaret*) *neque Canones Conciliorum illorum temporum*, *in quorum plurimis praedamnata vidisset deliramenta Lutheri*.

Ad-

Adnotatio X. resp. eidem n. XXXVI.

Non solum iis, qui Ecclesiasticis ministeriis addicti erant, Latini sermonis cultus, & peritia cordi erant, sed & pluribus, qui seculis illis barbaris floruerunt, Laicis Latini sermonis non imperitis. Praeter dicta Adnot. 2. *respondente num. XV. bujus Differt., mirum mibi est, Valchio ignotos fuisse libros de* Aucupio per Falcones *ab uno ex Germaniae Imperatoribus scriptos Latino sermone. Et hic quidem in Prologo palam facit, quo studio ferretur in proprietatem Latini sermonis. Ait enim Artes omnes sua propria vocabula habere; cum vero Aucupium istud, ejusque Ars ignota essent antiquis Romanis, factum esse, ut Ars ista propria Latina vocabula non haberet:* Cum nos, *inquit*, non inveniremus in Grammatica Latinorum verba congruentia in omnibus; apposuimus illa, quae magis videbantur esse propinqua, per quae intelligi posset intentio nostra. *Ecce tibi Germaniae Imperatorem Federicum Secundum, imperantem sec. XIII. qui sollicitus erat de Latini sermonis proprietate in lucubratione ista sua, quae de eo argumento forsitan prima fuit, & ex qua potuit Thuanus plura sumere ad Poema suum* de Re Accipitraria *pangendum. De Alfredo seculo IX. Angliae Rege, Grammaticum, Poetam, Oratorem, Philosophum, Theologum, Jurisperitum fuisse Historici tradunt; ac adeo litterarum studiis navasse operam, ut octo quotidie horas in eis impenderet, neminemque ullum, a litteris abhorrentem, seu qui disciplinis ingenuis excultus non esset, ad conspicua munia extulisse = De Carolo Calvo, qui eodem seculo imperavit, narrat Scriptor* Vitae S. Germani, *Latino carmine, praefato seculo scripta, eum studia Graecae linguae promovisse, ac litterarum studiosos multis praemiis, & bonoribus affecisse.*

Adnotatio XI. resp. n. XXXVII.

Risu, & contemptu magis digna sunt, quam impugnatione, quae hic inculcat Valchius. Adeo ea manifesto falsa sunt, ut in ostendenda eorum falsitate, non magis sit laborandum, quam in ostendenda luce meridiana. Vide nihilominus Adnotationem II.

Adnotatio XII. respondens num. XXXVIII.

Hic Aimoinus scripsisse dicitur binos libros Latinis versibus de inventione, & translatione *exuviarum corporis S. Vincentii Levitae, & M. Hispani. Fuit alter ejusdem nominis, qui saeculo X. floruit Historiae Franciae, & aliorum Latinorum operum Auctor. S. Eulogius, & Alvarus Gothus, qui alumni fuerunt Abbatis, cui nomen* Spera-in-Deum *sub Maurorum dominatione vivebant. Trium istorum Hispanorum supersunt scripta Latina, eo tempore exarata, quo, ut testatur Alvarus, vix ullus in Hispania Latinas litteras excolebat. Omnium quippe in ore voces Arabicae imprimis (cum haec esset dominantium lingua) tum etiam Hebraicae, & Chaldeae resonabant, iique docti tunc temporis habebantur, qui hisce in linguis, non qui in Latina versati essent.*

Adnotatio XIII. resp. num. XXXIX. & XL.

Ut Valchius intelligat, non eos solum, qui eruditi videri volebant, sed & SS. Viros, qui procul ab hac ambitione erant, Latini sermonis in seculis illis barbaris expertes non fuisse, legat opera S. Anselmi Cantuarensis in Anglia Archiepiscopi, & S. Bernardi Abbatis, qui seculum XI. & XII sanctitate, & doctrina illustrarunt, & agnoscet plura in eorum scriptis bene signata Latinitatis purae vestigia: immo non pauca pura, & eleganti Latinitate, a SS. illis viris, inter maximas, quibus obruebantur, occupationes, & negotiorum fluctus exarata. Nonnulla item purae Latinitatis vestigia inveniret in Luitprando Sub-Diacono Ecclesiae Toletanae, seculi X. scriptore. Seculi autem XIII. initio florebat S. Franciscus Assisias, qui proculdubio, pro ea, quam profitebatur, humilitate, eruditi nomen neutiquam ambiebat: & nihilominus ea Latinitate usus fuit in Epistola ad D. Antonium scripta, & in brevi sermone, ad fratres suos habito, qua Valchium in aliqua lucubratione sua usum fuisse non puderet. Epistola S. Francisci est hujusmodi.

Chariſſimo Fratri meo Antonio Frater Franciſcus in Chriſto ſalutem.

Placet mihi, quod ſanctae Theologiae litteras Fratribus

bus interpreteris: ita tamen, ut neque in te, neque in caeteris, quod vehementer cupio, extinguatur sanctae Orationis spiritus juxta regulam, quam profitemur: Vale.

Haec Epistola secundum Lucam Wadingum scripta, & missa fuit an. Christi 1222.

Verba S. Francisci ad Fratres.

O dilectissimi fratres, & in aeternum benedicti filii, audite me: audite vocem Patris vestri. Magna promisimus: majora promissa sunt nobis. Servemus haec: suspiremus ad illa (*forsitan dixit: servemus illa, suspiremus ad haec*). Voluptas brevis, poena perpetua: modica passio, gloria infinita: multorum vocatio, paucorum electio: omnium retributio. Fratres, dum tempus habemus, operemur bona. Paul. ad Gal. VI.

Adnotatio XIV. resp. n. XLI.

In seculis barbaris post Carolum M. praeter eos, qui tolerabili Latinitate solutam Orationem scripserunt, plures invenio, qui carminum Latinorum mensurae, & syllabarum quantitatis ignari non erant, licet destituti praesidiis, quae nos abunde habemus. Plures fuerunt etiam, qui in carminibus pangendis studium, & operam collocarunt: quos quamvis non Poetas, at versificatores saltem, haud prorsus ineptos, vocare possumus. Et omissis Leoninis versificatoribus, in quorum plurimis pura Latinitas minime desideratur, quam illi illius aevi gustui accommodabant; possem, si opus esset, plura illorum temporum Epigrammata Latina sepulchris incisa, & alia afferre ex Muratorio, & ex Mabillonio ad secula IX. X. XI., & posteriora spectantia, quae Poetis cultorum seculorum indigna non aestimarentur. Haec satis declarant, non adeo neglectas Latinas litteras illis obscuris seculis, uti narrat Valchius, fuisse. Inter scriptores illorum seculorum, multos de rebus Liturgicis scripsisse constat, & nonnullos Latinis versibus, ut Hildebertus Archiepiscopus Turonensis, qui seculo XII. floruit, & de Missae Sacrificio Latino carmine Opusculum edidit, quod legere est in Bibliotheca Patrum *tom.* 21. *editionis Lugdun. Hos Latinos Scriptores vix crediderim a Valchio lectos fuisse, licet non ignorarit*

de

de eo argumento ſcripſiſſe . Ab eorum lectione forſitan abſtinuit , ne in illis cerneret damnationem errorum Lutheri ſui in Romanae Eccleſiae Liturgiam debacchantis .

Adnotatio XV. reſpondens num. XLV.

Eruditiſſimo Hiſpano Theologo , & una Hiſtorico , & Antiquario inſigni, Joan. Baptiſtae Gener (a) *videbitur fortaſſe* Cenſorinus *in Valchium nimis indulgens , quem ille tom. 3. ſuae Theologiae , viperinae mordacitatis notat , citans Valchii* Miſcellanea ſacra , *in quibus contendit Auctor , male a Romanenſibus Trithemium ſecutis, Lolhardos, qui ex Fratricellorum grege erant , ac Praecurſores Wicleſiſtarum , & Lutherianorum , haereticae pravitatis inſimulari . Hallucinationes autem Valchii in* Hiſtoria Canonizationis Caroli M. variis obſervationibus illuſtrata , *circa Canonizationem , in Catholica Eccleſia uſitatam , quam ille ſuperſtitioſum ritum appellat , ut etiam circa cultum Sanctis a Romana Eccleſia tributum , ac demum circa Orthodoxiam Caroli M. videri poſſunt in* Diſſert. Epiſt. ad Hieron. Lagomarſinium *Jeſuitam Hiſpanum doctiſſimum, & in Latina eloquentia , ac eruditione nulli ſuae aetatis ſecundum: qui obiit ante ſuppreſſionem Soc. an. MDCCLXXIII. magna cum bonarum litterarum jactura . Ea Diſſert. eſt 3. t. 2.* Diſſert. Italarum ad Hiſtoriam Eccleſiaſticam ſpectantium, *recens editarum a V. Cl. Franciſco Ant. Zacchария tunc Bibliot. Eſtenſi Praefecto , & nunc ſub auſpiciis Pii VI. P. M. feliciter regnantis, Academiae Hiſt. Eccleſ. Romae Directore* = *At* Cenſorinus Miſcellanea *illa non legit , nec* Hiſtoriam Canonizationis Caroli M. , *a Valchio editam : ac Judicium ſuum de Valchiana* Hiſtoria Critica Latinae linguae *ſolum expromit . Nihilominus , qui vellet ſummo Critices jure cum Critico Valchio agere , dictum illud Ariſtotelis , lecta ejus Hiſtoria , in illum torqueret ;* qui reſpiciunt ad pauca , facile pronuntiant . *Illud item ſummi alterius Philoſophi Baconis a Verulamio* : Qui faciles ſunt in credendo, libenter ſolent alios velle decipere: quemadmodum illi , qui facile , & cito rumores ſpar-

(a) *Obiit Romae poſt traditum hoc Manuſcriptum Typographo.*

ſos credunt, pari facilitate, eos augent. Fingunt ſimul, creduntque, *ait Tacitus*. *Nec immerito poſſet Valchium numerare inter Hiſtoricos illos, de quibus Seneca* Nat. QQ. *lib. 7. cap. 56. ait*: Quidam creduli, quidam negligentes ſunt: quibuſdam mendacium obrepit, quibuſdam placet. *Ego autem longa, & matura obſervatione didici, eos, qui difficulter admodum credunt veritates a Deo in ſacris litteris revelatas, atque ab Eccleſia, quae firmamentum eſt, & columna veritatis, definitas, & expoſitas, facillime commentitiis, & fabularibus narrationibus, ut etiam calumniis, aſſentiri. Quod quidem illuminato hoc, ſeu potius tenebricoſo, in ſeculo, quotidie in novis Philoſophis, qui vel in dubium vertunt, vel pertinaciter negant veritates Sole clariores ad religionem ſpectantes, experimur. Facillimi enim ſunt, & proni ad credendas fabulas, quas ne pueris quidem, aniculis, & ſubulcis ſuadere poſſemus, & biſtrionica, mimicaque libertate patentiſſimas veritates, & ſacra omnia irrident. Reſervatum nempe erat illuminato iſti ſeculo, Philoſophos Scurriles, Mimicos, & Hiſtrionicos producere: eoſdem inſuper inter ſapientes, eruditos, & illuminatos recenſere, encomiiſque magnificis celebrare. Quod, cum praeſtat,* Arcem ex cloaca, *ſecundum vetus proverbium*, facere *mibi videtur*.

Adnotatio XVI. reſp. n. LIV.

Obierant jam tempore Belgicorum tumultuum Victoria, Canus, Dominicus Soto, alii celebres Dominicani, qui Hiſpaniam ſeculo XVI. illuſtrarunt.

Adnotatio XVII. reſp. num. LIX.

Is alio nomine Philocentrius *a nonnemine appellabatur, quod, ſuppreſſo nomine, vel initialibus tantum litteris indicato, Poema, binis libris comprehenſum*, Philocentria *inſcriptum, Bononiae Latino carmine edidiſſet, ab Ephemeridum Romanis ſcriptoribus celebratum. Ne vero Poeta magis, Phyſicus, & Mathematicus, qualem ſe in Poemate illo manifeſtat, videretur, quam Theologus, haud multo poſtea publici juris fecit* Hiſtorico-Dogmaticam Diſſertationem *accurata Latinitate, licet ſcholaſtica methodo ſcriptam, de* Materia,

&

& Forma sacrae Ordinationis, *& nunc demum, ut audio, (non enim eas vidi) binas alias edidit ad Ethicam Philosophicam, ac Theologicam spectantes in Wolf., & Puffend.*

Q. MODERATI CENSORINI

DISSERTATIO V.

Quae est Appendix ad Differt. III. De Vita, & Morte Latinae Linguae.

In qua ostenditur, inanes esse conatus recentium Philosophorum, quantocunque ingenio polleant, ad veram Sapientiam sine Divino Magisterio, ac ductu sacrarum Scripturarum comparandam.

COLLOQUIA PRAEVIA

Dialogi fide narrata.

§. I. Postquam convaluit ex acuto, & periculoso morbo, quo aegrotaverat in pago Ferrariae proximo, *Censorini* amicus, contubernalis, & olim in Hispania auditor, quem ille, ut dictum est, non multis ante diebus inviserat; ad pristinas Ferrariae sedes remeavit: tum medicorum, & amicorum consilio persuasus: tum etiam experientia edoctus, parum propitium fractae valetudini suae, contra atque opinatus fuerat, agri Ferrariensis rusticanum aera esse. Ut noverunt *Censorini* sodales, Ferrariam remigrasse, ad eum invisendum frequentes convenere, ut eidem gratularentur recuperatam valetudinem, quae ipsis valde chara erat. Est enim, *Spudaeus* (hoc ei nomen) optima indole, ac mitti ingenio praeditus, eloquio dulcis, & plenus officio, quo omnium, quibus cum agit, sibi conciliat voluntates.

§. II. Aberat domo *Censorinus*, cum ad *Spudaeum* invisendum, & salutandum accessere. Post solitas salutationes, & factas interrogationes nonnullas de morbo, quo

ad extrema redactus fuerat; continuo sermo incidit de *Censorino*, deque ejus Latinis lucubrationibus, per eos dies lectis, vel auditis non sine omnium praesentium adprobatione. Haec audiens *Spudaeus*, qui eorum, quae contigerant, & acta inter sodales Ferrariae fuerant per ea tempora, erat prorsus ignarus: quaenam, inquit, aut quo de argumento hae *Censorini*, quas commemoratis, lucubrationes? An fortasse illae, quas jamdiu manuscriptas, & pressas penes se habet, quibus viam ad eruditam, & sobriam sapientiam indicat verae sapientiae studiosis, quaeque monita salutaria continent ex sacris, aliisque probatis scriptoribus Graecis, & Latinis deprompta, quibus praemuniti, eam viam ingredientes devitare valeant aberrationes? Nihil de hujusmodi *Censorini* Opere a nobis, auditum, inquiebant sodales, & rem gratam nobis facis haec nuntiando. Numne manuscriptum *Censorini* vidisti, ac legisti, aut, quod plus esset, illud descriptum habes?

§. III. Vidi, & legi, inquiebat *Spudaeus*, priusquam Ferraria in pagum proximum valetudinis caussa abirem, *Allocutiones* tredecim ad sodales, quas ille, jamdiu lucubratas, bene clausas in arcula habebat cum manuscriptis aliis, quae nonnunquam extrahebat, ut ea relegeret, ac vel emendaret, vel expoliret. Solebam ego (nolo enim vos de hoc peccato meo celare) discipuli, & contubernalis libertate usus, eo absente, & libros, & manuscripta omnia, exceptis Epistolis, evolvere, quae *Censorinus* in cubiculo vel super mensam, vel inter libros, vel in apertis scriniolis habebat. Incidi forte in codicem, cui inscriptus erat titulus earum, quas dixi Latinarum *Allocutionum*: quod satis mihi fuit ad eum enixe rogandum, ut mihi earum lectionem non invideret.

§. IV. Verum ille non modo serio negavit, quae petebam: sed mihi, vel iratus, vel iram assimulans (quod ex hac petitione mea, & ex aliis non falso suspicatus fuerat, me omnia, quae possem scripta sua curiose scrutari) morem istum meum, quem curiositatis vitium, & inurbani-

ta-

tatem appellabat, multis increpavit. Aſt ſurdo canebat: nam pro eo quo flagrabam ſciendi, & proficiendi in litteris deſiderio, quoties ſeſe dabat occaſio, pervolutabam omnia; loculos omnes apertos excutiebam nihil chartarum abſtruſum adeo, ac reconditum in parva bibliotheca ejus, quae non perſcrutarer praetextu quaerendi librum aliquem, quo indigebam; nam ad libros extrahendos, legendoſque ampla mihi facultas ab eo data erat.

§. V. Exſcuſabam, ut poteram, erratum meum dicens, quaerentem me D. Auguſtini de *Civitate Dei* libros, quos ſciebam in bibliotheca eſſe, incidiſſe in Gravinae Juriſconſulti volumen de *Origine Juris*, intra quod codicem illum cum praefato titulo inveneram, nec me aliud legiſſe praeter titulum, & D. Paulli ſententiam, ſeu monitum (ad *Rom.* 12.) eidem ſubjectum: *Non plus ſapere quam oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem* (ac rem veriſſimam affirmabam, nam cetera lituris plena erant, ac legi non poterant): quamobrem eundem denuo rogabam, ut Opus illud, quod indicabant praefixus titulus, & Paulli monitum, mihi ad inſtitutionem meam commodaret, ſi quidem me ſapientiae cupidum, ac ſtudioſum cognoviſſet.

§. VI. Tandem poſt multa verba ultro citroque habita, importunis meis precibus exoratus *Allocutiones* eas mihi traditurum, legendas ſingillatim, dixit, modo ſponderem, deinceps mihi temperaturum a curioſe evolvendis, inſpiciendiſque ſcriptis ſuis. Spopondi me ejus voluntati obſecuturum: & quoniam aegre ferebat manuſcripta ſua a me legi, in poſterum libris, quibus indigerem, contentum futurum. Hac ſponſione bona fide facta, commodabat ſingulas *Allocutiones*, quas lectas, ut imperatum erat, eidem reddebam.

§. VII. Cum poſtremam legerem, in qua de neceſſitate lectionis ſacrarum Scripturarum ad ſapientiam diſſeritur, in mentem venit eam deſcribere, ut ejus apographum apud me haberem (erat enim ea ſatis nitide, & cum paucis admodum lituris exarata): quod noctu faciebam, clauſo

cubiculo, ne mihi denuo irasceretur *Censorinus* jam placatus, si me eam describentem invenisset: nesciebam enim, utrum illi placiturum hoc an secus? poenitetque nunc me alias non descripsisse. *Allocutionem*, qua de loquor, a me descriptam, inter codices illos, quos supra mensam cernitis colligatos, habeo. Si vobis cupido incessit eam legendi, vobiscum perlibenter communicabo. Eidem in fine adjecti sunt tituli ceterarum *Allocutionum*, quos memoria retinebam: ex quibus specimen saltem aliquod, & ideam Operis habebitis: dumque vos eam legeritis, ego me recipiam in proximum cubiculum, ut possim, nemine interpellante, Canonicas preces recitare.

§. VIII. Rem nobis sane pergratam facies, *Spudeae*, dicebant Universi. In ea enim multa proculdubio dicta inveniemus contra novos illuminati, ut vocant, seculi Philosophos, & contra Criticos nonnullos, qui a lectione sacrarum Scripturarum abhortent. Illi quod revelatas in eis a Deo veritates contemnant, atque rejiciant: hi quod latinitatem parum excultam, elegantem, & accuratam aspernentur.

§. IX. Verum *Polyhistor*, qui condiscipulus in Hispania *Spudaei* fuerat, & liberius cum illo agebat, addidit. Non sine caussa mi *Spudeae*, tibi irascebatur *Censorinus*, quod ejus manuscripta curiose evolveres, & legere, eo inscio, tentares. Nam saepe multa scribuntur, quae vulgari non expedit donec typis mandentur: tum quia non statim perfecta ex Auctoris calamo prodeunt: tum etiam quia quae perfecta jam videntur, necesse est semel, & iterum examinari. Repetito enim examine multa perperam scripta, & secundis curis indigentia inveniuntur, quaeque parum probantur scriptori: quo fit, ut plura deleantur: nonnulla addantur, & non pauca vel emendentur, vel meliora fiant. Legi ego in Jani Nicii Erythraei *Pinacotheca* de quodam elegantissimo Latino scriptore, quindecim tantum versus in dies singulos sibi probatos scribere solitum: ac fortasse postea in eis aliquid emendabat priusquam Opus quod lu-

cu-

cubrabat, emitteret in publicam lucem: neque existimo Horatii monitum ad Poetas a vobis ignorari, quo eis consulebat, ut nonum in annum premerent Opus, quod edere in animo habebant.

§. X. Habes, mi *Polyhistor*, confitentem reum, inquiebat *Spudaeus*; fateor enim, olim me mihi multa permisisse in scripta nondum vulgata *Censorini* Magistri mei, ac libertate ea, qua non oportebat, cum eo non semel usum; at discendi, ac proficiendi studio; non malo certe animo, cujus semper expers fui erga Magistros: probe sciens Deo, Parentibus, & Magistris aequalem gratiam rependi a nobis neutiquam posse. Interea colligatos solvebat codices: ac repertam, extractamque *Allocutionem* illam XIII. *Polyhistori* legendam tradidit ea conditione, ut si forte inter legendum supervenisset *Censorinus*, a lectione desisteretur, & codex reconderetur.

§. XI. Conditione accepta, omnibusque lectionem avide exspectantibus legit *Polyhistor* titulum hisce conceptum verbis: *Allocutio XIII. ad sodales, in qua ostenditur, divino magisterio, & ductu opus esse verae sapientiae iter aggredienti, ut ad veram sapientiam valeat, devitatis aberrationibus, pervenire*. Argumentum oppido conveniens, & utilissimum, inquiebat *Hispano Lusitanus*, huic nostro seculo, quod *illuminatum* appellant, quodque melius *caliginosum* appellarent, in quo multi, rejecto, & contempto Divinarum Scripturarum, & Apostolicae Traditionis lumine, ac magisterio, sese sapientiae Amatores, seu Philosophos dictitant; cum nihil minus quam sapientiam quaerant, & ament: quin potius dicendi verae sapientiae osores, & eversores. Perge *Polyhistor*, inquiebant alii, & videamus quamprimum, quid nobis dicat *Censorinus* hac *Allocutione*.

§. XII. Quibus *Polyhistor*: lectioni, inquit, initium faciam; at aequo animo feratis, oro, si interdum lectionem intermisero: nam praeterquamquod in *Spudaei* characteribus parum sum versatus; occurrent fortasse nonnulla, quae haud ita facile legi poterunt. Cum enim *Spudaeus* haec ce e i-

 ter,

rer, & raptim fcripferit, multas litteras parum graphice exaraffe mihi videtur, & nonnullis notis ufus. Cui *Phronimus*: fi aenigma aliquod in fcriptura occurrerit, non procul abeft Oedipus, quem confulamus. Lege fis jam: nam longa videtur haec *Allocutio*, & oportet eam, fi fieri poteft, a capite ad calcem legi, & audiri priufquam *Cenforinus* revertatur, qui forfitan aegre ferret, fe infcio, defcriptam ab *Spudaeo*, ac multo aegrius, fi ipfi fuboleret, eam ad alios permanaffe.

§. XIII. Tunc *Polybiftor* codicem in manibus habens: fi vobis videtur, inquit, legam titulos, feu potius argumenta duodecim praecedentium *Allocutionum* priufquam ad hanc legendam me accingam. Lege, inquit *Phronimus*, ut libet, fed rumpe moras. Sic habet titulus primae, inquit *Polybiftor*: *Allocutio I. ad Sodales: De ferio quaerenda erudita, & fobria fapientia. II. De ferio, & conftanti honeftarum difciplinarum ftudio ad fapientiam eruditam prorfus neceffario. III. Exfilii praetextu negligi non debet difciplinarum, & fapientiae ftudium: Ubi multa de prifcorum Exfulum Graecorum, & Latinorum litterariis laboribus. IV. De mentis puritate, & recta in difciplinarum cultu intentione, fine quibus ad veram fapientiam non pervenitur. V. De ratione tuendae, augendaeque doctrinae, ac per eam fapientiae, deque intermittendo litterario labore. VI. De doctrinae, ac fapientiae bono cum aliis communicando: deque Puerorum, & Adolefcentium inftitutione. VII. De Moyfe, & Chrifto in augenda doctrina, & fapientia, quoad ejus fieri poteft, imitandis. VIII. De cauffis paucitatis fapientum; deque non praeponenda fama fapientiae, licet doctrinae, & eruditionis fama docenti alios contemnenda non fit. IX. Sapientia non invenitur a quaerentibus eam lucri gratia, feu ex divitiarum cupiditate. X. De iis, qui in litterarum, & fapientiae ftudio curiofa, & oblectantia in primis quaerunt. XI. Senfilium voluptatum, & deliciarum cupido aberrare facit a recta via ad eruditam, ac fobriam fapientiam. XII. De librorum legendorum delectu, deque multiplici cautione circa novitates: ubi multa infuper de facra, & profana eruditione.* Nunc ad

ad XIII. veniamus, cujus titulus lectus jam est. Ea sic incipit: *Saepe numero quaesitum est*, cet. cet.

§. XIV. Vix dum haec *Allocutio*, & aliarum praecedentium lecti tituli fuerant, cum domum reversus est *Censorinus*, quem post nonnulla, quae dicenda occurrerunt de recuperato *Spudaeo*, deque hujus valetudine, *Timoxenus*, & *Phronimus* rogarunt, ut quoniam in *III. Dissertatione de Vita*, & *Morte Latinae linguae* nonnulla dixerat de utilitate, & necessitate lectionis SS. Librorum; si quid haberet de eo argumento fusius scriptum, cum Sodalibus communicaret. Ille respondit, se inspecturum manuscripta sua, ac si quid reperiret hujusmodi, legi non indignum, eis impertiturum: continuoque arculam aperiens, & recognoscens codices suos, invenit *Allocutionem* XIII. jam ab ipsis clam ipsum lectam, eamque legendam cum otium fuerit eisdem benigne tradidit. Hanc vero Auctarii, & Appendicis ad *Dissertationem III.* loco, titulo nonnihil immutato, & jam supra ante colloquia praefixo, typis dare, si *Dissertatio III. de Vita*, & *Morte Latinae linguae* publicam lucem olim videret, Sodales, qui eam, cum legeretur, audierant, domo *Censorini* abeuntes unanimi consensu decreverunt; licet ut *Censorinus* affirmaverat, hanc, sive Allocutionem ad Sodales, sive in novos hujus seculi Philosophos Declamationem, otii vitandi, & exercitationis gratia, non animo eam cum aliis communicandi, lucubrarit: & iccirco fortasse ultimam Auctoris manum in ea nonnulli desiderabunt. En illam.

§. XV. Saepe numero quaesitum est, ac serio quidem inter viros doctos disputatum, num solo rationis lumine, quo Deus homines muneratus est, possit vera Sapientia comparari, seu numquis possit eam sine divino Magisterio adipisci? Cum enim homines rationis compotes ad hoc nati simus, ut sapientiam assequamur: hocque inter homines mutaque animantia intersit, quod ad sapientiam possint homines rationis participes contendere; pecudes ejusdem expertes nequeant; in nobis esse aliquid necesse est, quod nos ad sapientiam illuminet, deducatque, ne per

ob-

obscuram, ambiguam, ac valde difficilem sapientiae viam incedentes a recto tramite abberremus: quod sane non aliud, quam rationis lumen, & ductus esse videatur.

§. XVI. Cum enim sapiens ille tandem sit, qui verum, honestumque agnoscit, & ad hanc veri, honestique cognitionis normam vitae suae actiones, & officia exigit; totum hoc petendum videtur a rationis lumine: quod si sequamur, recta ad sapientiam deducemur: si deseramus, in inscitiae, & stultitiae barathrum prolabemur, quin in viam sapientiae prosilire, & evadere ex eo valeamus. Atque ita arbitrati sunt antiqui Philosophi, qui tanto cum labore sapientiam quaesiverunt. Toti namque illi fuerunt in accendendo disputationibus suis rationis lumine, ingeniique acie acuenda, quo sapientiam invenire se posse secum ipsi reputabant.

§. XVII. Verum cum post tot contrita disputationibus secula: post tot labores, atque vigilias: post tot susceptas peregrinationes (*) (*De his vide D. Hieron. Epist. ad Paulinum Presb.*) aliquot solum veri particulas invenerint: cum item in tot sententias inter se discrepantes, & adversis frontibns pugnantes abierint, ut quod hi aedificabant, illi diruerent; quod alii asserebant, alii pernegarent: cum demum omnes etiam illi, qui sapientissimi, & sectarum duces sunt habiti, in crassissimos errores inciderint, quibus multum a sapientia devii facti sunt: ac in vero ipso, quod invenerunt asserendo inconstantes fuerint, & invicem sibi contradicentes; satis apparet, ab ethnicis Philosophis, qui rationem se naturalem sequi ducem in placitis suis gloriabantur, neutiquam inventam post tot secula sapientiam, ac vel illos ipsos, qui sapientes esse putabantur, licet inter illos, septem Graeciae Sapientes numeremus, a sapientia quam longissime aberrasse; atque sine ullo merito sapientis nomen sibi asseruisse. Quinimmo si in eorum incostantiam, ac vivendi licentiam, si in eorum aberrationes intueamur, non inepte eos parvulos appellabimus fluctuantes, & agitatos omni vento Doctrinae in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris. (*S. Paullus ad Eph.* 4.)

tia

§. XVIII. Recte igitur, prudenterque posteriores disciplinarum cultores, & sapientiae studiosi post Pythagoram a sapientis nomine abstinuerunt: ac stultos, arrogantesque existimabant, qui sapientiam sese adeptos esse perperam arbitrati, sapientis nomen usurpabant. Et hi quidem prudentiores censendi, qui Philosophi, sive sapientiae Amatoris, ac studiosi nomine contenti, in id maxime incumbebant, ut sin minus possent sapientiam, a qua sese destitutos agnoscebant, & cujus inveniendae, & comparandae difficultates non ignorabant, tandem conatibus suis aliqua saltem ex parte veritatem invenirent. Cum vero isti etiam rationi, & ingenio suo confisi invenire se posse sapientiam putarent: licet minus superbe quidem, & arroganter, quam alii de se, deque industria, & viribus suis sentirent; stultitia tamen ipsi non caruerunt. Non enim humanis viribus, ac solo rationis lumine, quod valde tenue, & exiguum est: quod item quavis pravae cupidinis flante aura inter has tenebras, & caliginem, quae post Adae lapsum mortalium mentes obscurarunt, vel extinguitur, vel minuitur, potest ad sapientiam perveniri. Quis nesciat, quantum a Philosophis disputatum fuerit, atque inquisitum, quantique ad veram Sapientiam contendentis intersit scire, in quo sita felicitas, seu beatitas hominis, seu quinam finis bonorum sit? (*Vide Adnot.* 1.) Et tamen Ethnici Philosophi nihil certi invenire potuerunt: constatque eos in sententias pene innumeras invicem oppositas abiisse (*).

§. XIX. Divino scilicet magisterio, & sacrarum Litterarum ductu opus nobis est, seu superno lumine: quo nisi illuminemur, atque a Deo doceamur, ac manuducamur ad sapientiam (quae, ut ait Tullius, bonorum omnium mater est): nisi iter ad eam aggressi supremi Numinis verbum ejusve eloquia tanquam lucernam splendentem pedibus nostris adhibeamus, lucemque ab illis semitis nostris mutuemus; neque porro ibimus, qua eundum est, sicque nunquam sapientiam inveniemus (cum res nulla, nisi si per viam suam quaeratur, possit inveniri) neque errores in fusce-

fcepto ad fapientiam itinere devitabimus, fed in plura impingemus offendicula, ac per obfcuras, obliquafque vias a fapientia valde remotas, laffi, claudicantes, dubii, ac plane devii incedemus.

§. XX. Sed ne forte quifpiam, ex his praefertim, qui noftro hoc feculo Ethnicorum Philofophorum confilium, & operam in inquirenda fapientia revocare quafi poftliminio volunt, fola nempe humana ratione, feu rationis naturalis lumine praeeunte, philofophandi: ne, inquam, infigni me affeciffe calumnia Ethnicos Philofophos dicat, dum non modo eis fapientiae laudem non tribuo, fed ftultos (*) appellare non dubito; videamus, an vera dixerim, & quid fibi polliceri poffint ex laboribus fuis novi ifti rationis naturalis Philofophi, qui tanto faftu Philofophiae fuae praerogativas amplificant, & Philofophorum magis, quam Chriftianorum nomen affectant, dum eandem funt viam ingreffi, quam tenentes Ethnici doctiores, & fuis cafibus, & erroribus infamem, atque defertam multis ab hinc feculis, quae praeceflerunt hoc noftrum, reddiderunt.

§. XXI. Et principio quidem primi illi Graeciae Sapientes eo putarunt, fe fapientiam inveniffe, quod multa partim inveftigarint de rerum Natura, deque cauffis, & principiis rerum naturalium, partim in Naturae fecretiora myfteria conati fint penetrare. Toti quippe fuerunt in difceptationibus de rerum primordiis, atque principiis, de mundialis fabricae compage, & ordine, de ortu, & interitu viventium tum germinantium, tum fenfu praeditorum, tum rationalium; in quorum omnium, & infitarum proprietatum inveftigatione adeo fe profeciffe crediderunt poft Thaletem fectatores Leucippi, Democriti, & Epicuri; ut alter eorum Lucretius affirmare non haefitarit, & rerum naturam, & earum rationem *nuper*, ideft horum Philofophorum aevo repertam demum fuiffe, ac penitus exploratam. Canit enim Philofophico, & Poetico aeftro actus:

Denique natura haec rerum, ratioque reperta eft
Nuper: *& hanc primam cum primis ipfe repertor*
Nunc

Nunc ego sum in patrias, qui possum vertere voces.

Jam si ex eo quaeramus, num ante hos Philosophos esset in orbe sapientia? negabit profecto, cum eos aestimet perfectae Philosophiae, & sapientiae repertores. Lucretio assensus fuisse videtur Stoicus L. An. Seneca, illud afferens, initia sapientiae a mille annis ante ipsum nondum cognita fuisse. Cum enim & Seneca, & Romani Philosophi in ea essent sententia, Artes omnes, & Disciplinas a Graecis, a quibus illi eas acceperant primum inventas (quod nescirent, Graecos a Phoenicibus (*), hos ab AEgyptiis per Mosis praesertim libros, AEgyptios a Chaldaeis per Abrahamum, & socios Cananaeos, qui in AEgyptum, cogente fame, profecti fuere, & deinde per Jacobum, & Josephum (**), ejusque fratres, filios, & nepotes, qui per quatuor secula AEgyptum incoluerunt, eas accepisse), ad septem Graeciae Sapientes, qui Olympiade quinquagesima, idest duodecim ferme seculis post Mosem floruerunt, Philosophiae, seu sapientiae initia, & incrementa revocabant, eosque, non abnuente Graecia, putarunt primos Philosophiae, ac sapientiae repertores. Quod si verum foret, o! miseram sane humanae vitae, hominumque conditionem! qui cum ad sapientiam nati sint, & insito sciendi desiderio, & veritatis amore teneantur; tot secula, quae ante hos Philosophos fluxerunt, & a sapientia destituti fuerint, & rationis lumine tam tenui, & caliginoso donati, ut veritatem, & sapientiam invenire nequiverint. Uni isti heroes litterarum tanto fuerunt rationis lumine instructi, ut quod infiniti pene mortales, qui ante eos vixere, invenire non potuerunt, illi tandem repererint: & cum ante illos humanum genus in stultitia fuisset, densaque caligine circumfusum, soli ipsi ad videndam veritatis, & sapientiae lucem emerserint: ut mirum non sit, eundem Poetam de Epicuro, quem principem locum inter sapientes omnis aevi tenuisse credidit, cecinisse:

Qui genus humanum ingenio superavit, & omnes
Restinxit stellas exortus uti aeterius Sol.

Se-

§. XXII. Seculum nempe Epicuri, si Lucretii dictis fidem habemus, vocari potuit, ut nostrum, *Illuminatum*, quia illo in seculo ortus fuit Epicurus *veluti aeterius Sol*, ut mentium caliginem dissiparet. Sed videamus jam, quam vera sint ista, qualisque fuerit & Epicuri, & aliorum, quos tanti facit Lucretius, Philosophorum sapientia; quae adeo celebratur, ut prae illis mortales ceteri vel *fungi* fuerint, vel *numerus tantum*, *& fruges consumere nati*. Verum enimvero cum antiquiores parum, aut nihil de moribus disseruerint: postmodum vero qui consecuti sunt Philosophi, & de rerum naturae primordiis, & de vitae officiis, deque summo Bono, seu de fine, & felicitate hominis sibi sumpserint disceptare: primum circa ea, quae de rebus physicis tradiderunt: deinde circa ea, quae de vitiis, & virtutibus monasticis, & politicis disputarunt, quaeque de fine hominis invenerunt, nostra versetur oratio: quo dilucidius appareat, utrum illi fulgentissimae, ut putabant, suae rationis splendore praeeunte, & mira, qua pollebant vi ingenii errores in itinere suo ad sapientiam devitarint, invenerintque veritatem. Quod si palam fecero, eos in gravissimos (*) errores incidisse non modo circa ea, quae de rerum natura disputarunt, sed etiam circa ea, quae faciliora videntur, & homini propiora: si ostendero, neque recte eos de coelo, & terra, deque iis, quae in eis notabiliora continentur, disseruisse, nec tolerabilia quidem, quae de Homine, ejusque fine ultimo, deque virtutibus, & vitiis decreverunt, tradidisse: quinimmo nec se, nec Deum agnovisse; tunc profecto manifestum erit, nihil, aut parum admodum suae rationis, atque ingenii lumine profecisse: proindeque Divino eloquio, atque ductu opus esse, ut ad sapientiam, ad quam nati sumus, valeamus pervenire.

§. XXIII. Ne vero isti sibi plaudant de inventa a se primum veritate, atque sapientia, propterea quod nonnulla repererint, vel obvia, vel casu magis, quam propria industria, & labore suo; velim mihi dicant, an illi in antiquissima mundi aetate cum priscis illis mortalibus conver-

sa-

fati, & consequentibus seculis superstites fuerint, vel an omnes omnino Mundi regiones perlustrarint, atque earum incolas, de rerum natura interrogarint? ut dicere hoc pacto secure possint, se primos fuisse in orbe sapientes, & ante eos humanum genus aut coecum fuisse, aut rationis lumine caruisse, aut veritate, ac sapientia destitutum, vitam traduxisse. Quod si id dicere non audent; proferant saltem testes aliquot, qui de priscorum hominum inertia, & inscitia fidem faciant, tuncque hos stipites magis, quam homines rationis compotes appellabimus. Si autem ne id quidem possunt, uti certe nequeunt; & stulte, & arroganter, & ridicule sese primos in orbe veritatis, & sapientiae inventores faciunt: quo circa garrulos magis circulatores, mendaces, & vanos, quam sapientes se esse fateantur, necesse est. Si enim sapientia secundum naturam hominis est, uti certe est: cum homines prae mutis animantibus sint & rationis participes, & ad sapientiam nati: dicere oportet, sapientiam cum homine in terris ortam, eamque non cum saporis mercibus, cum pipere, & palmis, ut jocatur Persius, hos Philosophos perstringens, ad urbes devenisse.

§. XXIV. Et ecce vobis quam immerito sapientum nomen isti sibi arrogarint, cum ne sapientiae quidem originem, nec priscorum mortalium sapientiam, nec sapientiae elementa habuerint satis nota: quae quidem agnovissent, si prima saltem Geneseos capita legissent, & credidissent. Ex illis enim didicimus, unde sapientia ad hominem venit, & quamobrem, ab hominum oculis, & consortio digressa, sedem suam in occulta, & inaccessa mortalibus loca, & ea quidem altissima, transtulit: quo nemo ullus potest, nisi praeeunte superno lumine, & sacrarum Scripturarum, sive divini magisterii ductu recta tendere, ac multo minus ad ipsam sapientiam pervenire. Cum enim primi homines scientia, & sapientia, qua a Deo eorum conditore munerati erant contenti non essent, & plus sapere, quam oportebat sapere, vellent; in insipientiam, & stultitiam incurrerunt, easque in posteros transfuderunt: hocque ab oculis

mor-

mortalium ſapientia abſcondita eſt. Ad hanc autem nunc inveniendam, ut recte ajebat Horatius, opus eſt ſtultitia carere: qua nemo caret, niſi qui ab hoc morbo, qui caligo, & mentis, & animi eſt, ſuperno lumine, ac divino magiſterio liberetur. Quocirca non immerito Ariſtoteles antiquiores Philoſophos, qui non modo primum a ſe inventam Philoſophiam, ſeu ſapientiam, ſed eam ſuis ingeniis, & laboribus perfeciſſe garriebant, tanquam ſtultiſſimos, & glorioſos blaterones irriſit.

§. XXV. Age vero, quoniam, caſtigata horum Philoſophorum arrogantia, patienter ut ſpero, nos audient; errores, in quos illi impegerunt in rerum natura inveſtiganda, aliiſque pertractandis breviter indicemus, & arguamus: eos praeſertim, qui capitales fuerunt, quique magis videntur repugnare veritati, & honeſtati. Nihil vero heic de Atheiſmo opus eſt dicere; cum qui pus illud, atque venenum inculcabant, corde magis, ac deſiderio, quam mente, & verbis Athei eſſent. Quinimmo illos pudebat in tam flagitioſi erroris ſuſpicionem veniſſe: malebantque cum vulgo Polyteiſmum verbis, ac ſcriptis adſtruere, quam Atheiſmi invidiam ſubire, odiumque populorum ſibi conciliare. Qua in re, eandem, vel non abſimilem huic rationem viamque tenent nonnulli ex noſtrae aetatis Philoſopis, ac Pſeudo-Magiſtris; qui (quod eorum vivendi, loquendi, ſcribendi, agendi licentia ſatis oſtendit), cum nullum eſſe Deum, qui eorum ſcelera poſſit poenis plectere ſempiternis, apud ſe ſtatuant, ut tranquillius in flagitiis ſuis, & iniquis conſiliis, occultiſque fraudibus verſentur: non audent tamen niſi in nonnullorum ejuſdem furfuris hominum circulis carcinoma ſuum, quod corde tegunt, aperire, ne in notam tam impiae, ſacrilegae, ac peſtilentis opinionis incurrant, ac vel fuſtibus ob ſuam impietatem a populo, etiam nonnimis religioſo, tundantur, vel lapidibus obruantur. Et quidem horum alterum parum abfuit, quin intra *Illuminatum* hoc, & *Philoſophicum* ſeculum uni ex celebrioribus religionis naturalis Philoſophis Genevae ac-

acciderit: adeo impudenter, atque aperte ille Atheismum eructabat, ac venenum istud aliis propinare studebat. Non itaque de hoc errore, qui forsitan non tam inter Ethnicos Philosophos, de quibus agimus, invaluit, quam inter Religionis naturalis Philosophos, longior mihi erit disputatio; cum ad refutationem satis fuerit, illum indicasse.

§. XXVI. Ac licet eos, qui inter Ethnicos Athei audiebant, quod Deorum turbam irriderent, unum Deum rerum omnium principium, & finem agnovisse dicamus, uti non pauci de Socrate existimarunt: hoc ipso erant stultissimi, quod vulgi errorem, quem detestari debebant, palam profiterentur, & stultos alios exemplo suo in stultitia confirmarent. Sapientis quippe est, noxios praesertim errores errantibus ostendere, hosque in viam reducere, ac pro veritate adstruenda, & asserenda, testandaque, si summa sit, invidiam, carceres, exsilia, bonorum amissionem, & mortem ipsam forti animo subire. Si autem cum reliquis sentiebant, & non unum in lingua, & aliud in corde, & animo habebant, (quod sane procul item debet esse a sapiente) quae malum! istorum hominum erat sapientia, in tam crasso, tam noxio, tamque insano errore fixos haerere? quid illis proderat rationis lumen, si in tenebris istis plusquam cimmeriis, cum res esset tam perspicua, versabantur, ac per vias adeo a vero devias ambulabant?

§. XXVII. At enim, inquies, isti Philosophi, rationis naturalis ducti lumine, veritatem istam primariam de unius supremi Numinis exsistentia notam habebant, nec est cur eos tam ignaros rerum faciamus. Id nempe ostendunt scripta doctissima, quae posteris reliquerunt; in quibus, se in vulgi erroribus non fuisse, nec ut faex vulgi opinatos, haud obscure testantur. Bene habet: immunes illi hac stultitia atque insania fuerint, & vel Epicurum ipsum, cujus valde interesse videbatur, Deum non esse; Dei unius assertorem arbitremur rejecta Deorum pluralitate. Verum nunc restat nobis examinandum, cujusmodi esse putarent, Deum istum, cujus exsistentiam adstruebant. Et de Epicu-

ro quidem primum, qui veluti, Deus Philosophorum habebatur, videamus, ut de reliquis conjecturam facere possimus, utrum recte, & sapienter de Deo sentirent, vel an vigilantes delirarent.

§. XXVIII. Profecto: quoniam Epicuro indubitatum erat, unicum esse Deum: ipso rationis lumine, quo Deum unum, & singularem agnovit; agnoscere illum debuit tanquam summum bonum, tanquam omnis veritatis, justitiae, & honestatis caussam, tanquam originem etiam, ac uberrimum fontem omnium bonorum. Deinde eum, & amare, & colere tanquam Patrem optimum, & Dominum benignissimum; tanquam totius Universi conditorem, & ordinatorem sapientissimum: tanquam omnis boni Auctorem, hominis praesertim, cujus gratia hanc rerum universitatem condidit: qui quidem ad Auctoris sui imaginem factus, mirabile quoddam Mundi compendium, & *Microcosmos*, quod terrena, & coelestia, suprema, & infima miro quodam nexu in se copulet, merito appellatur. Demum, ut finem, & scopum, quo referuntur omnia, utque providentissimum gubernatorem: atque adeo scelerum vindicem aequissimum, & praemiorum pro recte factis munificum largitorem. Haec scilicet ex unius Dei existentiae positione legitima consecutione fluunt: nisi si Deus quidam ponatur iners, impotens, injustus, invidus, & ignarus, sicque Deus imperfectissimus; licet Dei natura talis esse oporteat, ut nihil illo majus, nihil perfectius possit mente cogitari.

§. XXIX. Ast non ita visum Philosophorum Alphae, atque ingeniorum soli fulgentissimo Epicuro: qui Deum quidem unum posuit, sed inertem, & inprovidum: nec Patrem, nec Dominum, nec Auctorem, nec gubernatorem rerum creatarum. Et quamquam Deus iste aeternus sit, & immensus, seu rebus omnibus intime praesens, nisi si forte finito aliquo, & certo loco circumscriptus, ac veluti saxo alicui alligatus fingatur; res tamen mundiales, & humanas non magis curat, quam si re, & cogitatione quam longissime procul a nobis esset; proindeque nec nobis quidquam ab

eo

eo metuendum, quamvis in omne flagitium erumpamus; nec quicquam ab eo expectandum, licet aequitatem sectemur, & honestatem; nec vero colendum, aut orandum, cum nihil illi debeamus, nec boni aliquid possit nobis impertiri, nec a capitibus nostris mala propulsare. O! Epicuri sapientiam plane singularem, qui talem Deum commentus est, quem stipitem magis, quam Deum necesse est appellare!

§. XXX. Jam, si ex eodem quaeras, ecquis Mundum condiderit? ecquis hanc molem Universi ordinatissimam, & quo consilio, ac fine eidem proposito in luminis auras eduxerit? respondet illico vir acutissimus, &, si ita loqui fas est *illuminatissimus*, qui genus humanum ingenio superavit, & mortales omnes, ut aetherius Sol illuminavit; respondet, inquam, & Hominem sui gratia factum, & Mundum ex fortuito atomorum concursu, casu scilicet, nulla mente, nullo consilio, nulla providentia constitutum. Mirabilis sane casus virtus, atque potentia! quae rem tantam, tam pulchram, tamque mirabilem: quae machinam, Dei mentem, atque potentiam superantem, tanta facilitate fabricarit.

§. XXXI. Si ipsum deinde roges de virtutibus, & vitiis, de humano Animo, deque ejusdem felicitate; humanum Animum, & mortalem facit, & extincto Homine, penitus interire, & nusquam esse statuit; atque hac in re Homines belluis pares arbitratur. Inania porro, & sensu vacua esse virtutum, ac vitiorum nomina, & quidquid Homini collibitum fuerit, illud bonum asserit: quidquid Homini aut dolorem affert, aut voluptatem adimit, eidem malum esse affirmat; cum summum Hominis bonum in sensuum voluptate collocarit. Quae errorum portenta adeo sunt absona, ut nihil magis absonum cogitari, aut dici posse videatur. Ista quippe non hominis sani, & sobrii placita, sed aegri somnia, & insani capitis deliramenta debent appellari: quae non rationibus refellenda, sed virgis plectenda, aut tribus Anticyris medicanda. Mitto hominis incon-

ſtantiam, quae ſtultitiae non obſcurum eſt indicium, dum ſecum ipſe pugnans ait, virum ſapientem ſemper beatum eſſe, & vel in Phalaridis tauro incluſum, hanc vocem emiſſurum: *ſuave eſt, & nihil curo*. Ecquis voluptarium hominem non irrideat? qui perſonam viri fortis, & quidem ſupra modum fortis aſſumit, & corporis cruciatus acerbiſſimos voluptatem arbitratur. Itaque valde vereor, ne, ſi ipſe in carcere illo ignito incluſus fuiſſet; & in voces longe ab illis diverſas eſſet erupturus, & ejus ſapientia eſſet in fumum abitura.

§. XXXII. Sed eſto, inquies, non fuerint iſti ſapientes, qui tam perverſe uſi ſunt ratione, & tam inepte de Deo, de Univerſo, de Homine, de ſummo hominis bono, de virtutibus, & vitiis, lumine ſacrarum Scripturarum deſtituti, diſputarunt: ut mirum non ſit ſeſe inter pecudes numeraſſe, cum in tanta rerum ignoratione, & inſcitia verſarentur. Quid namque a voluptariis hominibus exſpectari poterat, quod ſapientiam, vel rationem redoleret? Sed fuerunt alii ex Ethnicis Philoſophis, a quibus Epicurus, & gregales pro merito vapularunt. Nam multi ſolo rationis lumine, ſine ſacrarum litterarum, ſeu ſine Revelationis, & Divini magiſterii ſubſidio, recte de Deo, de Mundi exordio, deque Dei Providentia diſſeruerunt: de virtutibus, & vitiis non inepte ſenſerunt, & Animum immortalem praemiis, aut ſuppliciis poſt hanc vitam afficiendum, docte, atque ſapienter affirmarunt. Pythagoras quippe, Socrates, Plato, Ariſtoteles, Tullius, Seneca, & quotquot in Pythagoreorum, Academicorum, Peripateticorum, & Stoicorum caſtris merebant, & hanc rerum univerſitatem a Deo factam, gubernatamque crediderunt, & poſt mortem juſtitiae ſectatoribus praemia, & poenas impiis, atque flagitioſis aſſignarunt.

§. XXXIII. Non eo inficias, hos Philoſophos propius ad veritatem, quam Epicurei acceſſiſſe; attamen illi, ſi quid hac in re viderunt; vel caſu in veritatem inciderunt, vel ex antiqua populorum traditione, vel ex ſacris libris, jam ſatis pervulgatis, vel ex Sybillarum ſcriptis, vel ex com-

mer-

mercio cum Hebraeis sapientibus acceperunt: qui, ne viderentur per homines barbaros, &, ut ipsi putabant, servituti natos, in sapientia profecisse; multa oppido quam ridicula, multa incredibilia, & absona de suo addiderunt. Quo quidem factum est, ut cum facile potuissent, ad sapientiam pervenire, si per viam Hebraeorum, apud quos ferme unos (*) erat tunc temporis sapientia, idest si per lectionem sacrarum Scripturarum eam quaesivissent; hanc negligendo, procul ab ea per devia euntes, recesserunt.

§. XXXIV. Quid? quod plerique eorum, qui recte de Animorum immortalitate, ac de virtutibus, & vitiis disseruerunt, ut Tullius, ut Plato, ut Socrates, Academico more, seu haesitantes de rebus illis pronunciarunt; quod satis est ad demonstrandum, illos veritatem minime tenuisse. Ut nihil addam de fabulis, & contradictionibus, quibus sese implicarunt, cum de alterius vitae praemiis, & suppliciis loquerentur: quo satis apparebat, eos omni doctrinae vento abreptos, inter undas dubitationum fluctuasse, quin certi aliquid, quod firmiter crederent, apud se haberent. Sed mitius cum his agamus, & Pythagoram arbitremur pro certa re, atque indubitata Animorum immortalitatem habuisse. Ast homo sapiens, ut aliquid se invenisse ignotum aliis putaretur, stultissimam illam Animorum transmigrationem commentus est, qua Animus a corpore vita functo decedens, in corpora alia, vel pecudum, vel hominum successione quadam transiret, hacque ratione vel poenas lueret sceleribus debitas, in brutorum corporibus inclusus, vel praemium pro bene factis in primariorum hominum, Ducum scilicet, Regum, Imperatorum corporibus reportaret.

§. XXXV. Quam persuasionem, ita animo suo alte infixisse videbatur homo vel insanus, vel mendacissimus; ut affirmare non dubitaret, se olim Euphorbum, in bello Trojano clarum, atque ab Homero cum laude commemoratum, fuisse, aliosque, in quos postea transformatus fuerat, sine haesitatione ulla indicaret: donec tandem post varios casus, & rerum discrimina, post tot metamorphoses in Pythagoram

Sapientiae studiosum, seu Philosophum evasit. Ecquis vero non statim miretur singularem *Saperdae* hujus memoriae vim: qui, cum mortales ceteri tanta rerum suarum oblivione teneantur, ut qui, & quales ante ortum suum fuerint prorsus nesciant; unus Pythagoras, quisnam in praeteritis seculis fuerit, recordaretur, ac plane sciret. Verum deridenda magis, quam refellenda hominis loquacitas, ac mentiendi licentia, eumque delirum senem, ac jocularem potius, quam sapientem credamus. Neque vero ille in hoc uno deliravit, aut insanivit. Quid enim insanum magis, quam vetare carnium esum, quia fortasse Anima, vel avi, vel parentis, vel cognati alicujus, aut amici defuncti, pecudis in corpus sese insinuaverat, eidemque vitam dederat? An non item delirabat narrans, se in Infernum descendisse, ubi Animas Hesiodi, & Platonis vidit: unam alligatam columnae metallicae, alteram ex arbore pendulam, & serpentibus imminentem? Delirabat etiam, cum multis rogavit, nescio quem, qui canem percutiebat, ne eum necaret, quia ex ejus ejulatu noverat, cari amici Animam in canem transiviffe. Tandem vel delirabat, vel insanus erat, cum mori maluit, quam fabas conculcare, divinum, nescio quid, proculdubio in illis agnoscens. Neque opus est, hic ejus tyrannidem in discipulorum suorum mentes commemorare; cum notum vobis sit, eum caecam fidem suis dictis ab eis praestari voluisse, & quinque annorum silentium ab eisdem exegisse.

§. XXXVI. Longe aliter, & moderatius de se, deque doctrina sua sentiebant Academici; quos non pudebat, ignorantiam rerum omnium, inscitiamque suam profiteri. Sic enim philosophabantur, ut de pronuntiatis suis tanquam incertis, & falsitati obnoxiis dubitarent, adeout nullius rei scientiam haberent. At quotusquisque invenietur, qui in Disciplinis addiscendis terere tempus velit, ut tandem rerum omnium inscitiam assequatur? & tamen Philosophi isti, uti etiam Pyrrhonici, qui de rebus evidentissimis dubitabant, inter sapientes numerantur. Quid de illis dicam, qui nivem albam non esse ajebant? qui incolas nescio quos

(for-

(fortasse Centauros, Hircocervos, Harpyias, Chimeras) in planetariis orbibus collocabant? qui sidera, & viventia, & rationalia, & ex illis nonnulla Deos esse asserebant? qui Solem vel laminam auream bipedalem, vel speculum quoddam, aut coeli foramen arbitrabantur? qui demum, se tenebras videre, & audire silentium sibi persuadebant? Si Protagorae credam, inquit Seneca *Epist.* 89., nihil in rerum natura est nisi dubium: si Nausiphani, hoc unum certum, nihil esse certi: si Parmenidi, nihil est praeter unum: si Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nos sumus? quid ista, quae nos circumstant, alunt, sustinent? Tota rerum natura umbra est, aut inanis, & fallax. Non facile dixerim, utrum magis irascar illis, qui nos nihil scire voluerunt, an illis, qui, ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire.

§. XXXVII. Infinitus essem si omnes insigniorum veterum Philosophorum ineptias (*a*) enumerare vellem, quibus illi procul a recta via ad sapientiam fuisse demonstrarunt, quod ingenio suo confisi, solo rationis lumine, iter ad sapientiam aggredi voluerunt. Si enim verum est, quod ajebat Anaxagoras, circumfusa esse tenebris omnia: si verum dixit Empedocles, angustissimas esse sensuum semitas: si verum quod Democritus, in puteo profundissimo delitescere veritatem; fulgentiori lumine proculdubio opus est illo, quod nobis accendit naturalis ratio, ut per viam adeo caliginosam, & difficilem incedamus, perque eam aberrationum immunes ad sapientiam perveniamus. Solo nempe rationis suae lumine confisi antiquiores Philosophi, cum putarent, se posse ejus ope sapientiam invenire; quaesiverunt quidem sapientiam, sed qua quaerenda non erat: cumque magna circumfusi caligine incederent, quin eam possent exigui luminis splendore discutere; in varias vias oppositas, omnesque a via sapientiae devias abierunt.

§. XXXVIII. Neque hisce aberrationibus immunis

(a) *Multas recensuit Plutarchus libris V. de* Placitis Philosophorum; *sed multo plures potuit recensere.*

Socrates fuit, licet de eo dictum sit, Philosophiam e Coelo in terras devocasse, quique ab Apolline Pythio Atheniensium omnium sapientissimus fuit appellatus: qui demum tanti a Platone habebatur, ut gratias Deo ageret, quod Socratis temporibus fuisset natus. Erravit ille & quidem gravissime, licet Ethica tantum, & Politica investigare voluerit, supersedens de naturae occultioribus, & difficilioribus disputare. Quid enim? an leviculum illud est, geminos Deorum ordines ponere; malorum scilicet, & bonorum: quorum illi aerumnis hominum; hi vero ludis, & voluptatibus placarentur? An illud non prorsus ridiculum, quod tanquam Oraculum Socraticum usurpatur: *quae supra nos sunt, nihil ad nos?* Igitur nihil ad nos coelum, nihil lux ista pertinet, nihil supremum Numen, cujus mente, & nutu mundialis haec machina ex nihilo prodiit, & cujus providentia gubernatur. Ergo solum de terrenis istis, quae pedibus calcamus, curare debemus, coelestia, sublimia, Divina negligentes; licet hominis figura nos doceat, coelum tanquam domicilium nostrum, & patriam intueri, & ad coelestia debere nos mente, & animo adspirare. Si vero id dixerit, quod nobis negatum sit penitus agnoscere coeli, aetheris, siderumque naturam; profecto nec de rebus istis, quas sub pedibus habemus, quasque contrectamus manibus, oportebit vel disputare, vel curare; cum ne ista quidem mente comprehendere valeamus. Quod si, ut multi interpretantur, Religiones, & Superstitiones tollere voluit; quid tandem illud erat, per canem, & anserem, ut solebat, dicta sua confirmare? quid illud insuper, ante mortem familiares rogare suos, ut gallum, quem AEsculapio voverat, pro se sacrarent? Porro si morbo Socrates obiisset, dici posset, vi morbi ingravescente, in delirium, vel in insaniam incidisse; cum vero Socratis mors non ex morbo, sed ex hausto veneno consecuta fuerit; insani, & dementes sunt, qui Socratem mortalium omnium sapientissimum, & si superis placet, etiam Virum Sanctum, ac Martyrem Divinae Unitatis proclamant: quod postremum Erasmus Roterodamus dicitur praestitisse.

Sed

§. *XXXIX.* Sed fortasse sapientius locutus est Socrates, cum de virtutibus, & vitiis differens, deque Republica, illud docuit charitatem, & aequitatem, quae inter cives constare in primis debent, rerum omnium communitate stabiliendas oportere adeo, ut non pecunia solum, domus, templa, & praedia, sed & matrimonia communia sint, proindeque & uxores, & filii, & parentes, & mariti in communitatem veniant. Quo fiat, ut ad eandem foeminam plures viri tanquam canes confluant: ut idem filius plures patres, seu potius nullum agnoscat, & plures patres eundem filium: ac, ut plures uxores unum maritum, ita plures mariti eandem habeant uxorem. O! hominis sapientissimi stultitiam non ferendam! Jam quis non videt, quam parum aequa, & quam absona esset haec personarum, & statuum confusio, magis quam communio? quae tunc, oro, esset fides conjugalis? quae continentiae, & castitatis virtus? cum omnes foeminae pudicitiam omnibus, etiam filiis, prostitutam haberent. Quae tandem filialis reverentia, & paterna charitas? cum nulla esset certa proles, nulla indubia generatio, nullus non dubius genitor, & parens. Porro si Socrates, magnus ille Socrates, & discipulus ejus Plato eidem addictissimus, cujus ore Socrates locutus est, & quem divinum nonnulli appellant, tot, tantis, tamque faedis erroribus fuerunt obnoxii, ad sapientiam adeuntes, ut ne Ulisses quidem in sua ad Ithacam navigatione plus erraverit; quid de aliis dicemus, qui solo rationis lumine, ut isti, contendere ad sapientiam praesumunt, supernum lumen, ac divina eloquia rejicientes? Verum ignoscendum Socrati, qui confessus est, illud unum scire, se nihil scire, ut tota ejus Philosophia, & sapientia in inscitia posita dici possit. Seculi vero nostri Pilosophis ecquis dabit veniam, qui sese unos illuminatos, ac sapientes; ceteros ignaros, & fanaticos appellant: quamvis plura, Socraticis afferant absurdiora, & cognitae per divina eloquia veritati pertinaciter resistant?

§. XL. Superest nunc, ut de Aristotele, & Seneca, qui ma-

magis cordati post aliorum errores videntur, nonnulla dicamus. Et sane de Aristotele illud constat, Philosophos pene omnes, qui eum praecesserunt exagitasse, & expilasse: ac quemadmodum de alumno suo Alexandro dictum fuit:

Felix terrarum praedo, non utile Mundo
Editus exemplum,

ita Stagiritam felicem aliorum doctrinae, & gloriae praedonem fuisse. Licet enim ex aliorum scriptis profecerit; fere nunquam eorum mentionem facit, nisi cum eos refellit, & arguit erroris: illud unum ambiens, Philosophos omnes, si posset, atque eorum famam, & auctoritatem, errores indicando, ac refutando, ab scholis exterminare: quo solus ipse deinceps in gymnasiis regnaret. Quid autem ille, in libris de *Physico Auditu*, de Natura, & ejus principiis, & caussis doceat? vix sciri potest; cum obscure admodum, & ambigue de rebus ad Physiologiam spectantibus disputarit: quod se consulto fecisse in Epistola ad M. Alexandrum confiteri non erubescit. Id vero propterea factum ab eo non pauci existimant (licet ille alia praetexeret, quibus Alexandrum placaret) ut philosophantes omnes diversarum sectarum dicta sua ad proprias opiniones possent detorquere: hocque habere plures sectatores. Ut vero aliquid novi, seu ab aliis non dictum de humana Anima proferret, Εντελεχειαν eam appellari voluit. Quid autem hoc nomine, & appellatione ipse intelligeret? Nemo ullus adhuc forsitan divinavit. Illud tamen satis aperte statuit, Mundum ab aeterno fuisse: nihil item in mente esse posse, quod non fuerit sensu praeceptum: atque ex nihilo nihil posse fieri. Quibus placitis, & decretis insistens, ut mittam alia, nimium a vera aberravit sapientia; cum certo certius sit, ac divino testimonio confirmatum, Mundum in tempore conditum fuisse: cum item Deum, qui sub sensus nostros cadere non potest, uti neque humanus Animus, mente cogitemus, & plura Deus quotidie ex nihilo faciat, quae nullum olim esse habuerunt. Seneca autem, qui magni nominis gloria in Porticu claret, quique a nonnullis perperam inter Christianos Philo-

lo-

losophos, & S. Paulli discipulos numeratur, verbis minime obscuris mentem suam in Physicis, & Ethicis aperuit: ac licet tecte plura, congruenterque in *N.N. Q.Q. in Epistolis ad Lucilium*, & lucubrationibus aliis suis tradiderit; sunt tamen non pauca, in quibus a recta via sapientiae recessit.

§. XLI. Quid enim? an non capitalis error fuit existimare, hominem vitae suae dominum esse: prudenterque, ac sapienter eos facere, qui sese interimunt, ut a servitute, a morbis, reliquisque vitae miseriis, & calamitatibus liberentur? Hac ille inhumana, & plusquam ferina opinione ductus Catonem, sectae suae columen multis est prosecutus laudibus, quod sibi manus violentas intulerit, & gladio se transfoderit, ne se cum Rom. Republica in servitute C. Caesaris videret. An non illud item stultissimum, sapientem suum stipitem facere: dum ad omnes fortunae ictus ea constantia, atque firmitudine esse praecipit, quae magis stupor mentis, & animi duritia, quam virtus a Philosophis aliarum sectarum existimatur: dum item extinctas magis, quam rationi subjectas voluit hominis passiones? Illud vero quam a veritate remotum, absonumque? sidera, non viventia solum, sed ratione utentia, immo, & Deos quosdam cum Pythagora opinari.

§. XLII. Missam facio, ne multus sim, ridiculam illam, ac Philosopho indignam sententiam, quae in altera ex Epistolis ad Lucilium invenitur: *In unoquoque nempe virorum bonorum qui Deus? incertum; habitat tamen Deus*. Quid de aliis Stoicis differam, quorum nonnulli, in eam dubitationem venerunt, anne Soli, ut ceteris Planetarum Orbibus, incolas adscriberent? Illud vero plane impium Stoicorum dogma, quo sapientem metus omnis expertem decernunt: cum metu sublato, timorem Numinis, qui initium est verae sapientiae tolli, & Religionem omnem nutare necesse sit. Mitto etiam, plures ex celebrioribus tum Stoicis, tum aliarum sectarum Philosophis de Fato, & Fortuna secundum vulgaria tunc praejudicia decrevisse, quos cum refutare vellet Tullius in lib. de *Divinatione*, nesciens

hu-

humanam libertatem, seu hominis liberum arbitrium cum divina Providentia conciliare; Deum negavit praescium futurorum, quae pendent a libera hominum voluntate: hocque, ut recte adnotavit M. Augustinus lib. 5. de *Civit. Dei* c. 9., factum est, ut cum homines adstrueret liberos, voluerit in Deum sacrilegus esse: cum sacrilegium sit, Deum non omniscium arbitrari. Sed finem imponamus rei infinitae. Si enim cunctos Ethnicorum errores persequi vellem, eorum scilicet, qui sola ratione naturali ad sapientiam contenderunt sine magisterio, & ductu sacrarum Scripturarum, vereor ne oratio nostra finem, & exitum inventura non esset.

§. XLIII. Nunc vero, relictis Ethnicis, ad novos Rationis, & Religionis naturalis Philosophos veniamus, ad quos sermonem convertentes examinemus, utrum spem facere nobis possint, felicius iter eos ad sapientiam solo rationis naturalis, quo pollent, lumine esse confecturos. Et primum quidem vellem mihi dicerent, an putent, Socratem, Platonem, Pythagoram, Aristotelem, Ciceronem, Senecam, & heroem illum suum Epicurum, cujus sectam in primis propagare student; an inquam, istos putent naturalis rationis lumine caruisse? vel an existiment, se his, aliisque Ethnicis Philosophis ingenio, & rationis lumine superiores? Quae si affirment; & arrogantes sunt, & stultissimi. Arrogantes, quia se illis superiores ingenio faciunt: stultissimi, quod in plurimis sequantur eos, quos ratione naturali putant caruisse. Fateantur igitur vel inviti, illos, & magno ingenio praeditos, quod eorum scripta satis indicant, & multo rationis lumine, ac meditatione viaticatos, atque instructos, ad veritatem, & sapientiam inveniendam iter suum suscepisse. Cum vero illi, quod a Divini eloquii, & magisterii ductu destituti, solo rationis lumine usi sint, in tot errores absurdissimos inciderint, & tam procul a sapientia abierint; quid nobis promittere ex novis Religionis naturalis Philosophis possumus, dum priscorum Philosophorum exempla imitati, verita-

tem,

tem, & sapientiam his unis nixi praesidiis, confisique subsidiis, investigant, quin Dei opem, quin Divina eloquia, quin supernum lumen quicquam pensi habeant? Hi dum contra errores, & stultitiam, solo rationis naturalis, & proprii ingenii viribus freti, dimicant, quin superni luminis a Deo immittendi auxilium requirant, ea usurpare videntur, quae Mezentius contemptor Divum cum AEnaea pugnam iniens, (*Virg. AEn. lib.* 10.)

Dextra mibi Deus, & telum, quod missile libro,
Nunc adsint

& iccirco erroribus, & stultitiae infeliciter saepe succumbentes, arrogantiae suae non immeritas poenas luunt.

§. XLIV. Et mirabimur, eos non modo Ethnicorum Philosophorum errores praecipuos adoptasse, sed in graviores, absurdiores, & magis perniciosos cecidisse? dum sine Divino Magisterio, & ductu, dum sine Divinorum eloquiorum luce, quae in sacris Libris, in Apostolica traditione per manus Patrum doctissimorum, & Sanctissimorum accepta, continetur, viam sapientiae ingrediuntur? Quamquam Ethnicis ignoscendum, quod hanc lucem in promptu non habuerint, ac de ea, vel nihil prorsus scierint, vel non nisi cum magna difficultate eam menti suae adhibere potuerint, sapientiae iter aggredientes. Quis vero veniam nostrae aetatis Philosophis dabit, qui lucem illam rejiciunt, & conantur extinguere, quam in promptu habent, illique tenue, & obscurum lumen suae rationis praeferunt, atque in tenebris ambulare per arduam, ambiguam, & caliginosam sapientiae viam sine aberrationis, & hallucinationis periculo se posse arbitrantur? Nisi forte indulgentia, & venia illos dignos arbitremur, qui dum in obscuro loco Margaritum amissum quaerunt, non modo lucernam accendere negligunt, sed, & accensam, vel repudiant, vel extinguunt: vel illos, qui ophtalmiae morbo laborantes, non modo remedium non quaerunt, sed, & praeparatum collyrium respuunt, & oculos sibi eripiunt.

§. XLV. Nempe Philosophis istis aptari percommode il-

lud

lud Christi dictum potest (in Evang. S. Joan. c. 3.): *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem; erant enim opera eorum mala. Qui male agit, odit lucem, & non venit ad lucem, ut non arguantur opera ejus. Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta.* Quid mirum igitur, si isti tam procul a sapientia recesserint, ut prae ipsis antiqui Philosophi sapientissimi dici possint? Quid mirum, si res omnes veluti lymphatici, & bacchantes inversas videant? Sacris litteris docemur, Deum esse corporis, & materiae omnis expertem; isti novi illuminati Philosophi, vel Deum non agnoscunt, vel corporeum putant, vel an purus sit Spiritus dubitant. Prophetae, & Christus in Evangelio, immortalem, seu nunquam interiturum Animum nostrum, enuntiant; isti novi doctores, extinctis nobis, extingui, non secus, atque pecudum animas, existimant, vel existimare se credi volunt. Prophetae, & Christus Dominus fluxas, perituras, & fallaces hujus seculi voluptates, & glorias saepe nos docent, proindeque contemnendas, ut etiam terrenas divitias, solasque coelestes divitias, & aeternas animi voluptates, & gloriae coronas in coelo justis praeparatas, a nobis quaerendas esse, si sapientes esse discupimus; isti vero novi sapientes, nullas voluptates, nullam gloriam esse praeter caducas hasce, atque momentaneas statuunt, hominisque felicitatem in his, Epicuri prementes vestigia, collocant. Prophetae, & Christus, Deum rerum omnium conditorem, humani generis Patrem, & Dominum, qui filios, & servos dictis suis audientes amat, & aeternis praemiis munerat; contumaces vero, flagitiosos, & refractarios aeternis addicit suppliciis in inferorum carcere tenebris, luctu, & igne cruciandos testantur; isti vero Prophetis, Apostolis, Sanctis Ecclesiae Patribus, Salomone, & Christo etiam, si superis placet, sapientiores, Epicuri Deum nihil haec curantem, nihil agentem, ac Fatalismum etiam quasi post liminio, revocant, & inferorum supplicia, ceu aniles fabulas irrident.

§. XLVI. Tandem a sacris Litteris, & Traditione, sive Di-

Divino Magisterio docemur, quo cultu, qua Religione Deus coli, & placari ab hominibus velit; isti vel superstitiosum dicunt hunc cultum religiosum, quo Christiani Deum colunt, vel quovis cultu sive Judaico, sive Mahumedano, vel his minore, ac superstitioso, falso, & sacrilego etiam, esse contentum docent. Ac licet multi ex his Pseudo-Philosophis, ut Civium odium, inter quos vivunt, a se avertant, sese Christianos profiteantur; Judaicam tamen, & Mahumedanam, quas vocant, Religiones praeferunt Christianae. (*) Neque vero heic dissimulandum: alterum nempe ex praecipuis tenebrionibus istis, ac Antichristianae hujus Sectae Antesignanum, Atheismo, & Deismo, quos per vices scriptis suis pestilentissimis promovet parum contentum, Polytheismum inducere, ac Manicheismum se velle veluti e cineribus excitare videri posse. Non modo enim miris laudibus mactat Diocletianum, & Maximianum, Christiani nominis hostes infensissimos, & Christianae Religionis carnifices alios, ac in primis, Julianum Augustum ejusdem Religionis, & Nominis Apostatam, ac Ethnicae superstitionis in Romano Imperio labascentis Instauratorem; sed quantum potest deprimit, & mendaciis, atque calumniis insectatur Christianos Principes, ab Historicis omnibus, uti heroes, celebratos, qui vel Christianae Catholicae Religioni opem tulerunt, & a vexationibus liberarunt, vel eam propagare, eversa Idololatria, atque heresi studuerunt. Duo item Principia unum boni, alterum mali physici non obscure in Poetico quodam Opere suo, Divinam Providentiam exagitans, incautis lectoribus, & excaecatis suis admiratoribus suadere impiis suis, & scurrilibus dicteriis, cavillationibus, jocisque, quae sunt ejus validiora ratiocinia, totis viribus conatur. Quae omnia si quis maturo judicio perpendat, statim intelliget, hanc, quam nobis venditant, Philosophiam novi isti Antichristiani Philosophi, meram impietatem, scurrilitatem, & ignorantiam cum nequitia, & stultitia conjunctam esse; cum tota ea in contradictionibus, & mendaciis, in dubitando de rebus patentissimis, in histrionalibus, & sacrile-

gis

gis adversus Catholicam Christianam Religionem, & ejusdem propugnatores, & assertores dicteriis sita sit: atque adeo, sola naturali ratione post Adae lapsum valde obscurata, sine Divino Magisterio, & ductu, sine Divinorum eloquiorum lumine, ad veram Sapientiam, quae praecipue in veri Numinis agnitione, timore, religioso cultu, & affectu, quo illum tanquam Patrem, & Dominum amamus, ac colimus, virtutumque reliquarum exercitio sita est, neminem posse pervenire. Intelliget etiam illuminatum istud, quod vocant seculum, illud esse, de quo Gentium Apostolus ad Timotheum scribens Ep. 2. c. 4. praedixit: *Erit tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, & a veritate quidem auditum avertent; ad fabulas autem convertentur. Tu vero vigila.*

§. XLVII. Et vigilandum profecto omnibus est, ne ab errorum, & fabularum magistris, & mendaciorum, & calumniarum architectis decepti, lumen istud sacrarum Litterarum, & Traditionis amittamus: ne item rationis lumen, dum superbe nimis illud attollere cupimus, deprimamus, aut cum accendere plus aequo nitimur, extinguamus. Quod Malum justo Dei judicio accidisse novis istis Philosophis (*) fabulatoribus, eorum gressus titubantes, dubii, caliginosi, sacrilegi, atque a plana, recta, & patenti veri, & honesti via aberrantes palam faciunt. Facessant igitur isti Rationis, & Religionis Naturalis ultra modum, & meritum aestimatores, & Revelatae (**) contemptores. Facessant, inquam, isti qui rectae rationis naturalis lumine destituti, & omnis religionis expertes, nomen Philosophorum affectant: cumque nihil docere nos possint, quo melius, sapientiusque vivamus; seculi hujus Illuminatores, & Magistri videri volunt, solosque se sapientes putant. Quem enim docere possunt, aut instruere ad sapientiam (quae, ut Job. ait c. 18., trahitur de occultis, quaeque ab oculis omnium viventium abscondita est, nec invenitur in terra suaviter viventium) qui se ipsos nondum erudierunt, nec

viam

viam ad sapientiam agnoverunt? quem sanare aegroti, quem regere caeci possunt? Quae enim major caecitas, quam ita fictos esse, ut, cum recto corpore Coelum aspectent, nihil praeter terrena mentis oculis videre possint? Qui enim neque Religionem, quae de Coelo est, agnoscit, neque immortalitatis rationem ullam habet, neque ejus cogitatione informatur, quae tota in spe vitae aeternae versatur; is sane dicendus est magna mentis caecitate laborare.

§. XLVIII. An vero putabimus, ex illis discere veram cognitionem, & cultum, ut verbis Lactantii utar, qui tenui rationis lumine confisi, relicto augustiore lumine, novas inveniendae veritatis, & sapientiae vias Viris Sanctissimis, & Sapientissimis ignotas, ingrediuntur? qui aut pravas religiones vitiis cooperti excitant, aut omnes irrident? an exspectamus donec novi isti Socrates, novi Democriti, novi Anaxagorae, novi Epicuri, novi Empedocles, Arcesilae, Prothagorae, vel aliquid sciant, vel in tenebris lumen inveniant, vel ut dilatent animi sui semitas, vel denique aliquid videant, sentiant, percipiant? Ecce vox de Coelo: ecce sacrarum litterarum, & Apostolicarum traditionum, sive Divinorum eloquiorum magisterium, veritatem docens, ad virtutem informans, ad sapientiam deducens, & Sole ipso clarius lumen pedibus, & semitis nostris praebens. Quid nobis iniqui sumus, & veram sapientiam amplecti cunctamur? quam docti, & ingeniosi homines, contritis in ea quaerenda aetatibus, nunquam solo rationis lumine reperire potuerunt. Qui vult vere sapiens, vere beatus esse, diurna, nocturnaque manu sacram Paginam verset: audiat Dei vocem per Prophetas, per Christum, per Apostolos, per Ecclesiam loquentis. Servet Fidei depositum: discat justitiam: devitet vitia, sacramenta nativitatis suae norit: humana contemnat: divina suscipiat: virtutem sectetur: sanctam Ecclesiam Christi Sponsam, ac veritatis Magistram revereatur: Deum instanter oret, ut, & sapientiam, & summum illud, quod per sapientiam quaerimus, possit adipisci.

§. XLIX. At enimvero audire mihi videor vestrum nonnullos, orationem hanc meam partim risu, partim commiseratione excipientes, illudque tacite demirantes, velle me inani labore frangi, incredulos istos Philosophos tam serio, exagitando, atque versando; cum illi non nisi facetiis delectentur. Velle item me eisdem veritatem suadere, eos hortando, ut sapientiam, quam discupere videntur, per viam suam quaerant; cum illi non ignorantia, sed taedio, odioque veritatis, ac sapientiae, quas sensuum suorum voluptatibus minime indulgentes, vident, scientes prudentesque a recta via sapientiae deflectant.

§. L. Norunt illi, & quidem indubitanter (licet de hoc dubitare optent, & dubitare videantur) Deum multifariam locutum hominibus per Prophetas, per Angelos, per Filium suum unigenitum, per Spiritum Sanctum, per internas locutiones; sed vellent, vel non locutum, vel non adeo perspicue locutum: praesertim, cum scelera, & flagitia eorum arguit, ac aeterna denuntiat, atque interminatur libidinosis, voluptariis, flagitiosis, ac sceleratis supplicia. Divinum sacrarum litterarum magisterium, ac lumen non respuerent, sed libentissime susciperent, quamvis altissima Trinitatis, & Incarnationis mysteria credenda proponerentur, si Deus eorum cupiditatibus, & sensilibus voluptatibus faveret. Si statueret eorum impietatem, & nequitiam aeternum dissimulare; Animorum immortalitatem firmissime crederent, neque mortalium ullus ab hac persuasione posset eos dimovere. Crederent etiam, & Daemones esse, & aeternum ignem, si hic, vel comburendis tantum lignis, foeno, & paleis, vel non puniendis vitiis, sensuumque voluptatibus: non torquendis impiis, sed pietatis, & virtutis sectatoribus esset destinatus. Verum cum divina eloquia, in sacris Litteris expressa, nos doceant, inferni ignem, affiniaque supplicia aeterna esse, haecque impiis, ac voluptariis hominibus parata esse, atque impendere; veritates istas amaras nimium, eisdemque minime adbladientes respuunt, in dubium saltem revocare

cu-

cupiunt, conanturque pro virili parte sua, sibi aliisque aniles esse fabulas suadere, ne aeternorum illorum suppliciorum metu, & anteactae in flagitiis vitae conscientia perculsi, terreantur, & voluptates suas, atque flagitia deserere, vitamque viro vere sapiente, & Christiano dignam vivere, metu saltem poenarum, constringantur.

§. LI. Date mihi, dicet vestrum aliquis, hos Philosophos amatores Continentiae, Justitiae, Temperantiae (nam Fortitudinis gloriam sibi arrogant), & dabo vobis illos amantes, & cupidos sapientiae, quae a Deo est, seu ejus, quae divino ductu, ac sacrarum litterarum Magisterio comparatur. Date illos de se humiliter sentientes: ingenio, & eruditioni suae non nimium tribuentes: plausum stultorum, quorum numerus infinitus est, non curantes: inter virtutes, & vitia secundum rectam rationem discernentes, Rationi obtemperantes, Conscientiae non resistentes, vitia detestantes; & dabo vobis illos ab erroribus mentis, & cordis sui reductos ad rectam viam sapientiae, & veritatis::: Ita est, AA,: Ita est, Sodales optimi. Vobis assentior: date veniam, quod vos longo sermone moratus fuerim, novos istos Philosophos, vel potius scurras, histriones, & sycophantas exagitando. Fateor, me tempus inutiliter contrivisse: bono quidem animo, & cum spe aliqua bonam mentem eisdem dictis meis instillandi, ac in viam eos reducendi. Sed video jam, oleum, & operam, Ethiopes lavando, & voluntarios caecos illuminando, perdidisse. De his namque Hieremias ajebat; (*Cap.* 13. *V.* 23.) *Si mutare potest AEthiops pellem suam, aut Pardus varietates suas, & vos poteritis bene facere, cum didiceritis malum.* Et Salomon in Proverbiis: (*Cap.* 23. *v.* 34.) *Laetatur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis: quorum viae sunt perversae, & infames gressus eorum.* Nos vero, Philosophico hoc, & illuminato, quod vocant, seculo, monitum D. Paulli ad Collossenses c. 2. prae oculis habeamus: *videte, ne quis vos decipiat per Philosophiam, & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa*

mundi, & non secundum Christum. Illud quin etiam persuasum nobis sit Sapientiae c. 9. v. 6. *Etsi quis consummatus fuerit inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia* (quae nempe a Deo est) *in nihilum computabitur*.

ADNOTATIONES RESPONDENTES §§., SEU NUMERIS DISSERT. V.

Adnotatio I. respondens num. XVIII.

Ducentae octoginta octo diversae opiniones a Varrone recensentur, vel ad totidem reduci possunt, quae ab ipso referuntur a diversis Philosophis adoptatae circa Hominis beatitatem, sive circa finem ultimum bonorum, in quo humana felicitas consistit. Vide sis D. Aug. de Civitate Dei *lib.* 20.

Adnotatio II. respondens num. XX.

Paullus plura de his Philosophis in Epist. ad Rom. c. 1. *Inter alia de illis ait:* Evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim, se esse sapientes, stulti facti sunt. *Idem dici potest de novis hujus nostri saeculi Philosophis, qui gloriantur, se hoc saeculum illuminasse; cum illud erroribus suis, calumniis, & mendaciis eisdem familiaribus, ut & infamia obruisse impiis suis, stultis, & tenebricosis scriptis, dicendi sint.*

Adnotatio III. resp. num. XXI.

De Phoenicibus Lucanus cecinit Pharsal. lib. 3.

Phoenices primum, si credimus, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Verum priusquam Phoenices, & Graeci litteras noscerent, plures erant inter Indos, Scythas, Arabes, Chaldaeos, Persas, Cananaeos, & AEgyptios Scholae, & Philosophi, qui Naturam, ac rerum naturalium principia, & caussas investigare nitebantur: pluraque de Divinis, & humanis rebus, de virtutibus, & vitiis disputabant.

Adnotatio IV. eidem num. respondens.

De Josepho in AEgypto cecinit David Psalmo CIV., vel quicunque fuerit illius Psalmi Auctor: Constitutum a Pharaone AEgypti rege dominum domus suae, & principem omnis

possessionis suae, ut erudiret principes ejus, sicut se ipsum, & senes ejus prudentiam doceret.

Adnotatio V. resp. n. XXII.

Vide Plutarchum de Placitis Philosophorum *referentem opiniones ineptissimas, & inter se pugnantes veterum Philosophorum de rebus praesertim Physicis.*

Adnotatio VI. resp. n. XXXIII.

Apollinis oraculum ab Atheniensibus consultum, & interrogatum, quinam tandem Sapientes inter mortales essent? illud, ut est apud Justinum Martyrem, dicitur respondisse binis Graecis versibus, quibus hi latini consonant:

Solus Chaldaeus sapit, & Judaeus apella
Per se ipsum genitum, regemque, Deumque colentes.

Vel, ut alii, neglectis metri legibus, verterunt,

Chaldaei, Hebraeique Sapientia tantum est,
Qui dominum norunt unum, coluntque parentem.

Adnotatio VII. respondens num. XLVI.

Nihil mirum, Epicureos istos, sive Voluptarios illuminati hujus seculi Philosophos, Judaicam, & Mahumedanam leges Christianae Religioni praeferre. Haec spiritalis cum sit, sensuum voluptatibus, & carnis illecebris fraena injicit; illae cum sint carnales, *habenas laxant. Lex Christiana libellum repudii, & uxorum pluralitatem damnat; illae permittunt. Quis scit, an Philosophi isti, licet Dominationem, & Imperium omne Politicum, ut illegitimum, & tyrannicum damnent, pertaesi Christianorum Principum, qui sartam tectam Christianam legem tuentur, dominatum, prae eo Turcarum, vel Mahumedanorum aliorum optent? & Christianis populis suadere in animo habeant (licet sibi metuentes hoc dissimulent), ut rejecto suavi Christianarum Potestatum jugo, Mahumedanis se subdant, quorum Politicam, & felicem statum saepe laudant: quo possint sub illis sine poenarum metu, & conscientiae morsibus sensuum voluptatibus indulgere? Hoc unum mihi, & viris cordatis certum, eos suis scriptis pestilentissimis sensim inducere Christianos populos ad Christianam legem, & dominationem rejiciendas. Illud addo (utinam falsus ominator sim) ingentia mala Christianae Reipublicae ab his Philosophis, & eorum*

impiis scriptis imminere, nisi si quamprimum severissimis legibus, & poenis eorum audax impietas, & scribendi licentia comprimatur. Quae mala eo magis timenda sunt, quod illi superiores Potestates a Deo ordinatas, non credunt; sed tyrannicas, & illegitimas esse non obscure affirmant, hominumque aequalitatem, ac ingenitam, ut vocant, independentiam, & verbo, & libris suis, celato nomine, editis, novi isti Praedicatores populis persuadere pro virili parte sua conantur. Hoc demum moneo, in eorum scriptis venenum latere sub melle.

Adnotatio VIII. resp. num. XLVII.

De his Philosophis ajebat Job. cap. 12. v. 25.: Palpabunt in tenebris, & non in luce, & errare faciet eos Deus quasi ebrios. *Et nihilominus caeci isti, & tenebriones, superbiae, ac caducarum corporis voluptatum vino ebrii, rentur, se nostrum seculum scurrili, & falsa sua Philosophia celeberrimum effecisse, & ab eorum tenebricosae doctrinae luce* Illuminatum *debere appellari.*

Adnotatio IX. respondens eidem n. XLVII.

Antiqui Philosophi, qui veritatem, atque adeo sapientiam, in profundo sitam, & tenebris circumfusam dixerunt, videntur legisse Jobum cap. praesertim 28., in quo docet Sapientiam trahi de occultis, absconditam esse ab oculis mortalium, & volucres etiam coeli, id, est magna, & sublimia ingenia latere. Videntur etiam dictis suis tacite, licet nescientes, docuisse, Sapientiae studiosos, Sapientiam, quam quaerunt, nisi a Deo reveletur, superno lumine mentibus hominum etiam acutiorum, & oculatiorum infuso, neutiquam inventuros. Quamobrem Ethnici Philosophi, qui vel plura Numina colebant, vel sensuum voluptatibus, & vitiis aliis indulgebant, ut etiam seculi nostri Philosophi Epicuri sectatores, ac Revelatae Religionis hostes, famam quidem Sapientiae, quod de Perditione, & Morte Jobus dixit, auribus suis audierunt; at Sapientiae compotes nunquam fuerunt. Mortalium mentis oculi post Adae lapsum obscurati sunt, & lippitudine laborant: ac nisi eis velamen istud a Deo auferatur, & lippitudo sanetur, quod per lucem sacrarum Scripturarum, & divinum Magisterium fit, non valent in locum Sapientiae fulgentissimum intueri, nec ad eum recta ire.

Monitum ad Lectorem eruditum, antiquitatis studiosum.

QUoniam antiquissima Inscriptio posita L. Scipioni, quae affertur in hoc Opere pag. 91., cum aliqua varietate descripta legitur in diversis Scriptoribus; placet heic eam describere, prout a Fabreto traditur in Thesauri Gruteriani Emendatione: & opto, secundum hanc emendari, quae in indicata hujus Operis pagina legitur. Fabretus autem sic eam describit.

HONC. (a) OINO. PLOIRUME. CONSENTIONT. R
DUONORO. OPTUMO. FUISE. VIRO
LUCIOM. SCIPIONE. FILIOS. BARBATI
CONSOL. CENSOR. AIDILIS. HIC. FUET. (a) A
HEC. CEPIT. CORSICA. ALERIAQUE. URBE
DEDET. TEMPESTATEBUS. AIDE. MERETO

(a) Valchius legit *HOINC*. (b) Valchius legit *FUETA* conjunctim, cui lectioni favere videtur Sirmondus, qui interpretationem litterae *A* sejunctae omittit. Si *FU* legeretur separatum ab *ET*, vel aliud *ET* post *FUET* in ea legeretur, suspicarer per *A* separatum significatam Auguratus Dignitatem, & tunc legeretur, vel significaretur *Fuit, & Augur*. Ex hac Inscriptione conjectare licet. 1. Classem, cujus Dux, & Imperator fuit L. Scipio Corsos debellaturus, saevis tempestatibus in Mari Corsico, quod valde procellosum est, jactatam. 2. L. Scipionem primum fuisse, qui Romae delubrum Tempestatibus dedicavit. 3. Ad Scipionis classem, & ad Inscriptionem L. Scipioni positam allusisse Ovidium *Fastorum* lib. VI cum cecinit.

Te quoque, Tempestas, meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corsis obruta classis aquis.

Suspicari etiam possumus ex Orthographia hujus Inscriptionis non minus, quam ex ea, qua scriptae fuerunt leges 12. Tabularum, & lucubrationes vetustiorum Latinorum Poetarum, priscos Romanos cultiores non perinde scripsisse, ac loquebantur, quamvis vulgus fortasse pronuntiationem scripturae conformem haberet, quemadmodum nunc in nonnullis saltem Galliae Provinciis Cataloniae proximis contingit. Coeptum vero parum ante C. J. Caesaris, Ciceronis, & Augusti aevum Orthographiam Latinam accommodari ad pronuntiationem, & tandem post Augustum omnino aptatam scribendi rationem, sive Orthographiam inter Viros doctos pronuntiationi cultiori. Suspicionem, sive conjecturam meam roborat, quod Suetonius cap. 88. in *Vita Augusti* de eo narrat. *Orthographiam*, inquit, *id est formulam, rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodiit; ac videtur, eorum sequi potius opinionem, qui perinde scribendum, ac loquendum existiment. Nam quod saepe non litteras modo, sed syllabas, aut permutat, aut praeterit, communis hominum error est.* Haec indicant, Augusti aevo, varias fuisse Virorum doctorum circa Orthographiam opiniones, & adhuc sub Judice litem fuisse Romae, utrum scribendum secundum pronuntiationem, an se-

cus? ac demum decisam litem pro opinione ajente, quae Augusto probabatur. Existimo nihilominus, indoctum vulgus Romanorum pronuntiationem secundum veterem scribendi rationem non multum immutasse; & hanc pronuntiationem esse, quam Cicero in libris de *Oratore* Rusticam appellavit. Dabimus olim fortasse, Deo auspice, Lexicon antiquae, & obsoletae Latinitatis.

SYLLABUS

Lucubrationum contentarum in hoc Opere.

Errata, quae humana imbecillitas parum cavit, quantumvis pleraque satis levia, sic emenda.

Pagina 5 Versu, seu ut vulgo placet, linea 22 ante *commensales* adde *ut ajunt*. Pag. [illegible] lin. [illegible] dele [illegible]. P. 9 l. 16 lege *An. Christi*. P. 17 l. 33 post *Idem* adde *de Deo*. P. 35 l. 12 lege *vivis*. P. 76 l. 29 in fine § dele interrog. notam? P. 81 l. 33 lege separatim *de Jure consulti*. P. 92 l. 1 lege *Plotrume*. P. 96 l. 14 post *Num* dele *forte*. P. 102. l. 35 lege *plebeios*. P. 105 l. 6 lege *Ennium*. P. 128 l. 16 lege *Afranius*. P. 135 l. 1 lege *pomeridianae*. P. 160 l. 14 lege *crebrasae*.

Aimeridii
Paradoxa
de
Lingua Latina